

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME
EUROPEJSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA

**PRAKTYCZNY PRZEWODNIK
W SPRAWIE KRYTERIÓW DOPUSZCZALNOŚCI**

© Rada Europy / Europejski Trybunał Praw Człowieka, grudzień 2011.

Przewodnik można pobrać ze strony www.echr.coe.int (Case-law – Case-law analysis – Admissibility guide / Orzecznictwo - Informacje o orzecznictwie - Przewodnik w sprawie kryteriów dopuszczalności).

Wydawcy lub organizacje zainteresowane powieleniem niniejszego Przewodnika lub wydaniem jego tłumaczenia proszeni są o kontakt pod adresem publishing@echr.coe.int.

Niniejszy Przewodnik został przygotowany przez Departament Badań i nie jest wiążący dla Trybunału. Prace nad tekstem zostały zakończone w grudniu 2009 r., i został zaktualizowany do dnia 31 marca 2011 r. Wszystkie zmiany wprowadzone w zaktualizowanej wersji zaznaczone zostały kolorem zielonym.

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	7
A. Skarga indywidualna	8
1. Cel przepisu	8
2. Status skargi	9
3. Swoboda korzystania z prawa do skargi	10
4. Obowiązki państwa pozwanego	11
a) Reguła 39 Regulaminu Trybunału	11
b) Ustalenie stanu faktycznego	11
c) Dochodzenia	12
B. Status ofiary	12
1. Pojęcie „ofiary”	12
2. Ofiara bezpośrednia	13
3. Ofiara pośrednia	13
4. Śmierć ofiary	14
5. Utrata statusu ofiary	14
I. PROCEDURALNE PODSTAWY NIEDOPUSZCZALNOŚCI	16
A. Niewykorzystanie środków krajowych	16
1. Ratio legis zasady	16
2. Zastosowanie zasady	17
a) Elastyczność	17
b) Zgodność z przepisami i ograniczeniami krajowymi	17
c) Istnienie kilku środków	17
d) Skarga „co do istoty”	18
e) Istnienie i właściwość	18
f) Dostępność i skuteczność	18
3. Ograniczenia w zastosowaniu zasady	19
4. Rozłożenie ciężaru dowodu	19
5. Aspekty proceduralne	21
6. Tworzenie nowych środków	21
B. Niezachowanie 6 –miesięcznego terminu	23
1. Ratio legis przepisu	23
2. Data rozpoczęcia biegu 6-miesięcznego terminu	23
a) Ostateczna decyzja	23
b) Moment rozpoczęcia biegu terminu	24
c) Doręczenie orzeczenia	24
d) Brak doręczenia decyzji	24
e) Brak dostępnych środków prawnych	25
f) Obliczanie 6-miesięcznego terminu	25
g) Sytuacja utrzymująca się	25
3. Data wniesienia skargi	25
a) Pierwsze zawiadomienie	25
b) Różnica pomiędzy datą sporządzenia a datą nadania	26
c) Nadanie faksem	26

d)	Okres po pierwszym zawiadomieniu	26
e)	Charakterystyka skargi	26
f)	Kolejne skargi	26
4.	Przykłady.....	27
a)	Zastosowanie ograniczeń czasowych do obowiązku proceduralnego zgodnie z Art. 2 Konwencji	27
b)	Warunki zastosowania zasady 6-miesięcznego terminu w przypadku kilku okresów zatrzymania zgodnie z Art. 5 § 3 Konwencji	27
C.	Skarga anonimowa.....	27
1.	Skarga anonimowa	27
2.	Skarga nie-anonimowa	28
D.	Skarga bezprzedmiotowa	28
1.	Skargi identyczne	28
2.	Skargi identyczne	29
3.	Identyczne fakty	29
E.	Skarga wniesiona do innej instytucji międzynarodowej	30
1.	Pojęcie postępowania	30
a)	Postępowanie musi mieć charakter publiczny.....	30
b)	Postępowanie musi mieć charakter międzynarodowy.....	30
c)	Postępowanie musi być niezależne	30
d)	Postępowanie musi mieć charakter sądowy	31
2.	Gwarancje proceduralne.....	31
a)	Postępowanie sporne	31
b)	Wymogi nałożone na organ sądowy	31
3.	Rola organu	31
a)	Postępowanie musi zapewniać możliwość określenia odpowiedzialności	32
b)	Postępowanie musi mieć na celu położenie kresu naruszeniom	32
c)	Skuteczność postępowania	32
F.	Nadużycie prawa do skargi	33
1.	Ogólne definicje	33
2.	Wprowadzanie Trybunału w błąd	33
3.	Obrażliwy język	34
4.	Naruszenie zasady poufności procedury polubownego rozstrzygania sporów	34
5.	Skarga oczywiście nieprawdziwa lub pozbawiona rzeczywistego celu.....	35
6.	Inne przypadki.....	35
7.	Stanowisko Rządu.....	35
II.	PODSTAWY NIEDOPUSZCZALNOŚCI ODNOSZĄCE SIĘ DO WŁAŚCIWOŚCI TRYBUNAŁU.....	36
A.	Niedopuszczalność <i>ratione personae</i>	36
1.	Zasady	36
2.	Jurysdykcja.....	37
3.	Odpowiedzialność i przyczynowość	37
4.	Kwestie dotyczące możliwej odpowiedzialności Państw- Stron Konwencji z tytułu działań lub zaniechań związanych z ich członkostwem w organizacji międzynarodowej	38

B. Niezgodności <i>ratione loci</i>	40
1. Zasady	40
2. Szczególne przypadki.....	41
C. Niedopuszczalność <i>ratione temporis</i>	41
1. Zasady ogólne	41
2. Zastosowanie tych zasad	42
a) Data początkowa w odniesieniu do ratyfikacji Konwencji lub uznania właściwości instytucji Konwencji.....	42
b) Fakty jednorazowe przed lub po wejściu w życie lub deklaracji.....	43
3. Sytuacje szczególne.....	44
a) Utrzymujące się naruszenia.....	44
b) „Trwający” obowiązek proceduralny wynikający z Art. 2 dotyczący badania zaginięć, które miały miejsce przed datą początkową	44
c) Obowiązek proceduralny wynikający z Art. 2 Konwencji dotyczący zbadania przyczyn śmierci: postępowanie odnoszące się do stanu faktycznego poza jurysdykcją czasową Trybunału	45
d) Wzięcie pod uwagę wcześniejszych faktów	45
e) Trwające postępowanie lub tymczasowe aresztowanie	46
f) Prawo do odszkodowania za niesłuszne skazanie.....	46
D. Niedopuszczalność <i>ratione materiae</i>	46
1. Pojęcie „praw i obowiązków cywilnych”	47
a) Ogólne wymagania dotyczące zastosowania Art. 6 § 1 Konwencji.....	47
b) Pojęcie „sporu”.....	48
c) Istnienie spornego prawa w prawie krajowym.....	49
d) „Cywilny” charakter prawa.....	50
e) Prywatny charakter prawa: wymiar pieniężny	50
f) Rozszerzenie na inne rodzaje sporów	51
g) Kwestie wyłączone.....	52
h) Zastosowanie Art. 6 Konwencji do postępowania innego niż postępowanie przed sądem krajowym.....	53
2. Pojęcie „oskarżenia”	54
a) Zasady ogólne	55
b) Zastosowanie zasad ogólnych	56
Postępowanie dyscyplinarne	56
Postępowanie administracyjne, podatkowe, celne i z zakresu prawa ochrony konkurencji.....	57
Kwestie polityczne	58
Wydalenie i ekstradycja	58
Różne etapy postępowania karnego, postępowania wypadkowe i środki następcze .	58
c) Związek z innymi przepisami Konwencji lub jej Protokołami	60
3. Pojęcia „życia prywatnego” i „życia rodzinnego”	61
a) Zakres Art. 8.....	61
b) Sfera „życia prywatnego”.....	61
c) Sfera „życia rodzinnego”	64
Prawo do pozostania rodzicem.....	64
W odniesieniu do dzieci	64
W odniesieniu do par.....	65
W odniesieniu do innych związków.....	65
Interesy materialne	66

4.	Pojęcia „domu” i „korespondencji”	66
a)	Zakres Art. 8.....	66
b)	Zakres pojęcia „dom”	66
c)	Przykłady ingerencji.....	67
d)	Zakres pojęcia „korespondencja”	68
5.	Pojęcie „mienia”	69
a)	Mienie chronione.....	69
b)	Autonomiczne znaczenie.....	69
c)	Istniejące mienie.....	69
d)	Roszczenia i zobowiązania.....	70
e)	Zwrot mienia	70
f)	Przyszłe dochody.....	71
g)	Klienci profesjonalni	71
h)	Zezwolenia na prowadzenie działalności	71
i)	Inflacja.....	71
j)	Własność intelektualna.....	71
k)	Udziały w spółce	71
l)	Świadczenia socjalne.....	71
III. NIEDOPUSZCZALNOŚĆ OPARTA NA MERITUM SPRAWY		72
A. Skarga oczywiście bezzasadna		72
1.	Wprowadzenie ogólne	72
2.	„Czwarta instancja”	73
3.	Oczywisty lub pozorny brak naruszenia	75
a)	Brak arbitralności lub niesprawiedliwości	75
b)	Brak dysproporcji pomiędzy celami i środkami	75
c)	Inne mniej znaczące zagadnienia materialne	77
4.	Skargi bezpodstawne: brak dowodów	77
5.	Skargi niezrozumiałe lub mało prawdopodobne	78
B. Brak znaczącego uszczerbku.....		78
1.	Kontekst nowego kryterium	78
2.	Zakres	79
3.	Czy skarżący doznał znaczącego uszczerbku	79
4.	Dwie klauzule ochronne.....	80
a)	Czy poszanowanie praw człowieka wymaga zbadania sprawy co do meritum	80
b)	Czy sprawa została należycie rozpatrzona przez sąd krajowy	81

WPROWADZENIE

1. System ochrony podstawowych praw i wolności ustanowiony przez Europejską Konwencję Praw Człowieka („Konwencja”) jest oparty na zasadzie subsydiarności. Zapewnienie jego stosowania należy przede wszystkim do Państw-Stron Konwencji; Europejski Trybunał Praw Człowieka („Trybunał”) powinien interweniować jedynie wtedy, gdy Państwo nie wywiąże się ze swoich zobowiązań.

Nadzór Strasburga prowadzony jest głównie w wyniku indywidualnych skarg, które mogą być składane do Trybunału przez każdą osobę fizyczną lub prawną znajdującą się w jurysdykcji Państwa-Strony Konwencji. Grupa potencjalnych skarżących jest zatem ogromna: oprócz ośmiuset milionów mieszkańców wielkiej Europy i obywateli państw trzecich je zamieszkujących lub przez nie przemieszczających się, istnieją miliony stowarzyszeń, fundacji, partii politycznych, przedsiębiorstw, etc. Ponadto należy wspomnieć o osobach, które podlegają ich jurysdykcji w wyniku ekstra-terytorialnych działań podjętych przez Państwa-Strony Konwencji poza ich terytoriami.

Od wielu już lat z różnych powodów Trybunał jest zalewany falą skarg indywidualnych (na dzień 31 sierpnia 2010 r. było zawisłych 130.000 skarg). Zdecydowana większość tych skarg (ponad 95%) zostaje jednak odrzucona bez rozpatrywania ich co do meritum ze względu na niespełnienie jednego z kryteriów dopuszczalności określonych w Konwencji. Sytuacja ta jest niezręczna z dwóch powodów. Po pierwsze, jako, że Trybunał zobowiązany jest do odpowiedzi na każdą skargę, nie może zająć się w rozsądnym terminie sprawami, które wymagają zbadania ich co do meritum, nie przynosząc żadnych realnych korzyści dla społeczeństwa. Po drugie, roszczenia dziesiątek tysięcy skarżących są odrzucane, często po latach oczekiwania.

2. Państwa-Strony Konwencji, a także Trybunał wraz z jego Kancelarią, stale szukają sposobów na rozwiązanie tego problemu i zapewnienie skutecznego działania wymiaru sprawiedliwości. Jednym z najbardziej widocznych działań było przyjęcie Protokołu Nr 14 do Konwencji. Dzięki niemu skargi, które są oczywiście niedopuszczalne będą rozpatrywane w przyszłości przez jednego sędziego wspieranego przez sprawozdawcę nie będącego sędzią, a nie przez komitet trzech sędziów. Protokół Nr 14, który wszedł w życie w dniu 1 czerwca 2010 r., wprowadzając nowe kryterium dopuszczalności dotyczące stopnia uszczerbku doznanego przez skarżącego, co ma na celu zniechęcenie do składania skarg przez osoby, które nie doznały znaczącego uszczerbku.

W dniu 19 lutego 2010 r. przedstawiciele czterdziestu siedmiu państw członkowskich Rady Europy, które są związane Konwencją, spotkali się w Interlaken w Szwajcarii, aby omówić przyszłość Trybunału, w szczególności nadrobienie zaległości wynikających z dużej liczby niedopuszczalnych skarg. W uroczystym oświadczeniu potwierdzili oni podstawową rolę Trybunału w ramach systemu europejskiego w zakresie ochrony podstawowych praw i wolności oraz zobowiązali się do zwiększenia poziomu jego skuteczności, przy jednoczesnym zachowaniu zasady skarg indywidualnych.

3. Idea zapewnienia potencjalnym skarżącym kompleksowych i obiektywnych informacji na temat procedury składania skarg oraz kryteriów dopuszczalności jest wyraźnie opisana w punkcie C-6 (a) i (b) Deklaracji z Interlaken. Niniejszy praktyczny przewodnik w sprawie warunków dopuszczalności skarg indywidualnych należy postrzegać w tym właśnie kontekście. Jego celem jest przedstawienie bardziej przejrzystego i bardziej szczegółowego obrazu warunków dopuszczalności w celu, po pierwsze, zmniejszenia w miarę możliwości liczby skarg, które nie mają szans na wydanie orzeczenia co do istoty, a po drugie, zapewnienia, że te skargi, które wymagają zbadania co do meritum, przejdą test

dopuszczalności. Obecnie w większości spraw, które spełniają kryteria dopuszczalności, jednocześnie badana jest dopuszczalność i meritum sprawy, co upraszcza i przyspiesza tok postępowania.

Jest to obszerny dokument skierowany głównie do prawników, a w szczególności do tych, którzy mogą zostać powołani do reprezentowania skarżącego przed Trybunałem. Drugi, mniej obszerny dokument zredagowany w mniej techniczny sposób, będzie służyć jako narzędzie podnoszenia poziomu wiedzy dla szerszego grona mniej zaznajomionych odbiorców.

Wszystkie kryteria dopuszczalności określone w Art. 34 (skargi indywidualne) i Art. 35 (kryteria dopuszczalności) Konwencji zostały poddane analizie w świetle orzecznictwa Trybunału. Naturalnie niektóre pojęcia, takie jak 6-miesięczny termin, oraz, w mniejszym stopniu wyczerpanie środków krajowych, zostały zdefiniowane bardziej ogólnikowo aniżeli, takie jak pojęcie skarg „oczywiście bezzasadnych”, które można rozważać prawie w nieskończoność, bądź jurysdykcja Trybunału *ratione materiae* lub *ratione personae*. Ponadto, niektóre Artykuły są przywoływane przez skarżących znacznie częściej niż inne, Na dodatek niektóre państwa nie ratyfikowały wszystkich dodatkowych Protokołów do Konwencji, podczas gdy inne zgłosiły zastrzeżenia co do zakresu stosowania niektórych przepisów. Rzadko występujące skargi międzypaństwowe nie zostały uwzględnione, gdyż wymagają one zastosowania zupełnie innego rodzaju podejścia. Jeśli chodzi o nowe kryterium dopuszczalności, z uwagi na fakt, że Protokół nr 14 wszedł w życie dopiero niedawno, jest zbyt wcześnie, by przedstawić dokładny obraz orzecznictwa Trybunału w tym zakresie. Niniejszy przewodnik nie jest zatem wyczerpujący i koncentruje się na najczęściej występujących scenariuszach.

4. Przewodnik został przygotowany przez Departament Prawny Trybunału, a jego interpretacja kryteriów dopuszczalności w żaden sposób nie wiąże Trybunału. Będzie on regularnie aktualizowany. Niniejszy dokument został sporządzony w języku francuskim i angielskim oraz zostanie przetłumaczony na inne języki, z pierwszeństwem dla języków urzędowych krajów, z których pochodzi największa liczba spraw.

5. Po zdefiniowaniu pojęć skargi indywidualnej i statusu ofiary w przewodniku przedstawiono podstawy proceduralne dopuszczalności skargi (I), podstawy jurysdykcji Trybunału (II) i te dotyczące meritum sprawy (III).

A. Skarga indywidualna

Artykuł 34 - Skargi indywidualne

Trybunał może przyjmować skargi każdej osoby, organizacji pozarządowej lub grupy jednostek, która uważa, że stała się ofiarą naruszenia przez jedną z Wysokich Układających się Stron praw zawartych w niniejszej konwencji lub jej protokołach. Wysokie Układające się Strony zobowiązują się nie przeszkadzać w żaden sposób skutecznemu wykonywaniu tego prawa.

1. *Cel przepisu*

6. Artykuł 34 gwarantujący prawo do skargi indywidualnej, daje podmiotowi realne prawo do podjęcia działań prawnych na szczeblu międzynarodowym. Jest to także jedna z podstawowych gwarancji skuteczności systemu Konwencji - jeden z „kluczowych elementów

mechanizmu” ochrony praw człowieka (*Loizidou p. Turcji* (zastrzeżenia wstępne)¹, § 70, oraz *Mamatkulov i Askarov p. Turcji* [GC], §§ 100 i 122).

7. Konwencja, jako żywy instrument, musi być interpretowana w świetle obecnych okoliczności. Ugruntowane orzecznictwo w tym zakresie odnosi się do przepisów proceduralnych, takich jak Art. 34 (*Loizidou p. Turcji* (zastrzeżenia wstępne), § 71).

2. Status skargi

8. Zakres: Każda osoba prywatna może skorzystać z ochrony zagwarantowanej przez Konwencję w odniesieniu do Państwa-Strony, jeśli domniemane naruszenie miało miejsce w ramach jurysdykcji tego państwa zgodnie z Art. 1 Konwencji (*Van der Tang p. Hiszpanii*, § 53). Ofiara nie musi bowiem określić, który Artykuł został naruszony (*Guzzardi p. Włochom*, § 61).

9. Osoby uprawnione:

– Każda osoba fizyczna lub prawna może skorzystać z prawa do skargi, niezależnie od narodowości, miejsca zamieszkania, stanu cywilnego, sytuacji lub zdolności prawnej. Przypadek matki pozbawionej praw rodzicielskich, zob. *Scozzari i Giunta p. Włochom* [GC], § 138; przypadek osoby niepełnoletniej, zob. *A. p. Wielkiej Brytanii*; przypadek osoby nie mającej zdolności do czynności prawnych, przy braku zgody jej opiekuna, zob. *Zehentner p. Austrii*, §§ 39 i nast.

– Z prawa do skargi może skorzystać każda organizacja pozarządowa, w szerokim znaczeniu, tj. z wyłączeniem organizacji wykonujących władzę publiczną. Jeśli chodzi o podmioty publiczne, które nie wykonują żadnej władzy publicznej, zob. *Holy Monasteries p. Grecji*, § 49, i *Radio France i inni p. Francji* (dec.), §§ 24-26; odnośnie do osób, które są prawnie i finansowo niezależne od państwa, zob. *Linie Okrętowe Islamskiej Republiki Iranu p. Turcji*, §§ 80-81, i *Unédic p. Francji*, §§ 48-59.

Z drugiej strony gmina (*Ayuntamiento de Mula p. Hiszpanii* (dec.)) lub część gminy, która uczestniczy w sprawowaniu władzy publicznej (*Sekcja Gminy Antilly p. Francji* (dec.)), nie jest upoważniona do złożenia skargi na podstawie Art. 34 (zob. również *Döşemealti Belediyesi p. Turcji* (dec.)).

– Dowolna grupa osób: nieformalne sojusze, zazwyczaj tymczasowe, zawarte między kilkoma osobami (*sprawa „Belgian linguistic”*). Jednakże, władze lokalne lub inne organy administracji nie mogą wnosić skarg za pośrednictwem jednostek, które je tworzą lub je reprezentują, w stosunku do czynów, uznanych za karalne przez państwo, w którym mają siedzibę, na rzecz, którego wykonują władzę publiczną (*Demirbaş i inni p. Turcji* (dec.)).

10. Art. 34 nie pozwala na wnoszenie zarzutów *in abstracto* w sprawie naruszenia Konwencji. Skarżący nie mogą zaskarżać przepisu prawa krajowego tylko dlatego, że wydaje się on sprzeczny z Konwencją (*Monnat p. Szwajcarii*, §§ 31-32), Konwencja nie przewiduje też instytucji *actio popularis* (*Klass i inni p. Niemcom*, § 33; *Gruzińska Partia Pracy p. Gruzji* (dec.); i *Burden p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 33).

11. Skargi wniesione za pośrednictwem pełnomocnika: jeśli skarżący zdecyduje się na reprezentację zamiast bezpośredniego złożenia skargi, Reguła 45 § 3 Regulaminu Trybunału wymaga sporządzenia należycie podpisanego pisemnego upoważnienia do działania. Istotne jest, aby taki pełnomocnik wykazał, że otrzymał konkretne i wyraźne instrukcje od

---

1. Hiperlinki przekierowują automatycznie na strony z tekstem oryginalnym wyroku lub decyzji w języku angielskim lub francuskim (języki oficjalne Trybunału). Za ich pośrednictwem można się zapoznać z bazą danych zawierającą orzecznictwo Trybunału zwaną HUDOC, która zapewnia dostęp do wyroków i decyzji w języku angielskim i/lub francuskim, oraz w około dwudziestu innych językach, w tym polskim.

domniemanej ofiary w rozumieniu Art. 34, w której imieniu podejmuje działania przed Trybunałem (*Post p. Holandii* (dec.)). W sprawie ważności upoważnienia do działania, zob. *Aliev p. Gruzji*, §§ 44-49. W sprawie autentyczności skargi, zob. *Velikova p. Bułgarii*, §§ 48-52.

12. Nadużycie prawa do skargi indywidualnej: w odniesieniu do postępowania skarżącego sprzecznego z celem prawa do skargi, zob. pojęcie nadużycia prawa do skargi indywidualnej w rozumieniu Art. 35 § 3 Konwencji (*Miroľubovs i inni p. Lotwie*, §§ 62 i nast.).

3. *Swoboda korzystania z prawa do skargi*

13. Prawo do złożenia skargi do Trybunału jest bezwzględne i nie przewiduje żadnych przeszkód. Zasada ta oznacza wolność w zakresie komunikowania się z instytucjami konwencyjnymi (odnośnie do zatrzymanej korespondencji, zob. *Peers p. Grecji*, § 84 i *Kornakovs p. Lotwie*, §§ 157 i nast.). W tym względzie zob. również Europejskie Porozumienie w sprawie osób uczestniczących w postępowaniu przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka z 1996 roku (CETS 161).

14. Władze krajowe są zobowiązane do powstrzymywania się od wywierania wszelkich form nacisku na skarżących w celu wycofania lub zmiany treści skargi. W opinii Trybunału nacisk może mieć formę przymusu bezpośredniego i jawnych aktów zastraszania skarżących lub potencjalnych skarżących, ich rodzin lub przedstawicieli prawnych, ale także niestosownych pośrednich działań lub kontaktów (*Mamatkulov i Askarov p. Turcji* [GC], § 102).

Trybunał bada wpływ takich działań zniechęcających do skorzystania z prawa do skargi indywidualnej (*Colibaba p. Mołdawii*, § 68).

Należy wziąć pod uwagę słabsze położenie skarżącego i ryzyko wywierania na niego wpływu przez władze (*Iambor p. Rumunii (nr 1)*, § 212). Skarżący mogą być szczególnie narażeni, gdy znajdują się w areszcie i nałożono wobec nich ograniczenia w zakresie kontaktów z rodziną lub światem zewnętrznym (*Coteľ p. Rumunii*, § 71).

15. Niektóre godne uwagi przykłady:

- w odniesieniu do prowadzonych przez władze przesłuchań dotyczących skargi: *Akdivar i inni p. Turcji*, § 105, i *Tanrikulu p. Turcji* [GC], § 131;
- groźby wszczęcia postępowania karnego przeciwko adwokatowi skarżącego: *Kurt p. Turcji*, §§ 159-165; skarga władz przeciwko adwokatowi w ramach postępowania krajowego: *McShane p. Wielkiej Brytanii*, § 151;
- przesłuchanie przez policję prawnika i tłumacza skarżącego na temat roszczenia o zadośćuczynienie: *Fedotova p. Rosji*, §§ 49-51; śledztwo wszczęte na żądanie przedstawiciela rządu: *Ryabov p. Rosji*, §§ 53-65;
- uniemożliwienie kontaktu adwokata z lekarzem skarżącego: *Boicenco p. Mołdawii*, §§ 158-159;
- brak poszanowania prawa do poufności rozmów między prawnikiem a skarżącym w sali spotkań: *Oferta Plus SRL p. Mołdawii*, § 156;
- groźby ze stron władz więziennych: *Petra p. Rumunii*, § 44;
- odmowa ze strony władz więziennych przekazania do Trybunału skargi ze względu na brak wyczerpania krajowych środków odwoławczych: *Nurmagomedov p. Rosji*, § 61;
- naciski na świadka w związku ze sprawą przed Trybunałem dotyczącą warunków w więzieniu: *Novinskiy p. Rosji*, §§ 119 i nast.;

- uwagi władz więziennych mające na celu zastraszanie więźnia oraz nieuzasadnione zaniechaniem i opóźnieniami w dostarczeniu więźniowi materiałów do korespondencji i dokumentów niezbędnych do złożenia skargi do Trybunału: *Gagiu p. Rumunii*, §§ 94 i nast.;
- odmowa władz zapewnienia skarżącemu przebywającemu z zakładzie karnym kopii dokumentów niezbędnych do złożenia skargi do Trybunału: *Naydyon p. Ukrainie*, § 68;
- zastraszanie i wywieranie przez władze presji na skarżącym w związku ze sprawą skierowaną do Trybunału *Lopata p. Rosji*, §§ 154-60.

16. Z okoliczności sprawy może wynikać, że domniemana ingerencja w prawo do skargi indywidualnej stanie się mniej poważna (*Sisojeva i inni p. Lotwie* [GC], §§ 118 i nast.). Zobacz również *Holland p. Szwecji* (dec.), w której Trybunał stwierdził, że zniszczenie zgodnie ze szwedzkim prawem nagrań z rozprawy sądowej przed upływem sześciomiesięcznego terminu do złożenia skargi do Trybunału nie przeszkadza skarżącemu skutecznie wykonywać jego prawa do złożenia petycji; i *Farcaş p. Rimini* (dec.), gdzie Trybunał uznał, że rzekoma niezdolność do wyczerpania środków krajowych przez niepełnosprawnego fizycznie skarżącego, ze względu na brak specjalnych udogodnień umożliwiających dostęp do usług publicznych, nie przeszkadza na skuteczne wykonywanie przez niego prawa do petycji.

4. **Obowiązki państwa pozwanego**

a) **Reguła 39 Regulaminu Trybunału**

17. Zgodnie z Regułą 39 Regulaminu Trybunału, Trybunał może wskazać środki tymczasowe (*Mamatkulov i Askarov p. Turcji* [GC], §§ 99-129). Art. 34 zostanie naruszony, jeśli władze Państwa-Strony nie podejmą wszelkich kroków, rozsądnie winny były zostać przedsięwzięte w celu zastosowania się do środka określonego przez Trybunał (*Paladi p. Mołdawii* [GC], §§ 87-92).

18. Kilka najnowszych przykładów:

- brak zapewnienia wyznaczonych spotkań z adwokatem osobie ubiegającej się o azyl przebywającej w areszcie, mimo wskazanego w tym zakresie środka tymczasowego zgodnie z Regułą 39 Regulaminu Trybunału: *D.B. p. Turcji*, § 67;
- przekazanie władzom irackim więźniów z naruszeniem środka tymczasowego *Al-Saadoon i Mufdhi p. Wielkiej Brytanii*, §§ 162-65;
- wydalenie pierwszego skarżącego z naruszeniem środka tymczasowego: *Kamaliyevy p. Rosji*, §§ 75-79.

19. Zadaniem Trybunału jest weryfikacja, czy zachowanie państwa było zgodne ze środkiem tymczasowym. Natomiast państwo posiadające podstawy mogące przekonać Trybunał do uchylenia takiego środka, powinno go o nim (*Paladi p. Mołdawii* [GC], §§ 90-92; *Olaechea Cahuas p. Hiszpanii*, § 70; oraz *Groni p. Albanii*, §§ 181 i nast.). Sam fakt złożenia wniosku o zastosowanie Reguły 39 nie jest wystarczający, aby zobowiązać państwo do wstrzymania wykonania decyzji o ekstradycji (*Al-Moayad p. Niemcom* (dec.), §§ 122 i nast.; zob. również obowiązek państwa pozwanego do współpracy z Trybunałem w dobrej wierze).

b) **Ustalenie stanu faktycznego**

20. Podczas gdy Trybunał jest odpowiedzialny za ustalenie stanu faktycznego, to do stron należy aktywne udzielanie pomocy poprzez dostarczanie mu wszelkich istotnych informacji.

Ich postępowanie może być brane pod uwagę przy żądaniu dostarczenia dowodów (*Irlandia p. Wielkiej Brytanii*, § 161).

W ramach systemu skarg indywidualnych ważne jest, by Państwa zapewniały wszelką pomoc niezbędną do skutecznego rozpatrzenia skargi. Niedostarczenie przez rząd posiadanych przez niego informacji bez zadowalającego uzasadnienia może skutkować wyciągnięciem wniosków nie tylko co do zasadności zarzutów (*Maslova i Nalbandov p. Rosji*, §§ 120-121), ale również odnośnie do Art. 38 Konwencji (brak dostępu do akt aresztu policyjnego: *Timurtaş p. Turcji*, § 66; brak dostępu do kopii akt śledztwa: *Imakayeva p. Rosji*, § 201). Nieujawnienie Trybunałowi poufnego raportu, zob. *Nolan i K. p. Rosji*, §§ 56 i nast.

Uniemożliwienie prawnikowi dostępu do dokumentacji medycznej klienta, która ma istotne znaczenie dla celów danej skargi, zostało uznane za utrudnianie korzystania z prawa do złożenia skargi indywidualnej w rozumieniu Art. 34 (*Boicenco p. Mołdawii*, § 158). Jeśli chodzi o spotkania adwokata ze skarżącym przymusowo umieszczonym w szpitalu psychiatrycznym, zob. *Shtukaturov p. Rosji*, §§ 138 i nast. Porównaj z opóźnieniem ze strony rządu w dostarczeniu określonych informacji dodatkowych, co zostało uznane za postępowanie „godne pożałowania”, a nie za utrudnianie korzystania z prawa do złożenia skargi indywidualnej na mocy Art. 34 (*Öcalan p. Turcji* [GC], § 201).

Odnosnie relacji między Art. 34 i 38, zob. *Bazorkina p. Rosji*, §§ 170 i nast. oraz § 175. Art. 34, który ma na celu zapewnienie skutecznego działania prawa do składania skargi indywidualnej, stanowi swego rodzaju *lex generalis*, podczas gdy Art. 38 w konkretny sposób wymaga od państw współpracy z Trybunałem. Trybunał może stwierdzić naruszenie Art. 38 nawet w przypadku braku oddzielnej decyzji o dopuszczalności (Art. 29 § 3): zob. *Enukidze i Girgvliani p. Gruzji*, § 295.

c) Dochodzenia

21. Pozwane państwo ma również obowiązek udzielania wsparcia w ramach dochodzeń (Art. 38), ponieważ to do państwa należy zapewnianie „niezbędnych instrumentów” przeznaczonych do skutecznego rozpatrywania skarg (*Çakıcı p. Turcji* [GC], § 76). Utrudnianie wizyty rozpoznawczej stanowi naruszenie Art. 38 (*Shamayev i inni p. Gruzji i Rosji*, § 504).

B. Status ofiary

Artykuł 34 - Skargi indywidualne

Trybunał może przyjmować skargi każdej osoby, organizacji pozarządowej lub grupy jednostek, która uważa, że stała się ofiarą naruszenia przez jedną z Wysokich Układających się Stron praw zawartych w niniejszej konwencji lub jej protokołach...

22. Zgodnie z Art. 34 skargę do Trybunału mogą złożyć tylko skarżący, którzy uważają się za ofiary naruszenia postanowień Konwencji. To do władz krajowych w pierwszej kolejności należy naprawienie wszelkich domniemanych naruszeń Konwencji. Czy skarżący może, zatem twierdzić, że jest ofiarą domniemanego naruszenia odnosi się do wszystkich etapów postępowania przed Trybunałem (*Scordino p. Włochom (nr 1)* [GC], § 179).

1. Pojęcie „ofiary”

23. Pojęcie „ofiary” jest interpretowane w sposób autonomiczny, niezależnie od przepisów krajowych dotyczącymi interesu lub zdolności do podejmowania działań (*Gorraiz Lizarraga i*

inni p. Hiszpanii, § 35). Nie oznacza to istnienia zarzutów procesowych (*Brumărescu p. Rumunii* [GC], § 50), a działanie, przynoszące jedynie tymczasowy skutek prawny może być wystarczające (*Monnat p. Szwajcarii*, § 33).

24. Interpretacja pojęcia „ofiara” może zmieniać się w świetle warunków panujących we współczesnym społeczeństwie i należy ją stosować bez nadmiernego formalizmu (*Gorraiz Lizarraga i inni p. Hiszpanii*, § 38; *Monnat p. Szwajcarii*, §§ 30-33; *Stukus i inni p. Polsce*, § 35; i *Zietal p. Polsce*, §§ 54-59). Trybunał orzekł, że kwestia statusu ofiary może być związana z meritem sprawy (*Siliadin p. Francji*, § 63).

2. Ofiara bezpośrednia

25. Działania lub zaniechania w danej sprawie muszą mieć bezpośredni wpływ na skarżącego (*Amuur p. Francji*, § 36). Powyższe kryterium nie może być jednak stosowane w sposób mechaniczny i sztywny (*Karner p. Austrii*, § 25).

26. W poszczególnych przypadkach Trybunał akceptował skargi składane przez „potencjalne” ofiary, tj. osoby, które nie mogły złożyć skargi na naruszenie bezpośrednio.

27. Kilka przykładów: wyrok w sprawie podsłuchu telefonicznego w Niemczech (*Klass i inni p. Niemcom*, § 34); sprawa dotycząca ekstradycji, zob. *Soering p. Wielkiej Brytanii*; środki ograniczające rozpowszechnianie wśród kobiet w wieku rozrodczym informacji w sprawie aborcji, zob. *Open Door and Dublin Well Woman p. Irlandii*, § 44.

28. Jednakże samo podejrzenie lub przypuszczenie nie jest wystarczające do ustalenia statusu ofiary. Brak formalnego nakazu wydalenia, zob. *Vijayanathan i Pusparajah p. Francji*, § 46; rzekome skutki sprawozdania parlamentarnego: *Chrześcijański Zbór Świadków Jehowy we Francji p. Francji* (dec.); potencjalna grzywna dla firmy skarżącej: *Senator Lines p. Krajom UE* (dec.) [GC]; rzekome skutki orzeczenia sądowego w sprawie osoby trzeciej będącej w stanie śpiączki: *Ada Rossi i inni p. Włochom* (dec.). Skarżący nie może twierdzić, że jest ofiarą w sprawie, jeżeli jest on częściowo odpowiedzialny za domniemane naruszenie (*Paşa i Erkan Erol p. Turcji*).

29. W odniesieniu do ustawodawstwa krajowego, osoby mogą twierdzić, że ustawa narusza ich prawo przy braku indywidualnego środka wykonawczego, jeżeli przewiduje wszczęcie ścigania w sytuacji braku zmiany zachowania jeśli (*Norris p. Irlandii*; *Bowman p. Wielkiej Brytanii*) lub jeśli należą do grupy ludzi, którym grozi znalezienie się pod bezpośrednim wpływem ustawodawstwa (*Burden p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 34; *Johnston i inni p. Irlandii*). Sprawa dotycząca krajowej Konstytucji, zob. *Sejdi i Finci p. Bośni i Hercegowinie* [GC], § 29.

3. Ofiara pośrednia

30. Trybunał może przyjąć skargę indywidualną od osoby uznanej za ofiarę pośrednią, jeśli istnieje osobisty i konkretny związek między ofiarą pośrednią a skarżącym.

31. Przykłady: zgodnie z Art. 2, skarga złożona przez żonę ofiary (*McCann i inni p. Wielkiej Brytanii* [GC] i przez siostrzeńca zmarłego (*Yaşa p. Turcji*, § 66). Na mocy Art. 3, skarga złożona przez matkę mężczyzny, który zaginął podczas pobytu w areszcie (*Kurt p. Turcji*); jednak brat zaginionego nie został uznany za ofiarę (*Çakıcı p. Turcji* [GC], §§ 98-99). Zgodnie z Art. 5 § 5, postępowanie w sprawie męża skarżącej przymusowo umieszczonej w szpitalu psychiatrycznym (*Houtman i Meeus p. Belgii*, § 30). Odnośnie Art. 6 § 1 (rzetelny proces sądowy), zob. *Grădinar p. Mołdawii* (bezzstronność sądów); *Brudnicka i inni p. Polsce*, §§ 26 i nast. (prawo do obrony reputacji zmarłego małżonka); oraz *Marie-Louise Løyen i*

Bruneel p. Francji (długość i rzetelność postępowania). Na podstawie Art. 6 § 2, zob. sprawa dotycząca wdowy po pozwanym, który padł ofiarą naruszenia prawa do domniemania niewinności (*Nölkenbockhoff p. Niemcom*, § 33). Zgodnie z Art. 10, zob. *Dalban p. Rumunii* [GC], § 39, dotyczącej interesów wdowy po skarżącym. Uczestnicy spółki nie mogą jednak twierdzić, że są ofiarami naruszenia praw spółki na mocy Art. 1 Protokołu nr 1 (*Agrotexim i inni p. Grecji*, §§ 62 i 64), chyba że wystąpią wyjątkowe okoliczności (*Camberrow MM5 AD p. Bułgarii* (dec.)).

4. Śmierć ofiary

32. Skargi mogą być składane wyłącznie przez osoby żyjące lub w imieniu takich osób; zmarły nie może złożyć skargi, nawet za pośrednictwem przedstawiciela (*Kaya i Polat p. Turcji* (dec.)). Śmierć ofiary nie oznacza jednak, że sprawa zostanie automatycznie skreślona z listy Trybunału.

33. Mówiąc ogólnie, rodzina pierwotnego skarżącego może popierać skargę, pod warunkiem że ma w tym wystarczający interes, a pierwotny skarżący zmarł po wniesieniu skargi do Trybunału. Sprawy dotyczące spadkobierców i bliskich krewnych, takich jak wdowy i dzieci, zob. *Raimondo p. Włochom*, § 2, i *Stojkovic p. „Byłej Jugosławińskiej Republice Macedonii”*, § 25; odnośnie do rodziców, zob. *X. p. Francji*, § 26; w innych sprawach, zob. *Malhous p. Republice Czeskiej* (dec.) [GC]; zob. również odmienny wyrok w sprawie *Scherer p. Szwajcarii*, §§ 31-32; odnośnie do sprawy dotyczącej zapisobiorców nie spokrewnionych ze zmarłym, zob. *Thévenon p. Francji* (dec.); zob. również *Léger p. Francji* (skreślenie) [GC], §§ 50-51.

34. Sytuacja jest jednak inna, jeśli ofiara bezpośrednia zmarła przed złożeniem skargi do Trybunału (*Fairfield p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

Skargi dotyczące śmierci bliskiego krewnego, zob. *Velikova p. Bułgarii* (dec.); zaginięcie bliskiego krewnego, zob. *Varnava i inni p. Turcji* [GC], § 112.

Skargi na podstawie Art. 6, zob. *Micallef p. Malcie* [GC], §§ 48 i nast., oraz zawarte tam odniesienia.

Skargi bliskich krewnych wniesione na podstawie Art. 8-11 i Art. 3 Protokołu nr 1 w związku z postępowaniem i faktami dotyczącymi zmarłego: *Gakiyev i Gakiyeva p. Rosji*, §§ 164-168 i odniesienia tam zawarte. Roszczenie zbywalne, zob. *Sanles Sanles p. Hiszpanii* (dec.).

35. Ponadto Trybunał dysponuje uprawnieniami do dokonania oceny, czy należy kontynuować badanie sprawy w celu ochrony praw człowieka (*Karner p. Austrii*, §§ 25 i nast.). Te uprawnienia uzależnione są od istnienia interesu ogólnego (ibid, § 27, oraz *Marie-Louise Luyen i Bruneel p. Francji*, § 29). Może on zaistnieć w szczególności, jeśli skarga dotyczy ustawodawstwa lub systemu prawnego bądź praktyki w pozwanym państwie (patrz, *mutatis mutandis*, *Karner p. Austrii*, §§ 26 i 28; zob. też *Léger p. Francji* (skreślenie) [GC], § 51).

5. Utrata statusu ofiary

36. Skarżący musi być w stanie uzasadnić swój status ofiary w trakcie postępowania (*Burdov p. Rosji*, § 30).

37. Niemniej jednak złagodzenie wyroku lub przyjęcie środka korzystnego dla skarżącego przez władze krajowe pozbawia skarżącego statusu ofiary, jedynie, jeśli naruszenie zostanie wyraźnie uznane, przynajmniej co do istoty, i zostanie następnie zadośćuczynione (*Scordino przeciwko Włochom (nr 1)* [GC], §§ 178 i nast. oraz § 193). Będzie to zależec między innymi

od charakteru rzekomo naruszonego prawa, uzasadnienia orzeczenia (*Jensen p. Danii* (dec.)) i utrzymywania się skutków niekorzystnych dla osoby zainteresowanej po wydaniu tego wyroku (*Freimanis i Lidums p. Łotwie*, § 68).

38. Przykłady: *Dalban p. Rumunii* [GC], § 44 (Art. 10); *Brumărescu p. Rumunii* [GC], § 50 (Art. 1 Protokołu nr 1 i Art. 6). Skargi wniesione na podstawie Art. 6 dotyczące postępowania, które zostało ostatecznie uchylone lub zakończyło się uniewinnieniem, zob. *Oleksy p. Polsce* (dec.) (porównaj ze skargą dotyczącą długości tego postępowania); porównaj z *Arat p. Turcji*, § 47, i *Bouglame p. Belgii* (dec.); inne szczególne sytuacje, zob. *Constantinescu p. Rumunii*, §§ 40-44; *Guisset p. Francji*, §§ 66-70; *Chevrol p. Francji*, §§ 30 i nast.; *Moskovets p. Rosji*, § 50 (zatrzymanie); *Moon p. Francji*, §§ 29 i nast. (grzywna); *D.J. i A.-K. R p. Rumunii* (dec.), §§ 77 i nast. (Art. 2 Protokołu nr 4); i *Sergey Zolotukhin p. Rosji* [GC], § 115 (Art. 4 Protokołu nr 7).

39. Przyznane zadośćuczynienie musi być odpowiednie i wystarczające. Będzie to zależęć od wszystkich okoliczności sprawy, w szczególności od charakteru naruszenia Konwencji w danej sprawie (*Gäfgen p. Niemcom* [GC], § 116).

40. To, czy dana osoba ma status ofiary może również zależęć od wysokości odszkodowania przyznanego przez sądy krajowe i efektywności (w tym terminowości) środka zapewniającego jego przyznanie (*Normann p. Danii* (dec.) i *Scordino p. Włochom (nr 1)* [GC], § 202; zob. również *Jensen i Rasmussen p. Danii* (dec.) oraz *Gäfgen p. Niemcom* [GC], §§ 118 i 119).

41. Precedensy:

W sprawie zasadności środków podjętych przez władze krajowe w kontekście Art. 2 Konwencji, zob. *Nikolova i Velichkova p. Bułgarii*, §§ 49-64.

W odniesieniu do Art. 3 Konwencji, zob. *Gäfgen p. Niemcom* [GC], §§ 115-129 i *Kopylov p. Rosji*, § 150. Zarzuty dotyczące naruszenia Art. 3 w związku z warunkami w więzieniu, zob. *Shilbergs p. Rosji*, §§ 66-79. Zob. również *Ciorap p. Moldawii (nr 2)*, §§ 23-25, Trybunał uznał, iż skarżący nadal pozostawał ofiarą w rozumieniu Art 34 Konwencji, z uwagi na fakt, iż odszkodowanie przyznane mu przez sąd krajowy było znacznie niższe od minimalnego zadośćuczynienie zazwyczaj przyznawanego w Strasburgu w sprawach w których doszło do naruszenia Art. 3 Konwencji.

Zgodnie z Art. 6 § 1 (długość postępowania), zob. *Scordino p. Włochom (nr 1)* [GC] §§ 182-207; *Cocchiarella p. Włochom* [GC], §§ 84-107; i *Delle Cave i Corrado p. Włochom*, §§ 26 i nast.; opóźnienia w wykonaniu ostatecznego orzeczenia sądowego, zob. *Kudic p. Bośni i Hercegowinie*, §§ 7-18, oraz *Burdiv p. Rosji (nr 2)*.

42. Sprawa może zostać skreślona z listy, gdy skarżący nie ma już statusu ofiary/*locus standi*. Rozstrzygnięć sprawy na poziomie krajowym po wydaniu decyzji o dopuszczalności, zob. *Ohlen p. Danii* (skreślenie); umowa przeniesienia praw, która była przedmiotem skargi badanej przez Trybunał, zob. *Dimitrescu p. Rumunii*, §§ 33-34.

43. Trybunał bada też czy sprawa powinna zostać kreślona z listy z jednej lub kilku przyczyn określonych w Art. 37 Konwencji w świetle wydarzeń następujących po wniesieniu skargi, bez względu na fakt, że skarżący nadal może utrzymywać, że jest „ofiara” (*Pisano p. Włochom* (skreślenie) [GC], § 39) lub nawet bez względu na to, czy skarżący może nadal ubiegać się o status ofiary, czy też nie. Wydarzenia mające miejsce po podjęciu decyzji o przekazaniu sprawy do rozpatrzenia przez Wielką Izbę, zob. *El Majjaoui i Stichting Touba Moskee p. Holandii* (skreślenie) [GC], §§ 28-35; po uznaniu skargi za dopuszczalną: *Shevanova p. Łotwie* (skreślenie) [GC], §§ 44 i nast; oraz po orzeczeniu Izby: *Sisojeva i inni p. Łotwie* [GC], § 96).

I. PROCEDURALNE PODSTAWY NIEDOPUSZCZALNOŚCI

A. Niewykorzystanie środków krajowych

Artykuł 35 § 1 - Warunki dopuszczalności

1. Trybunał może rozpatrywać sprawę dopiero po wyczerpaniu wszystkich środków odwoławczych, przewidzianych prawem wewnętrznym, zgodnie z powszechnie uznanymi zasadami prawa międzynarodowego, i jeśli sprawa została wniesiona w ciągu sześciu miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji.

44. Jak wskazuje treść Art. 35, wymóg ten jest oparty na powszechnie uznanych zasadach prawa międzynarodowego. Obowiązek wykorzystania środków krajowych wchodzi w zakres międzynarodowego prawa zwyczajowego, uznawanego w orzecznictwie Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (na przykład sprawa *Interhandel (Szwajcaria p. Stanom Zjednoczonym)*, wyrok z dnia 21 marca 1959 r.). Powyższy warunek można również znaleźć w innych międzynarodowych traktatach dotyczących praw człowieka: Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych (Art. 41(1)(c)) i Protokole Dodatkowym (Art. 2 i 5 (2)(b)), Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka (Art. 46) oraz Afrykańskiej Karcie Praw Człowieka (Art. 50 i 56(5)). Jak zauważył Trybunał w sprawie *De Wilde, Ooms i Versyp p. Belgii*, państwo może odstąpić od korzystania z zasady wyczerpania środków krajowych, w związku z istnieniem utrwalonej praktyki międzynarodowej w tym zakresie (§ 55).

45. Europejski Trybunał Praw Człowieka powinien zachować subsydiarną rolę w stosunku do krajowych systemów ochrony praw człowieka, a sądy krajowe powinny mieć możliwość wstępnego rozstrzygnięcia kwestii dotyczących zgodności prawa krajowego z Konwencją (*A, B i C p. Irlandii* [GC], § 142). Jeżeli jednak skarga zostanie wniesiona do Strasburga, Europejski Trybunał powinien mieć możliwość korzystania z opinii sądów krajowych, będąc w bezpośrednim i stałym kontakcie z najważniejszymi władzami ich krajów (*Burden p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 42).

46. Powstaje zatem pytanie, czy dany środek ma charakter krajowy, czy międzynarodowy. Jeżeli ma charakter krajowy, to standardowo musiałby on zostać wykorzystany przed dniem złożenia skargi do Trybunału. W przypadku środka międzynarodowego skarga może zostać odrzucona na mocy Art. 35 § 2 (b) Konwencji (zob. punkt I.E.). Trybunał określa, czy dany organ jest organem krajowym lub międzynarodowym, przy uwzględnieniu wszystkich istotnych czynników, w tym jego charakteru prawnego, jego statutu, kompetencji, siedziby (jeśli można ją wskazać) w ramach istniejącego systemu prawnego i sposobu finansowania (*Jeličić p. Bośni i Hercegowinie* (dec.); *Peraldi p. Francji* (dec.) (zob. punkt I.E.).

1. *Ratio legis* zasady

47. Uzasadnieniem dla zasady wyczerpania środków krajowych jest zapewnienie władzom krajowym, przede wszystkim sądom, możliwości zapobiegania lub naprawiania domniemych naruszeń Konwencji. Opiera się to na założeniu wyrażonym w Art. 13 Konwencji, mówiącym, że w ramach krajowego porządku prawnego należy zapewnić skuteczny środek odwoławczy w przypadku naruszenia praw zawartych w Konwencji. Jest to ważny aspekt subsydiarnego charakteru mechanizmu Konwencji: *Selmouni p. Francji* [GC], § 74; *Kudła p. Polsce* [GC], § 152; *Andrášik i inni p. Słowacji* (dec.). Ma to zastosowanie niezależnie od tego, czy przepisy Konwencji zostały włączone do prawa krajowego

(*Eberhard i M. p. Słowenii*). Trybunał przypomniał ostatnio, że zasada wyczerpania środków krajowych stanowi niezbędną część funkcjonowania systemu ochrony Konwencji i dlatego jest zasadą podstawową (*Demopoulos i inni p. Turcji* (dec.) [GC], §§ 69 i 97).

2. Zastosowanie zasady

a) Elastyczność

48. Zasadę wyczerpania środków krajowych można określić raczej jako złotą zasadę, aniżeli regułę o charakterze bezwzględny. Komisja i Trybunał wielokrotnie podkreślały potrzebę stosowania tej reguły z pewną dozą elastyczności i bez nadmiernego formalizmu, biorąc pod uwagę kwestię ochrony praw człowieka (*Ringeisen p. Austrii*, § 89; *Lehtinen p. Finlandii* (dec.)). Zasada wyczerpania nie jest ani absolutna, ani nie można jej stosować automatycznie (*Kozacioglu p. Turcji* [GC], § 40). Na przykład, Trybunał uznał, że nadmiernym formalizmem byłoby wymaganie od skarżącego wykorzystania środka, do zastosowania którego nie zobowiązał go nawet najwyższy sąd krajowy (*D.H. i inni p. Republice Czeskiej* [GC], §§ 116-18). W jednej ze spraw Trybunał wziął pod uwagę, iż krótkie terminy wyznaczone na złożenie przez skarżących odpowiedzi, podkreślają "pośpiech", z jakim przekładają oni swoje argumenty (zobacz *Financial Times Ltd i inni p. Wielkiej Brytanii*, §§ 43-44). Jednakże, wykorzystanie dostępnych środków zgodnie z procedurą krajową i formalnościami określonymi w prawie krajowym ma szczególnie znaczenie tam, gdzie wchodzi w grę względy jasności i pewności prawa (*Saghinadze i inni p. Gruzji*, §§ 83-84).

b) Zgodność z przepisami i ograniczeniami krajowymi

49. Skarżący muszą jednak postępować zgodnie z obowiązującymi zasadami i procedurami prawa krajowego, w przeciwnym razie powstaje ryzyko, że wnoszone przez nich skargi nie spełnią warunku określonego w Art. 35 Konwencji (*Ben Salah, Adraqui i Dhaima p. Hiszpanii* (dec.); *Merger i Cros p. Francji* (dec.); *MPP Golub p. Ukrainie* (dec.)); *Agbovi p. Niemcom* (dec.)). Wymogi Art. 35 § 1 nie zostaną spełnione, gdy odwołanie nie zostanie przyjęte do rozpatrzenia z powodu błędów proceduralnych popełnionych przez skarżącego (*Gäfgen p. Niemcom* [GC], § 143).

Należy jednak zauważyć, że jeśli sąd apelacyjny zbada okoliczności faktyczne zażalenia, nawet, jeśli uzna je za niedopuszczalne, zgodność z Art. 35 § 1 zostanie zachowana (*Voggenreiter p. Niemcom*). Ma to również miejsce w przypadku skarżących, którzy nie działali zgodnie z procedurami przewidzianymi w prawie krajowym, jeżeli właściwy organ mimo to zbadał sprawę co do istoty (*Vladimir Romanov p. Rosji*, § 52). To samo odnosi się do zarzutów sformułowanych w bardzo pobieżny sposób, ledwie spełniających wymogi prawne, w odniesieniu, do których sąd orzekł co do istoty sprawy, nie rozwodząc się nad nimi szczegółowo: *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) p. Szwajcarii (nr 2)* [GC], §§ 43-45.

c) Istnienie kilku środków

50. W przypadku istnienia więcej niż jednego potencjalnie skutecznego środka skarżący jest zobowiązany do skorzystania tylko z jednego z nich (*Moreira Barbosa p. Portugalii* (dec.); *Jeličić p. Bośni i Hercegowinie* (dec.); *Karakó p. Węgrom*, § 14; *Aquilina p. Malcie* [GC], § 39). Co więcej, w przypadku skorzystania z jednego środka, wykorzystanie innego, który ma zasadniczo ten sam cel, nie jest wymagane (*Riad i Idiab p. Belgii*, § 84; *Kozacioglu p. Turcji* [GC], §§ 40 i nast.; *Micallef p. Malcie* [GC], § 58). Do skarżącego należy wybór środka, który jest najbardziej odpowiedni w jego sprawie. Podsumowując, jeżeli prawo krajowe przewiduje kilka równoległe dostępnych środków z różnych dziedzin prawa,

skarżący, który dążył do uzyskania odszkodowania za domniemane naruszenie Konwencji za pomocą jednego z tych środków nie jest zobowiązany do skorzystania z innych, mających ten sam cel (*Jasinskis p. Łotwie*, §§ 50 i 53-54).

d) Skarga „co do istoty”

51. W postępowaniu krajowym nie jest konieczne wyraźne odwołanie się do prawa określonego w Konwencji, pod warunkiem, że skarga została wniesiona „przynajmniej co do istoty” (*Castells p. Hiszpanii*, § 32; *Ahmet Sadik p. Grecji*, § 33; *Fressoz i Roire p. Francji*, § 38; *Azinas p. Cypru* [GC], §§ 40-41). Oznacza to, że w przypadku, gdy skarżący nie powołał się na postanowienia Konwencji, musi on podnieść argumenty o tym samym lub podobnym skutku na podstawie prawa krajowego, aby w pierwszej kolejności dać sądowi krajowemu możliwość naprawienia rzekomego naruszenia (*Gäfgen p. Niemcom* [GC], §§ 142, 144 i 146; *Karapanagiotou i inni p. Grecji*, § 29; oraz, w odniesieniu do zarzutu, który nie został podniesiony, nawet w sposób dorozumiany, w ostatniej instancji, *Association Les témoins de Jéhovah p. Francji* (dec.)).

e) Istnienie i właściwość

52. Skarżący są zobowiązani do wyczerpania jedynie tych krajowych środków, które są dostępne w danym czasie w teorii i w praktyce oraz, które sami mogą bezpośrednio wnosić, to znaczy, że są dostępne, zapewniają możliwość uzyskania zadośćuczynienia w odniesieniu do skarg i mają uzasadnione szanse powodzenia (*Sejdović przeciwko Włochom* [GC], § 46; *Paksas p. Litwie* [GC], § 75).

53. Nie ma potrzeby skorzystania z uznaniowych lub nadzwyczajnych środków, takich jak na przykład wystąpienie do sądu z wnioskiem o ponowne rozpoznanie decyzji (*Cınar p. Turcji* (dec.); *Prystavka p. Ukrainie* (dec.)), lub żądania wznowienia postępowania, z wyjątkiem wyjątkowych okoliczności, np., gdy prawo krajowe stanowi, że taki wniosek nie stanowi w rzeczywistości skutecznego środka (*K.S. i K.S. AG p. Szwajcarii* (dec.)); lub gdzie uchylenie wyroku, który stał się prawomocny, jest jedynym sposobem, w jaki pozwane państwo może umieścić przedmiotową sprawę we własnym systemie prawnym (*Kiiskinen p. Finlandii* (dec.); *Nikula p. Finlandii* (dec.)). Podobnie, odwołanie się do wyższej instancji nie stanowi skutecznego środka odwoławczego (*Horvat p. Chorwacji*, § 47; *Hartmann p. Republice Czeskiej*, § 66), lub środek, który nie jest bezpośrednio dostępny dla skarżącego, ale skorzystanie z niego zależy od dyskrecjonalnego uznania osoby trzeciej (*Tănase p. Mołdawii* [GC], § 122). Odnośnie do skuteczności apelacji w omawianej sprawie, która nie musi być zasadniczo wyczerpana w przedmiotowej sprawie (Rzecznik Praw Obywatelskich), zob. uzasadnienie orzeczenia w sprawie *Egmez p. Cypru*, §§ 66-73. Wreszcie, środek krajowy, który nie jest przedmiotem jakichkolwiek dokładnie określonych terminów, powoduje niepewność i nie może być uznany za skuteczny (*Williams p. Wielkiej Brytanii* (dec.), i cytowane tam odniesienia).

W przypadku, gdy skarżący próbował skorzystać ze środka, który Trybunał uznał za niewłaściwy, czas przeznaczony na jego zastosowanie nie spowoduje zatrzymanie biegu terminu sześciu miesięcy, co może skutkować odrzuceniem skargi ze względu na przedawnienie (*Rezgui p. Francji* (dec.) i *Prystavska p. Ukrainie* (dec.)).

f) Dostępność i skuteczność

54. Istnienie środków wzruszających musi być wystarczająco pewne, nie tylko w teorii, ale i w praktyce. Przy ustalaniu, czy dany środek spełnia kryteria dostępności i skuteczności, należy uwzględnić szczególne okoliczności danej sprawy. (zob. podpunkt 4 poniżej). Stanowisko przyjęte przez sądy krajowe musi być wystarczająco umocowane w krajowym

porządku prawnym. W związku z tym Trybunał orzekł, że odwołanie się do sądu wyższej instancji przestaje być "skuteczne" ze względu na rozbieżności w istniejącym orzecznictwie tego sądu, tak długo jak te rozbieżności będą istnieć. (*Ferreira Alves p. Portugalii (nr 6)*, §§ 28-29).

Trybunał powinien w realistyczny sposób uwzględnić nie tylko formalne środki dostępne w krajowym systemie prawnym, ale również ogólny kontekst prawny i polityczny, w którym środki te funkcjonują, jak również osobistą sytuację skarżącego (*Akdivar i inni p. Turcji*, §§ 68-69; *Khashiyev i Akayeva p. Rosji*, §§ 116-17). Trybunał musi zbadać, czy mając na uwadze wszystkie okoliczności sprawy skarżący podjął wszelkie działania, jakich można było od niego oczekiwać, w celu wyczerpania środków krajowych (*D.H. i inni p. Republice Czeskiej* [GC], §§ 116-22).

Należy zauważyć, że granice, faktyczne lub prawne, nie są przeszkodą *per se* do wykorzystania krajowych środków, zgodnie z ogólną zasadą skarżący żyjący poza jurysdykcją jednego z Państw-Stron nie są zwolnieni z konieczności wykorzystania środków krajowych dostępnych w danym państwie, niezależnie od praktycznych niedogodności lub zrozumiałej osobistej niechęci (*Demopoulos i inni p. Turcji* (dec.) [GC], §§ 98 i 101, sprawa dotycząca skarżących, którzy nie poddali się dobrowolnie jurysdykcji pozwanego państwa).

3. Ograniczenia w zastosowaniu zasady

55. Zgodnie z „ogólnie uznanymi zasadami prawa międzynarodowego”, mogą wystąpić szczególne okoliczności zwalniające skarżącego z obowiązku wykorzystania dostępnych środków krajowych (*Sejdovic p. Włochom* [GC], § 55) (zob. podpunkt 4 poniżej).

Zasada ta nie ma zastosowania w przypadku wykazania stosowania praktyki administracyjnej polegającej na powtarzaniu czynności będących w sprzeczności z Konwencją i tolerowaniu tego stanu rzeczy przez władze państwa, w wyniku czego postępowanie staje się bezcelowe lub nieskuteczne (*Aksoy p. Turcji*, § 52). W przypadkach, gdy wymóg skorzystania przez skarżącego z danego środka byłby niemożliwy w praktyce i stanowiłby nieproporcjonalną przeszkodę dla skutecznego wykonywania prawa do skargi indywidualnej na podstawie Art. 34 Konwencji, Trybunał uzna, że skarżący jest zwolniony z tego wymogu (*Veriter p. Francji*, § 27; *Gaglione i inni p. Włochom*, § 22).

Nażalenie grzywny w związku z wynikiem postępowania odwoławczego w przypadku braku stwierdzenia naruszenia wyklucza taki środek z grupy środków które należy wykorzystać: *Prencipe p. Monaco*, §§ 95-97.

4. Rozłożenie ciężaru dowodu

56. Jeżeli rząd podnosi zarzut niewyczerpania środków krajowych, ponosi on ciężar udowodnienia, że skarżący nie wykorzystał środka, który był jednocześnie skuteczny i dostępny (*Dalia p. Francji*, § 38; *McFarlane p. Irlandii* [GC], § 107). Dostępność takiego środka musi być wystarczająco pewna w zakresie prawa i praktyki (*Verllo p. Francji*). Podstawa prawna środka określona w prawie krajowym musi być zatem wyraźna (*Scavuzzo-Hager p. Szwajcarii* (dec.)). *Norbert Sikorski p. Polsce*, § 117; *Sürmeli p. Niemcom* [GC], §§ 110-12). Środek musi mieć możliwość zapewnienia zadośćuczynienia w odniesieniu do zarzutów podniesionych przez skarżącego i oferować realne szanse powodzenia (*Scoppola p. Włochom (nr 2)* [GC], § 71). Rozwój i dostępność (rzekomo) istniejącego środka odwoławczego, wliczając jego zakres i zastosowanie, musi być jasno określona i potwierdzona lub uzupełniona przez praktykę lub orzecznictwo (*Mikolajová p. Słowacji*, § 34). Ma to zastosowanie nawet w kontekście systemu prawa ze spisana konstytucją, z elementami inspirowanymi systemem prawa *commom law*, bezpośrednio zapewniającym prawa, na które powoływał się skarżący (*McFarlane p. Irlandii* [GC], § 117), odnośnie

środka, który był dostępny w teorii przez okres około dwudziestu pięciu lat, ale nigdy nie został zastosowany.

Argumenty rządu będą z pewnością mieć większą wagę w przypadku przedstawienia przykładów z orzecznictwa krajowego (*Doran p. Irlandii*; *Andrášik i inni p. Słowacji* (dec.); *Di Sante p. Włochom* (dec.); *Giummarra p. Francji* (dec.); *Paulino Tomás p. Portugalii* (dec.); *Johtti Sappmelacat Ry i inni p. Finlandii* (dec.)), które okazują się być właściwe (*Sakhnovskiy p. Rosji* [GC], §§ 43-44).

57. Jeżeli rząd twierdzi, że skarżący mógł powołać się przed sądami krajowymi bezpośrednio na postanowienia Konwencji, stopień pewności takiego środka musi być podparty konkretnymi przykładami (*Slavgorodski p. Estonii* (dec.)).

58. Trybunał prędzej przyjmie argumentację do wiadomości, jeżeli z ustawodawstwa wynika szczególnie środek na przewlekłość postępowania sądowego (*Brusco p. Włochom* (dec.); *Slavicek p. Chorwacji* (dec.)). Zob. też *Scordino p. Włochom (nr 1)* [GC], §§ 136-48. Porównaj z *Merit p. Ukrainie*, § 65.

59. Po spełnieniu przez rząd obowiązku udowodnienia, że skarżącemu przysługiwały odpowiednie i skuteczne środki prawne, skarżący musi wykazać, że:

- środek został rzeczywiście wyczerpany (*Grässer p. Niemcom* (dec.)); lub
- środek był z jakiegoś powodu niewłaściwy i nieskuteczny w danych okolicznościach sprawy (*Selmouni p. Francji* [GC], § 76 np. w sprawie dotyczącej nadmiernego opóźnienia w prowadzeniu śledztwa *Radio France i inni p. Francji* (dec.), § 34; lub środek, który jest normalnie dostępny, np. podniesienie zarzutu naruszenia przepisów, ale który, w świetle podejścia przyjętego w innych podobnych sprawach, byłby nieskuteczny w okolicznościach danej sprawy: *Scordino p. Włochom* (dec.); *Pressos Compania Naviera S.A. i inni p. Belgii*, §§ 26 and 27), nawet jeśli przedmiotowe decyzje zostały wydane niedawno (*Gas i Dubois p. Francji* (dec.)). Dotyczy to również sytuacji, gdy skarżący nie mógł bezpośrednio zwrócić się do danego sądu (*Tănase p. Mołdawii* [GC], § 122). W pewnych szczególnych okolicznościach, mogą zdarzyć się skarżący znajdujący się w podobnej sytuacji, spośród których kilku nie złożyło odwołania do sądu, do którego odniósł się rząd, gdyż zostali z tego obowiązku zwolnieni, z uwagi na fakt, iż zastosowany przez innych krajowy środek okazał się nieskuteczny w praktyce i co mogłoby mieć miejsce również w ich sprawie (*Vasilkoski i inni p. „Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii”*, §§ 45-46; *Laska i Lika p. Albanii*, §§ 45-48). Jednakże, dotyczy to bardzo szczególnych spraw (porównaj *Saghinadze i inni p. Gruzji*, §§ 81-83); lub - *Radio France i inni p. Francji* (dec.), § 34; *Scordino p. Włochom* (dec.); *Pressos Compania Naviera S.A. i inni p. Belgii*, §§ 26 and 27);
- istniały szczególne okoliczności zwalniające skarżącego z tego obowiązku (*Akdivar i inni p. Turcji*, §§ 68-75; *Sejdović p. Włochom* [GC], § 55) i *Veriter p. Francji*, § 60).

60. Jeden z takich czynników może stanowić całkowita bierność władz krajowych w obliczu poważnych zarzutów uchybienia lub wyrządzenia szkody przez funkcjonariuszy państwowych, np., gdy nie wszczęli dochodzenia lub nie zaoferowali pomocy. W takiej sytuacji można powiedzieć, że ciężaru dowodu po raz kolejny ulega przesunięciu, tak więc to na pozwanym rządzie ciąży obowiązek wykazania, co zostało zrobione w odpowiedzi na skalę i powagę zaskarżonej sprawy (*Demopoulos i inni p. Turcji* (dec.) [GC], § 70).

61. Istnienie samej wątpliwości ze strony skarżącego, co do skuteczności danego środka nie zwalnia go z obowiązku jego wykorzystania (*Epözdemir p. Turcji* (dec.); *Milosević p. Holandii* (dec.); *Pellegriti p. Włochom* (dec.); *MPP Golub p. Ukrainie* (dec.)). Wręcz przeciwnie, w interesie skarżącego leży złożenie do właściwego sądu wniosku o nadanie możliwość rozwoju istniejących praw na mocy jego interpretacji (*Ciupercescu p. Rumunii*,

§ 169). W systemie prawnym zapewniającym konstytucyjną ochronę praw podstawowych na osobie poszkodowanej spoczywa badanie zakresu tej ochrony, a w systemie *common law*, umożliwienie sądom krajowym rozwinięcia tych praw w drodze wykładni (*A, B i C p. Irlandii* [GC], § 142). Jednak, jeśli sugerowany środek w rzeczywistości nie zapewniał rozsądnych szans na powodzenie, na przykład w świetle utrwalonego orzecznictwa krajowego, fakt, że skarżący z niego nie skorzystał nie stanowi przeszkody dla dopuszczalności (*Pressos Compania Naviera S.A. i inni p. Belgii*, § 27; *Carson i inni p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 58).

5. Aspekty proceduralne

62. Wymóg, aby skarżący wyczerpał środki krajowe określany jest zwykle w odniesieniu do dnia, w którym skarga została wniesiona do Trybunału (*Baumann p. Francji*, § 47), z zastrzeżeniem wyjątków, które mogą być uzasadnione szczególnymi okolicznościami sprawy (patrz poniżej pkt. 6). Niemniej jednak, Trybunał uznaje, że ostatni etap tych środków może zostać podjęty zaraz po złożeniu skargi, ale przed rozstrzygnięciem co do kwestii dopuszczalności (*Karoussiotis p. Portugalii*, § 57).

63. Jeżeli rząd zamierza podnieść zarzut dotyczący niewyczerpania środków, musi to zrobić, o ile pozwalają na to charakter zarzutu i okoliczności, w ramach swych uwag jeszcze przed wydaniem decyzji o dopuszczalności, choć mogą istnieć wyjątkowe okoliczności zwalniające go z tego obowiązku: *Mooren p. Niemcom* [GC], § 57 oraz odniesienia tam zawarte, §§ 58-59.

Często zdarza się, że zarzut oparty na braku wyczerpania środków zostaje powiązany z okolicznościami sprawy, w szczególności w sprawach dotyczących obowiązków proceduralnych lub gwarancji, np. w przypadku skarg dotyczących aspektów proceduralnych na mocy Art. 2 (*Dink p. Turcji*, §§ 56-58) lub Art. 3; w odniesieniu do Art. 6, *Scoppola p. Włochom (nr 2)* [GC], § 126; Art. 8 (*A, B i C p. Irlandii* [GC], § 155); oraz do Art. 13 Konwencji, *Sürmeli p. Niemcom* [GC], § 78 i *M.S.S. p. Belgii i Grecji* [GC], § 336).

6. Tworzenie nowych środków

64. Dokonanie oceny tego, czy krajowe środki odwoławcze zostały wyczerpane jest przeprowadzane zwykle w odniesieniu do stanu postępowania w dniu złożenia skargi do Trybunału. Zasada ta podlega jednak wyjątkom następującym po utworzeniu nowych środków (zob. *Içyer p. Turcji* (dec.), §§ 72 i nast.). Trybunał odszedł od tej zasady, w szczególności w sprawach dotyczących długości postępowania (*Predil Anstalt p. Włochom* (dec.); *Bottaro p. Włochom* (dec.); *Andrášik i inni p. Słowacji* (dec.); *Nogolica p. Chorwacji* (dec.); *Brusco p. Włochom* (dec.); *Korenjak p. Słowenii* (dec.), §§ 66-71); lub dotyczących nowego środka odszkodowawczego w zakresie ingerencji w prawo własności (*Charzyński p. Polsce* (dec.) i *Michalak p. Polsce* (dec.); *Demopoulos i inni p. Turcji* (dec.) [GC]); lub brak wykonania orzeczeń krajowych (*Nagovitsyn i Nalgiyev p. Rosji* (dec.), §§ 36-40); lub przeludnienia w jednostkach penitencjarnych (*Łatak p. Polsce* (dec.)).

Trybunał bierze pod uwagę efektywność i dostępność nowowprowadzonych środków (*Demopoulos i inni p. Turcji* (dec.) [GC], § 88).

Odnośnie sprawy gdzie nowy środek nie jest skuteczny zobacz *Parizov p. „Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii”*, §§ 41-47. Odnośnie sprawy gdzie nowy konstytucyjny środek jest skuteczny zobacz: *Cvetković p. Serbii*, § 41.

Odnośnie terminu, od którego można wymagać od skarżącego skorzystania ze środka nowowprowadzonego do systemu prawnego kraju po wprowadzeniu zmian w orzecznictwie: *Depauw p. Belgii* (dec.), i bardziej ogólnie: *McFarlane p. Irlandii* [GC], § 117; odnośnie

nowego środka wprowadzonego po wyroku pilotażowym: *Fakhretdinov i inni p. Rosji* (dec.), §§ 36-44; a w odniesieniu do odejścia od dotychczasowego orzecznictwa krajowego: *Scordino p. Włochom (nr 1)* [GC], § 147.

W sprawie *Scordino p. Włochom (nr 1)* [GC] oraz *Cocchiarella p. Włochom* [GC] Trybunał przedstawił wskazówki dotyczące niezbędnych cech środków krajowych zapewniających ich skuteczność w przypadku spraw dotyczących długości postępowania (zob. również, niedawno wydaną sprawę, *Vassilios Athanasiou i inni p. Grecji*, §§ 54-56). Co do zasady, środek bez prewencyjnego lub wyrównawczego charakteru w odniesieniu do długości postępowania nie musi być stosowany (*Puchstein p. Austrii*, § 31 Środek w odniesieniu do długości postępowania w szczególności, musi działać bez nadmiernych opóźnień i zapewniać odpowiednią wysokość zadośćuczynienia (*Scordino p. Włochom (nr 1)* [GC], §§ 195 i 204-07).

65. W przypadku, gdy Trybunał stwierdził wady prawa lub praktyki krajowej o charakterze ogólnym lub systemowym, może on zwrócić się do państwa o zbadanie sytuacji oraz, w razie potrzeby, o podjęcie skutecznych środków w celu zapobieżenia wnoszeniu tego rodzaju skarg do Trybunału (*Lukenda p. Słowenii*, § 98). Może uznać, że państwo powinno albo znowelizować istniejący katalog środków zapobiegawczych, albo dodać nowe środki, tak aby zapewnić prawdziwie skuteczne dochodzenie roszczeń w przypadku naruszenia praw zawartych w Konwencji (zob. np., wyrok pilotażowy w sprawie *Xenides-Arestis p. Turcji*, § 40; i *Burdov p. Rosji (nr 2)*, §§ 42, 129 i nast., i 140). Należy zwrócić szczególną uwagę na konieczność zapewnienia skutecznych środków krajowych (zob. wyrok pilotażowy w sprawie *Vassilios Athanasiou i inni p. Grecji*, § 41).

W przypadku, gdy pozwane państwo ustanowiło nowy środek odwoławczy Trybunał zbada jego skuteczność (na przykład *Robert Lesjak p. Słowenii*, §§ 34-55 *Demopoulos i inni p. Turcji* (dec.) [GC], § 87). Jeżeli środek zostanie uznany za skuteczny, Trybunał orzekł, że inni skarżący w podobnych sprawach są zobowiązani do wyczerpania takiego nowego środka, jeżeli termin na skorzystanie z niego nie uległ przedawnieniu. Trybunał stwierdził więc niedopuszczalność tych skarg na podstawie Art. 35 § 1 Konwencji, nawet w przypadku ich złożenia przed momentem ustanowienia nowego środka odwoławczego (*Grzinčič p. Słowenii*, §§ 102-10; *Içyer p. Turcji* (dec.), §§ 74 i nast.).

Dotyczy to środków krajowych, które stały się dostępne po złożeniu skargi. Przy ocenie, czy zaistniały wyjątkowe okoliczności nakazujące skarżącym skorzystania z takiego środka weźmie się pod uwagę w szczególności charakter nowych regulacji krajowych i kontekst, w jakim zostały one wprowadzone (*Fakhretdinov i inni p. Rosji* (dec.), § 30). W niedawno rozpoznanej sprawie Trybunał orzekł, że skuteczny środek krajowy, wprowadzony po wydaniu wyroku pilotażowego, w którym nakazał wprowadzenie takiego środka, powinien być użyty zanim skarżący byli w stanie złożyć skargę do Trybunału.

Trybunał określił również warunki zastosowania Art. 35 § 1 zgodnie z datą złożenia skargi (ibid., §§ 31-33; zob. również *Nagovitsyn i Nalgiyev p. Rosji* (dec.), §§ 29 i nast., i 42).

B. Niezachowanie 6 –miesięcznego terminu

Artykuł 35 § 1 - Warunki dopuszczalności

1. Trybunał może rozpatrywać sprawę dopiero po wyczerpaniu wszystkich środków odwoławczych, przewidzianych prawem wewnętrznym, zgodnie z powszechnie uznanymi zasadami prawa międzynarodowego, i jeśli sprawa została wniesiona w ciągu sześciu miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji.

1. *Ratio legis przepisu*

66. Celem zasady 6-miesięcznego terminu jest zapewnienie pewności prawa, zagwarantowanie, że sprawy wnoszone na mocy Konwencji będą rozpatrywane w rozsądnym terminie oraz ochrona organów władzy i innych zainteresowanych osób przed znalezieniem się sytuacji długotrwałej niepewności (*P.M. p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).^o

67. Zasada ta zapewnia również potencjalnemu skarżącemu wystarczającą ilość czasu na rozważenie, czy złożyć skargę, a jeśli tak, to na podjęcie decyzji w sprawie konkretnych zarzutów i argumentów, które zostaną podniesione (*O'Loughlin i inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.)). Ponadto ułatwia ustalenie stanu faktycznego sprawy, jako że upływ czasu sprawia, że sprawiedliwe rozpatrzenie poruszonych kwestii staje się problematyczne (*Nee p. Irlandii* (dec.)).

68. Zasada określa również ograniczenie czasowe dla nadzoru sprawowanego przez Trybunał i sygnalizuje zarówno osobom fizycznym, jak i władzom państwowym okres, po upływie którego nadzór nie jest już możliwy (*Tahsin İpek p. Turcji* (dec.); *Di Giorgio i inni p. Włochom* (dec.)).

69. Trybunał nie może uchylić stosowania zasady sześciu miesięcy (np. w przypadku braku uwag od rządu w tej kwestii) (*Belaousof i inni p. Grecji*, § 38).

70. Na podstawie zasady sześciu miesięcy nie można wymagać od skarżącego złożenia skargi do Trybunału przed ostatecznym ustaleniem stanowiska dotyczącego sprawy na poziomie krajowym (*Varnava i inni p. Turcji* [GC], § 157).

2. *Data rozpoczęcia biegu 6-miesięcznego terminu*

a) *Ostateczna decyzja*

71. Bieg 6-miesięcznego terminu rozpoczyna się od wydania ostatecznej decyzji w ramach procesu wyczerpania środków krajowych (*Paul i Audrey Edwards p. Wielkiej Brytanii* (dec.)). Skarżący musi wyczerpać środki krajowe, które mogą okazać się skuteczne i wystarczające (*Moreira Barbosa p. Portugalii* (dec.)).

72. Pod uwagę mogą być brane wyłącznie środki zwyczajne i skuteczne, jako że skarżący nie może wydłużyć sztywnego terminu nałożonego przez Konwencję poprzez składanie nieodpowiednich lub mylnych wniosków do organów lub instytucji, które nie mają mocy ani kompetencji do zapewnienia faktycznego zadośćuczynienia w przypadku skargi dotyczącej Konwencji (*Fernie p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

73. Nie mogą być uwzględnione środki, których wykorzystanie jest uzależnione od uznaniowej decyzji urzędników publicznych i które w konsekwencji nie są bezpośrednio

dostępne dla skarżącego. Podobnie, środki, w odniesieniu, do których nie ustalono dokładnych ram czasowych, powodują brak pewności i skuteczności zasady sześciu miesięcy zawartej w Art. 35 § 1 Konwencji (*Williams p. Wielkiej Brytanii* (dec.) i *Tucka p. Wielkiej Brytanii (nr 1)* (dec.)).

74. Art. 35 § 1 z reguły nie wymaga od skarżących złożenia wniosku o wznowienie postępowania lub wykorzystania podobnych nadzwyczajnych środków i nie umożliwia wydłużenia sześciomiesięcznego terminu w oparciu o fakt skorzystania z takich środków (*Berdzenichvili p. Rosji* (dec.)). Jeżeli jednak środek nadzwyczajny stanowi jedyny środek sądowy dostępny dla skarżącego, sześciomiesięczny termin może być liczony od daty wydania decyzji odnośnie do tego środka (*Ahtinen p. Finlandii* (dec.)).

Skarga, w ramach, której skarżący wnosi swe roszczenia w ciągu sześciu miesięcy od momentu podjęcia decyzji oddalającej jego wniosek o wznowienie postępowania, jest niedopuszczalna, ponieważ decyzja ta nie stanowi „decyzji ostatecznej” (*Sapeyan p. Armenii*, § 23).

W przypadku wznowienia postępowania lub wzruszenia ostatecznej decyzji, bieg 6-miesięcznego terminu zostanie przerwany tylko odnośnie do tych kwestii wynikających z Konwencji, które były przedmiotem takiej weryfikacji lub wznowienia i zostały zbadane przed nadzwyczajnym organem odwoławczym (tamże, § 24).

b) Moment rozpoczęcia biegu terminu

75. Termin sześciu miesięcy zaczyna swój bieg od dnia, w którym skarżący lub jego przedstawiciel znalazł się w posiadaniu wystarczającej wiedzy na temat ostatecznej decyzji podjętej na poziomie krajowym (*Koç oraz Tosun p. Turcji* (dec.)).

76. To do państwa powołującego się na niedotrzymanie 6-miesięcznego terminu należy ustalenie momentu, w którym skarżący uzyskał wiedzę na temat ostatecznej decyzji podjętej na poziomie krajowym (*Ali Şahmo p. Turcji* (dec.)).

c) Doręczenie orzeczenia

77. Doręczenie skarżącemu: jeśli skarżący jest z urzędu uprawniony do otrzymania kopii ostatecznej decyzji podjętej na poziomie krajowym, przedmiot i cel Art. 35 § 1 Konwencji zostają w najskuteczniejszy sposób spełnione poprzez rozpoczęcie obliczanie biegu 6-miesięcznego terminu od daty doręczenia odpisu takiego orzeczenia (*Worm p. Austrii*, § 33).

78. Doręczenie adwokatowi: termin sześciomiesięczny zaczyna swój bieg od dnia, w którym adwokat skarżącego uzyskał wiedzę na temat decyzji dotyczącej wyczerpania środków krajowych, bez względu na fakt, że skarżący zapoznał się z nią później (*Çelik p. Turcji* (dec.)).

d) Brak doręczenia decyzji

79. W przypadku, gdy prawo krajowe nie przewiduje doręczenia orzeczenia, jako punkt wyjścia należy zastosować datę jego wydania, tj. moment, w którym strony z całą pewnością miały możliwość zapoznania się z jego treścią (*Papachelas p. Grecji* [GC], § 30).

80. Skarżący lub jego pełnomocnik procesowy muszą wykazać się należyłą starannością w zakresie uzyskania z sekretariatu sądu odpisu orzeczenia (*Mutluk Ölmez i Yıldız Ölmez p. Turcji* (dec.)).

e) Brak dostępnych środków prawnych

81. Jeżeli od samego początku jest oczywiste, że skarżący nie dysponuje skutecznym środkiem odwoławczym, termin sześciu miesięcy biegnie od dnia, w którym zdarzenie będące przedmiotem skargi miało miejsce lub od dnia, w którym skarżący został bezpośrednio przez takie zdarzenie dotknięty lub uzyskał wiedzę na jego temat bądź jego negatywnych skutków (*Dennis i inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.); *Varnava i inni p. Turcji* [GC], § 157).

82. Jeżeli skarżący korzysta z pozornie istniejącego środka i dopiero później zyska wiedzę o okolicznościach powodujących jego nieskuteczność, za rozpoczęcie biegu 6-miesięcznego terminu można uznać moment, w którym skarżący uzyskał lub powinien był uzyskać wiedzę o istnieniu tych okoliczności (*Varnava i inni p. Turcji* [GC], § 158).

f) Obliczanie 6-miesięcznego terminu

83. Termin ten rozpoczyna swój bieg od dnia następującego po dacie publicznego ogłoszenia ostatecznego orzeczenia lub w dniu, w którym skarżący lub jego przedstawiciel został o tym poinformowany, a wygasa w ciągu sześciu miesięcy kalendarzowych po tym terminie, niezależnie od rzeczywistego czasu trwania tych miesięcy kalendarzowych (*Otto p. Niemcom* (dec.)). Zgodność z terminem sześciu miesięcy jest ustalana według kryteriów określonych w Konwencji, a nie w prawie wewnętrznym pozwanego kraju (*Benet Praha, spol. s r.o., p. Republice Czeskiej* (dec.); *Büyükdere i inni p. Turcji*, § 10).

84. Trybunał może ustalić inny moment upływu 6-miesięcznego terminu, aniżeli wskazany przez pozwane państwo (*Tahsinlpek p. Turcji* (dec.)).

g) Sytuacja utrzymująca się

85. Pojęcie „sytuacji utrzymującej się” odnosi się do stanu rzeczy, polegającym na ciągłym podejmowaniu przez państwo lub w jego imieniu działań, których skarżący stają się ofiarami. Fakt, że zdarzenie z upływem czasu niesie ze sobą istotne konsekwencje nie oznacza, że mamy do czynienia z „sytuacją utrzymującą się” (*Iordache p. Rumunii*, § 49).

86. W przypadku, gdy domniemane naruszenie stanowi sytuację utrzymującą się, w stosunku, do której nie istnieje środek krajowy, termin sześciu miesięcy rozpoczyna swój bieg w momencie ustąpienia takiej sytuacji (*Ülke p. Turcji* (dec.)). Dopóki sytuacja się utrzymuje, zasada sześciu miesięcy nie ma zastosowania (*Iordache p. Rumunii*, § 50). Zob. też *Varnava i inni p. Turcji* [GC], §§ 161 i nast.

3. Data wniesienia skargi²

a) Pierwsze zawiadomienie

87. Zgodnie z ustaloną praktyką organów konwencyjnych oraz Regułą 47 § 5 Regulaminu Trybunału, za datę wniesienia skargi co do zasady uznaje się datę pierwszego pisma otrzymanego od skarżącego określającego - nawet pobieżnie - przedmiot skargi, pod warunkiem złożenia należycie wypełnionego formularza skargi w terminie wyznaczonym przez Trybunał (*Kemevuako p. Holandii* (dec.)).

88. Za datę złożenia skargi uznawana jest data stempla pocztowego przedstawiająca datę jej nadania, a nie data znajdująca się na potwierdzeniu wpływu skargi: *Kipritci p. Turcji*, § 18.

2. Zob. Regulamin Trybunału oraz Procedura Wyboru Trybu Postępowania w sprawie „Wszczęcia Postępowania”.

Szczególne okoliczności mogące uzasadnić odmienne podejście: *Bulinwar OOD i Hrusanov p. Bułgarii*, §§ 30 i nast.

b) Różnica pomiędzy datą sporządzenia a datą nadania

89. W przypadku braku wyjaśnienia dotyczącego dłuższego niż jeden dzień odstępu pomiędzy datą sporządzenia a datą nadania, za moment złożenia skargi będzie służyć ta druga data (*Arslan p. Turcji* (dec.); *Ruicková p. Republice Czeskiej* (dec.)).

Zasada ta ma również zastosowanie w przypadku gdy oryginalny formularz został wysłany w ciągu wymaganego okresu ośmiu tygodni: *Kemevuako p. Holandii* (dec.), § 24; a w przypadku nadania faksem: *Otto p. Niemcom* (dec.).

c) Nadanie faksem

90. Wysłanie formularza jedynie za pośrednictwem faksu bez złożenia w Trybunale oryginału skargi w wymaganym terminie jest niewystarczające: *Kemevuako p. Holandii* (dec.), §§ 22 i nast.

d) Okres po pierwszym zawiadomieniu

91. Sprzeczne z duchem i celem zasady sześciu miesięcy byłoby, jeżeli jakiegokolwiek pierwsze zawiadomienie mogłoby spowodować wszczęcie postępowania na mocy Konwencji, które następnie utknęłoby w miejscu na nieokreślony i nieograniczony czas. Skarżący muszą więc dochodzić swych roszczeń w rozsądnym czasie po każdym wstępnym nawiązaniu kontaktu (*PM. p. Wielkiej Brytanii* (dec.)). Niedotrzymanie okresu ośmiu tygodni (zob. Reguła 47 § 5 Regulaminu Trybunału i par. 4 Procedury Wyboru Trybu Postępowania w sprawie Wszczęcia Postępowania) będzie skutkować uznaniem przez Trybunał daty złożenia wypełnionego formularza za datę wniesienia skargi: *Kemevuako p. Holandii* (dec.), §§ 22-24.

e) Charakterystyka skargi

92. Skargę charakteryzuje określony w niej stan faktyczny, a nie tylko podstawy prawne lub przytaczane argumenty (*Scoppola p. Włochom (nr 2)* [GC], § 54).

f) Kolejne skargi

93. W odniesieniu do zarzutów nieuwjętych we wstępnej skardze bieg 6-miesięcznego terminu nie zostanie przerwany do dnia pierwszego wstępnego wniesienia skargi do organu konwencyjnego (*Allan p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

94. Zarzuty składane po upływie 6-miesięcznego terminu mogą być rozpatrywane, wyłącznie jeśli dotyczą szczególnych aspektów wstępnej skargi złożonych w terminie (*Parafia grecko-katolicka Sâmbăta Bihor p. Rumunii* (dec.)).

95. Sam fakt, że skarżący powołał się w swej skardze na Art. 6 Konwencji nie jest wystarczający do wniesienia jakichkolwiek kolejnych zarzutów na podstawie tego przepisu, gdy początkowo nie wskazano faktycznej podstawy skargi i charakteru zarzucanego naruszenia (*Allan p. Wielkiej Brytanii* (dec.); *Adam i inni p. Niemcom* (dec.)).

96. Udostępnienie dokumentów dotyczących postępowania krajowego nie jest wystarczające dla celów wniesienia dalszych skarg w odniesieniu to tego postępowania. Wskazanie rodzaju domniemanego naruszenia Konwencji, choćby w sposób ogólny, jest wymagane dla celów wniesienia kolejnych zarzutów, a tym samym przerwania biegu 6-miesięcznego (*Božinovski p. „Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii”* (dec.)).

4. Przykłady

a) Zastosowanie ograniczeń czasowych do obowiązku proceduralnego zgodnie z Art. 2 Konwencji

97. W przypadku śmierci krewni skarżącego są zobowiązani do podjęcia kroków w celu monitorowania postępów śledztwa lub jego braku oraz do wniesienia swych skarg niezwłocznie po uzyskaniu lub zaistnieniu możliwości uzyskania wiedzy o braku wszczęcia jakiegokolwiek skutecznego śledztwa (*Varnava i inni p. Turcji* [GC], §§ 158 i 162).

98. W przypadku zaginięcia niezbędne jest, aby członkowie rodziny zaginionego nie zwlekali nadmiernie z wniesieniem do Trybunału skargi w sprawie nieskuteczności lub braku śledztwa. W przypadku zaginięcia skarżący nie mogą czekać w nieskończoność ze zwróceniem się do Strasburga. Muszą oni wykazać się pewną starannością i inicjatywą oraz wnieść swoje skargi bez zbędnej zwłoki (*ibid.*, § 165, a w przypadku zwłoki §§ 162-66).

b) Warunki zastosowania zasady 6-miesięcznego terminu w przypadku kilku okresów zatrzymania zgodnie z Art. 5 § 3 Konwencji

99. Kilka kolejnych okresów tymczasowego aresztowania należy traktować jako całość, a termin sześciu miesięcy powinien rozpocząć swój bieg od zakończenia ostatniego okresu tymczasowego aresztowania (*Solmaz p. Turcji*, § 36).

C. Skarga anonimowa

Artykuł 35 § 2 (a) - Warunki dopuszczalności

2. Trybunał nie rozpatruje żadnej skargi wniesionej w trybie artykułu 34, która:
(a) jest anonimowa...³

1. Skarga anonimowa

100. Skarga wniesiona do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jest uważana za anonimową, jeśli akta sprawy nie zawierają żadnego elementu umożliwiającego Trybunałowi identyfikację skarżącego: „*Blondje*” p. *Holandii* (dec.). Żaden ze złożonych formularzy lub dokumentów nie zawiera wzmianki o nazwisku, a jedynie odniesienie i pseudonimy, a pełnomocnictwo jest podpisane znakiem „X”: tożsamość skarżącego nie została ujawniona.

101. Skarga wniesiona przez stowarzyszenie w imieniu niezidentyfikowanych osób, gdzie stowarzyszenie nie podaje się za ofiarę, lecz skarży się na naruszenie prawa do poszanowania życia prywatnego w imieniu niezidentyfikowanych osób, które w ten sposób stają się skarżącymi reprezentowanymi przez takie stowarzyszenie, została uznana za anonimową: *Federacja Francuskich Związków Zawodowych Pracowników Opieki Medycznej i Krajowa Federacja Pielęgniarek p. Francji* (dec.).

3. Skargi anonimowe w rozumieniu Art. 35 § 2 (a) Konwencji należy odróżnić od przypadków nieujawnienia tożsamości skarżącego w drodze odstępstwa od standardowej zasady publicznego dostępu do informacji w postępowaniu przed Trybunałem oraz od kwestii poufności przed Trybunałem (zob. Reguły 33 i 47 § 3 Regulaminu Trybunału oraz załączona do niego Procedura wyboru trybu postępowania).

2. Skarga nie-anonimowa

102. Niepodpisana skarga zawierająca wszystkie dane osobowe wystarczające, aby wyeliminować wszelkie wątpliwości co do tożsamości skarżącego, po złożeniu której prowadzono korespondencję podpisaną przez przedstawiciela skarżącego, nie jest anonimowa: *Kuznetsova p. Rosji* (dec.).

103. Skarga wniesiona pod nazwiskiem fikcyjnym: osoby używające pseudonimów, które wyjaśniły Trybunałowi, że w kontekście konfliktu zbrojnego są zobowiązane do nieujawniania swoich prawdziwych nazwisk w celu ochrony członków ich rodzin i przyjaciół. Stwierdzając, że „za taktiką ukrywania ze zrozumiałych względów prawdziwej tożsamości kryją się prawdziwi ludzie, których można zidentyfikować na podstawie licznych wskazówek, innych niż ich nazwiska...” oraz „istnieje wystarczająco bliski związek między skarżącymi a przedmiotowymi zdarzeniami”, Trybunał nie uznał skargi za anonimową: *Shamayev i inni p. Gruzji i Rosji* (dec.). Zob. też *Shamayev i inni p. Gruzji i Rosji*, § 275.

104. Skarga wniesiona przez organ kościelny lub stowarzyszenie o charakterze religijno-filozoficznym, w ramach której tożsamość ich członków nie została ujawniona, nie zostanie odrzucona jako anonimowa (Art. 9, 10 i 11 Konwencji): *Omkananda i Divine Light Centrum p. Szwajcarii* (dec.).

D. Skarga bezprzedmiotowa

Artykuł 35 § 2 (b) - Warunki dopuszczalności

2. Trybunał nie rozpatruje żadnej skargi wniesionej w trybie artykułu 34, która:

...

(b) jest co do istoty identyczna ze sprawą już rozpatrzoną przez Trybunał...⁴

105. Skarga jest uznawana, „co do zasady za identyczną”, jeśli strony, zarzuty i fakty są identyczne: *Pauger p. Austrii* (dec.); *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) p. Szwajcarii (nr 2)* [GC], § 63.

W takim przypadku skarga zostanie uznana za niedopuszczalną.

1. Skargi identyczne

106. Skargi dotyczące tego samego przedmiotu, ale wniesione łącznie przez osoby prywatne i organizacje, która złożyła zawiadomienie do Komitetu Praw Człowieka ONZ, nie mogą być uznane za składane przez tych samych skarżących: *Folgerø i inni p. Norwegii* (dec.), podobnie jak zawiadomienie do Urzędu Wysokiego Komisarza ds. Praw Człowieka ONZ złożone przez organizację pozarządową, a nie skarżących: *Celniku p. Grecji*, §§ 36-41. To samo dotyczy skarg skierowanych do Grupy Roboczej ds. Arbitralnych Zatrzymań przez organizacje pozarządowe i wniosków złożonych przez skarżących: *Illiu i inni p. Belgii* (dec.).

107. Międzypaństwowa skarga złożona przez rząd nie pozbawia poszczególnych skarżących możliwości wniesienia lub dochodzenia ich własnych roszczeń: *Varnava i inni p. Turcji* [GC], § 118.

4. Przepis ten wcześniej występował jako Art. 27.

2. Skargi identyczne

108. Pojęcie skargi jest definiowane jako cel lub podstawa prawna roszczenia.

Charakteryzuje ją określony w niej stan faktyczny, a nie tylko podstawy prawne lub przytaczane argumenty: *Guerra i inni p. Włochom*, § 44, *Scoppola p. Włochom (nr 2)* [GC], § 54, *Previti p. Włochom* (dec.), § 293.

109. Analiza Trybunału jest prowadzona indywidualnie w stosunku do każdej skargi. Jedynie skargi, które są zasadniczo takie same, jak i te rozpoznane w związku z inną skargą, będą odrzucane na podstawie Art. 35 § 2: *Dinc p. Turcji* (dec.).

110. Jeżeli skarżący powtarza zarzuty, które zostały już przez niego podniesione we wcześniejszej skardze, skarga zostanie uznana za niedopuszczalną: *X p. Niemcom* (dec.) (nr 1860/63); *Duclos p. Francji* (dec.); *Clinique Mozart Sarl p. Francji* (dec.); *Rupa p. Rumunii* (dec.), § 52; i *Coscodar p. Rumunii* (dec.), § 27

111. Choć skarga dotyczyła innego mieszkania i innego najemcy w ramach tego samego bloku, nowa skarga podnosząca zasadniczo takie same kwestie, jak ta wcześniej uznana za niedopuszczalną, wniesiona przez tego samego skarżącego, i powtarzająca wcześniej sformułowane zarzuty bez przedstawienia nowych dowodów, jest co do istoty taka sama, jak skarga początkowa, a zatem niedopuszczalna: *X p. Niemcom* (dec.).

112. Poniżej przedstawiono przykłady skarg, które nie są co do istoty takie same:

- spór dotyczący warunków zatrzymania skarżącego w policyjnej izbie zatrzymań nie jest taki sam, jak spór dotyczący jego skazania przez Sąd Bezpieczeństwa Narodowego lub spór dotyczący przepadku mandatu parlamentarnego po rozwiązaniu partii, której skarżący byli członkami: *Sadak p. Turcji*, §§ 32-33;
- spór dotyczący warunków zatrzymania skarżącego w areszcie policyjnym i jego skazania przez Sąd Bezpieczeństwa Narodowego nie jest taki sam, jak spór dotyczący przepadku mandatu parlamentarnego: *Yurttas p. Turcji*, §§ 36-37.

113. Trybunał decyduje o charakterystyce prawnej stanu faktycznego i nie jest związany charakterystyką podaną przez skarżącego lub rząd. W związku z tym skarga złożona w celu ponownego rozpatrzenia faktów, które stanowiły podstawę innej skargi na mocy innych postanowień Konwencji, dotyczy tej samej skargi i dlatego musi zostać odrzucona jako niedopuszczalna: *Previti p. Włochom* (dec.), §§ 293-94.

3. Identyczne fakty

114. Fakt, że skarga jest identyczna z inną skargą sam w sobie nie wyklucza uznania skargi za dopuszczalną, jeżeli przedstawia ona nowe informacje.

115. Jeśli skarżący przedłoży nowe informacje, skarga nie będzie zasadniczo taka sama, jak poprzednia: *Chappex p. Szwajcarii* (dec.); *Patera p. Republice Czeskiej* (dec.) (skargi dotyczące domniemanego stanu faktycznego podniesione przed innym organem międzynarodowym są niedopuszczalne, ale pojawiające się nowe informacje dotyczące stanu faktycznego są dopuszczalne).

116. W przeciwnym przypadku skarga zostanie uznana za niedopuszczalną: *Hokkanen p. Finlandii* (dec.); *Adesina p. Francji* (dec.); *Bernardet p. Francji* (dec.); *Gennari p. Włochom* (dec.); *Manuel p. Portugalii* (dec.).

E. Skarga wniesiona do innej instytucji międzynarodowej

Artykuł 35 § 2 (b) - Warunki dopuszczalności

2. Trybunał nie rozpatruje żadnej skargi wniesionej w trybie artykułu 34, która:

...

(b) jest co do istoty identyczna ze sprawą już rozpatrzoną przez Trybunał lub ze sprawą, która została poddana innej międzynarodowej procedurze dochodzenia lub rozstrzygnięcia, i jeśli skarga nie zawiera nowych, istotnych informacji.

117. Celem tego przepisu jest unikanie powielania się międzynarodowych postępowań w odniesieniu do tych samych spraw.

118. Warunki dopuszczalności przewidziane w niniejszym ustępie muszą występować łącznie:

- skarga nie może być co do istoty taka sama, jak inna skarga, to jest okoliczności faktyczne, strony i przedmiot skargi nie mogą być identyczne (zob. punkt I.D dotyczący skarg bezprzedmiotowych) oraz
- skarga nie mogła być wcześniej wniesiona do innego międzynarodowego postępowania wyjaśniającego lub ugodowego.

119. Jeżeli na podstawie istnienia decyzji co do meritum w czasie badania przez niego sprawy a Trybunał uzna, że warunki określone w Art. 35 § 2 (b) Konwencji zostały spełnione, to skarga, która została już rozpatrzona przez inny organ międzynarodowy, musi zostać uznana za niedopuszczalną.

120. Aby Art. 35 § 2 (b) Konwencji miał zastosowanie, dana sprawa musi mieć cechy umożliwiające uznanie jej za skargę indywidualną w rozumieniu Art. 34 Konwencji.

1. Pojęcie postępowania

a) Postępowanie musi mieć charakter publiczny

121. Komisja Praw Człowieka Unii Międzyparlamentarnej, która jest stowarzyszeniem prywatnym, to organizacja pozarządowa, natomiast Art. 27 Konwencji (obecnie Art. 35 § 2) odnosi się do instytucji i procedur międzyrządowych (*Lukanov p. Bułgarii* (dec.)).

b) Postępowanie musi mieć charakter międzynarodowy

122. Izba Praw Człowieka Bośni i Hercegowiny nie jest instytucją międzynarodową, pomimo faktu, że została ona powołana na mocy traktatu międzynarodowego oraz faktu, że kilku z jej członków pochodzi z różnych krajów: *Jeličić p. Bośni i Hercegowinie* (dec.).

c) Postępowanie musi być niezależne

123. Ma to miejsce w przypadku Grupy Roboczej ONZ ds. Arbitralnych Zatrzymań, ponieważ składa się ona z niezależnych, wybitnych ekspertów specjalizujących się w dziedzinie praw człowieka: *Peraldi p. Francji* (dec.).

124. Jednakże „procedura 1503” Komitetu Praw Człowieka ONZ stanowi w istocie organ międzyrządowy złożony z przedstawicieli państw członkowskich. Nie stanowi ona „innej międzynarodowej procedury dochodzeniowej”: *Mikolenko p. Estonii* (dec.).

d) Postępowanie musi mieć charakter sądowy

125. Skarga musi zostać wniesiona do organu sądowego lub *quasi-sądowego*: *Zagaria p. Włochom* (dec.).

126. Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT), którego rola ma charakter prewencyjny, nie jest takim organem. Informacje zebrane przez CPT mają charakter poufny. Osoby nie mają prawa do uczestniczenia w postępowaniu lub uzyskiwania informacji na temat zaleceń przyjętych przez komitet, chyba że zostaną one upublicznione: *Zagaria p. Włochom* (dec.); *Annunziata p. Włochom* (dec.); *Genovese p. Włochom* (dec.); i *Stolder p. Włochom*, §§ 16-19).

2. Gwarancje proceduralne

a) Postępowanie sporne

127. Osoby składające zawiadomienia w ramach procedury 1503 przed Wysokim Komisarzem Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka nie mogą uczestniczyć w postępowaniu, które jest poufne. Nie są one informowane o środkach, które mogą zostać podjęte przez Organizację Narodów Zjednoczonych, chyba że zostają one podane do wiadomości publicznej. Procedura ta nie może być w związku z tym uznana za skargę indywidualną w rozumieniu Art. 34: *Celniku p. Grecji*, §§ 39-41.

b) Wymogi nałożone na organ sądowy

128. Decyzje podjęte w ramach omawianej procedury muszą zostać uzasadnione, przekazane stronom i podane do wiadomości publicznej: *Peraldi p. Francji* (dec.).

3. Rola organu

129. Instytucja pełniąca rolę prewencyjną nie może być uznana za międzynarodową: *Zagaria p. Włochom* (dec.); *De Pace p. Włochom*; or *Gallo p. Włochom* (dec.) (w sprawie CPT). Ponadto informacje zebrane przez ten organ są poufne; osoby nie mają prawa do udziału w postępowaniu lub uzyskiwania informacji o zaleceniach wydanych przez tę instytucję, chyba że zostaną one podane do wiadomości publicznej.

To samo odnosi się do organu, który bada sytuację ogólną (*Mikolenko p. Estonii* (dec.)) lub do specjalnego sprawozdawcy wyznaczonego w celu sporządzenia raportu na temat praw osób zatrzymanych (*Yagmurdereli p. Turcji* (dec.)).

130. Wniesienie skargi przez osobę do Komisji Europejskiej przeciwko ustawodawstwu lub praktyce dotyczącej państwa członkowskiego nie stanowi międzynarodowej procedury dochodzenia lub rozstrzygnięcia. Daje to Komisji możliwość wszczęcia "postępowania w sprawie naruszenia" lub "postępowania poprzedzającego wniesienie skargi" - których jedynym celem jest zapewnienie dobrowolnego przestrzegania przez państwa członkowskie wymogów prawa Unii Europejskiej, lub skargi o naruszenie prawa wspólnotowego, - których wynik nie ma na celu rozstrzygnięcia indywidualnych sytuacji. Skargi o tym charakterze nie mogą być traktowane jako analogiczne do skargi indywidualnej na podstawie Art. 34 Konwencji, zarówno z procesowego punktu widzenia jak i jej potencjalnych skutków. W związku z tym procedura Komisji nie może być opisana jako "międzynarodowe dochodzenie lub rozstrzygnięcie" (*Karoussiotis p. Portugalii*, §§ 62-77).

a) Postępowanie musi zapewniać możliwość określenia odpowiedzialności

131. Nie dotyczy to:

- Komitetu Osób Zaginionych na Cyprze, ponieważ Turcja nie jest stroną postępowań prowadzonych przed Komitetem i nie może on przypisywać odpowiedzialności za śmierć jakichkolwiek osób zaginionych: *Varnava i inni p. Turcji* (dec.);
- Grupy Roboczej Komisji Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Przymusowych lub Wymuszonych Zaginięć, ponieważ nie może ona przypisywać odpowiedzialności za śmierć jakichkolwiek osób zaginionych lub dokonywać ustaleń co do ich przyczyny: *Malsagova i inni p. Rosji* (dec.).

132. Jednak Grupa Robocza ds. Arbitralnych Zatrzymań może zostać uznana za międzynarodowy organ dochodzeniowy, gdyż może wydawać zalecenia umożliwiające przypisanie odpowiedzialności państwowej w odniesieniu do przypadków arbitralnych zatrzymań,; *Peraldi p. Francji* (dec.).

b) Postępowanie musi mieć na celu położenie kresu naruszeniom

133. Celem zaleceń Grupy Roboczej ds. Arbitralnych Zatrzymań, które są przesyłane rządowi, jest położenie kresu sytuacjom będącym przedmiotem skargi: *Peraldi p. Francji* (dec.); *Illiu i inni p. Belgii* (dec.).

134. Ofiary naruszenia muszą być w stanie uzyskać zadośćuczynienie. Nie dotyczy to Komisji Praw Człowieka ONZ (*Mikolenko p. Estonii* (dec.)) lub Grupy Roboczej ds. Przymusowych lub Wymuszonych Zaginięć (*Malsagova i inni p. Rosji* (dec.)).

c) Skuteczność postępowania

135. Decyzja musi zostać podana do wiadomości publicznej: przed CPT, jednostki nie mają prawa uzyskiwania informacji na temat przyjętych zaleceń, chyba że zostaną one podane do wiadomości publicznej: *Zagaria p. Włochom* (dec.) oraz *De Pace p. Włochom*.

136. Zgodnie z procedurą prowadzoną przed Grupą Roboczą ONZ ds. Arbitralnych Zatrzymań, opinie wraz z zaleceniami przesłane do zainteresowanego rządu mogą zostać załączone do rocznego sprawozdania przedstawianego Komisji Praw Człowieka, która może następnie wydać zalecenia dla Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych; ze względu na swe potencjalne skutki procedura ta może być uważana za skargę indywidualną: *Peraldi p. Francji* (dec.).

137. Następujące organy są zatem uznawane za „inne organy międzynarodowe”:

- Komisja Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych: *Calcerrada Fornieles et Caheza Mato p. Hiszpanii* (dec.), *Pauger p. Austrii* (dec.), *C.W. p. Finlandii* (dec.);
- Komitet Wolności Związkowych Międzynarodowej Organizacji Pracy: *Cereceda Martin i inni p. Hiszpanii* (dec.);
- Grupa Robocza Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Arbitralnych Zatrzymań: *Peraldi p. Francji* (dec.).

F. Nadużycie prawa do skargi

Artykuł 35 § 3 (a) - Warunki dopuszczalności

3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie Artykułu 34, jeśli uważa, że:

(a) skarga nie daje się pogodzić z postanowieniami niniejszej Konwencji lub jej protokołów, jest w sposób oczywisty nieuzasadniona lub stanowi nadużycie prawdo skargi...

1. Ogólne definicje

138. Pojęcie „nadużycia” w rozumieniu Art. 35 § 3 (a) musi być rozumiane w swym znaczeniu podstawowym zgodnie z ogólną teorią prawa, a mianowicie, jako przynoszące szkodę korzystanie z prawa w celach innych niż te, którym ma ono służyć. W związku z tym, każde zachowanie skarżącego, które w sposób oczywisty stoi w sprzeczności z celem prawa do złożenia skargi indywidualnej przewidzianym w Konwencji i utrudnia prawidłowe funkcjonowanie Trybunału lub prawidłowe prowadzenie postępowań przed Trybunałem, stanowi nadużycie prawa do skargi (*Miroľubovs i inni p. Łotwie*, §§ 62 i 65).

139. Z technicznego punktu widzenia z treści Art. 35 §3 (a) Konwencji w sposób oczywisty wynika, że złożona skarga stanowiąca nadużycie prawa do skargi musi raczej zostać uznana za niedopuszczalną, aniżeli skreślona z listy spraw. W rzeczywistości Trybunał podkreślił, że odrzucenie skargi ze względu na nadużycie prawa do skargi stanowi środek wyjątkowy (*Miroľubovs i inni p. Łotwie*, § 62). Sprawy, odnośnie do których Trybunał stwierdził nadużycie prawa do skargi, można podzielić na pięć głównych kategorii: informacje wprowadzające w błąd; stosowanie obraźliwego języka; naruszenie obowiązku zachowania poufności w ramach polubownego postępowania rozstrzygania sporów; skarga wniesiona w złej woli lub pozbawiona rzeczywistego celu; oraz wszelkie inne sprawy, które nie mogą być wymienione w sposób wyczerpujący.

2. Wprowadzanie Trybunału w błąd

140. Skarga stanowi nadużycie prawa do skargi, jeśli została w sposób świadomy oparta na nieprawdziwych faktach w celu oszukania Trybunału (*Varbanov p. Bułgarii*, § 36). Najpoważniejszym i najbardziej rażącym przykładem takiego nadużycia prawa do skargi jest, po pierwsze złożenie skargi posługując się fałszywymi dokumentami tożsamości (*Drijfhout p. Holandii* (dec.), §§ 27-29), a po drugie fałszowanie dokumentów przesłanych do Trybunału (*Jian p. Rumunii* (dec.); *Bagheri i Maliki p. Holandii* (dec.) oraz *Poznanski i inni p. Niemcom* (dec.)). Ten rodzaj nadużycia może również wynikać z zaniechania, kiedy to skarżący na wstępie nie poinformuje Trybunału o czynniku istotnym dla rozpatrzenia sprawy (*Al-Nashif p. Bułgarii*, § 89, oraz *Kerechashvili p. Gruzji* (dec.)). Podobnie, jeśli nowe, istotne zdarzenia wystąpią w trakcie postępowania prowadzonego przez Trybunał i jeśli skarżący - mimo wyraźnego obowiązku ciężącego na nim na mocy Regulaminu - nie ujawni tych informacji Trybunałowi, tym samym uniemożliwiając mu wydanie wyroku na podstawie znajomości wszystkich faktów, skarga może zostać odrzucona, jako nadużycie prawa do skargi (*Hadrabová i inni p. Republice Czeskiej* (dec.) oraz *Predescu p. Rumunii*, §§ 25-27).

141. Istnienie zamiaru wprowadzenia Trybunału w błąd musi być zawsze ustalone z dostateczną pewnością (*Melnik p. Ukrainie*, §§ 58-60, oraz *Nold p. Niemcom*, § 87) *Miszczyński p. Polsce* (dec.).

3. *Obrażliwy język*

142. Nadużyciem prawa do skargi jest sytuacja, w której skarżący w korespondencji prowadzonej z Trybunałem stosuje szczególnie dokuczliwy, obraźliwy, pełen gróźb lub prowokujący język - zarówno przeciwko pozwanemu rządowi, jego pełnomocnikowi, władzom pozwanego państwa, jak i samemu Trybunałowi, jego sędziom, Kancelarii lub jej pracownikom (*Řehák p. Republice Czeskiej* (dec.); *Duringer i Grunge p. Francji* (dec.), oraz *Stamoulakatos p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

143. Aby język stosowany przez skarżącego został uznany za obraźliwy nie wystarczy, by miał on jedynie uszczypliwy, polemiczny lub sarkastyczny charakter; musi on wykraczać poza „granice zwykłej, uprzejmej i uzasadnionej krytyki” (*Di Salvo p. Włochom* (dec.); przykład przeciwny zob. *Aleksanyan p. Rosji*, §§ 116-18). Jeżeli w toku postępowania skarżący zaprzestanie stosowania obraźliwych uwag w wyniku wystosowania przez Trybunał formalnego ostrzeżenia, wyraźnie je wycofa lub, co korzystniejsze, zaoferuje przeprosiny, skarga nie zostanie odrzucona ze względu na nadużycie prawa do skargi (*Chernitsyn p. Rosji*, §§ 25-28).

4. *Naruszenie zasady poufności procedury polubownego rozstrzygnięcia sporów*

144. Umyślne naruszenie przez skarżącego obowiązku zachowania poufności w ramach negocjacji polubownych nałożonego na strony na mocy Art. 39 § 2 Konwencji i Reguła 62 § 2 Regulaminu Trybunału może zostać uznane za nadużycie prawa do skargi i skutkować jej odrzuceniem (*Miroľubovs i inni p. Lotwie*, § 66; *Hadrabová i inni p. Republice Czeskiej* (dec.) oraz *Popov p. Mołdawii*, § 48).

145. W celu ustalenia, czy skarżący naruszył obowiązek zachowania poufności, należy określić granice tego obowiązku. Musi on być zawsze interpretowany w świetle jego celów ogólnych, czyli usprawnienia procesu polubownego rozwiązania sporu poprzez ochronę stron i Trybunału przed ewentualnymi naciskami. W związku z powyższym, podczas gdy przekazanie osobom trzecim treści dokumentów odnoszących się do polubownego rozwiązania sporu może stanowić w teorii nadużycie prawa do skargi w rozumieniu Art. 35 § 3 (a) Konwencji, nie oznacza to, że nie istnieje absolutny i bezwarunkowy zakaz ujawniania dokumentów i mówienia o nich osobom trzecim. Tak szeroka i rygorystyczna interpretacja mogłoby spowodować podważenie ochrony uzasadnionych interesów skarżącego - na przykład, gdy skarżący uzyskuje jednorazową poradę w sprawie, w której ma prawo do reprezentacji przed Trybunałem. Co więcej, monitorowanie przez Trybunał przestrzegania tego zakazu byłoby zbyt trudne, o ile w ogóle możliwe. Art. 38 § 2 Konwencji oraz Reguła 62 § 2 Regulaminu Trybunału zakazuje stronom upubliczniania przedmiotowych informacji, na przykład za pośrednictwem mediów, w korespondencji, która może zostać odczytana przez wiele osób lub w jakikolwiek inny sposób (*Miroľubovs i inni p. Lotwie*, § 68). Jest to zatem ten rodzaj działania o wysokim stopniu doniosłości, w którym uzasadnione jest stwierdzenie nadużycia prawa do skargi.

146. Aby ujawnienie poufnych informacji zostało uznane za nadużycie prawa do skargi, musi ono być zamierzone. Bezpośrednia odpowiedzialność skarżącego za ujawnienie musi zawsze zostać ustalona z dostateczną pewnością, samo podejrzenie nie wystarczy (*Miroľubovs i inni p. Lotwie*, § 66 *in fine*). Konkretne przykłady zastosowania tej zasady zob. na przykład sprawa, w której odrzucono skargę, *Hadrabová i inni p. Republice Czeskiej* (dec.), gdzie skarżący w sposób wyraźny cytowali propozycje przedstawione w ramach procedury polubownego rozstrzygnięcia sporu sformułowane przez Sekretariat Trybunału w korespondencji z Ministerstwem Sprawiedliwości ich kraju, co doprowadziło do odrzucenia ich skargi w związku z nadużyciem prawa do skargi; np. sytuacja uznania skargi za

niedopuszczalną, zob. *Miroľubovs i inni p. Łotwie*, w której nie stwierdzono z pewnością, że wszyscy trzej skarżący byli odpowiedzialni za ujawnianie poufnych informacji, w wyniku czego Trybunał odrzucił wstępny sprzeciw rządu.

5. *Skarga oczywiście nieprawdziwa lub pozbawiona rzeczywistego celu*

147. Skarżący dopuszcza się nadużycia prawa do skargi, jeśli wielokrotnie składa do Trybunału nieprawdziwe i oczywiście bezzasadne skargi podobne do skarg złożonych w przeszłości, które już zostały uznane za niedopuszczalne (*M. p. Wielkiej Brytanii* (dec.) oraz *Philis p. Grecji* (dec.)).

148. Trybunał może również stwierdzić, iż doszło do nadużycia prawa do skargi w przypadku, gdy skarga w sposób oczywisty jest pozbawiona jakiegokolwiek rzeczywistego celu lub dotyczy drobnej sumy pieniędzy. W sprawie *Bock p. Niemcom* (dec.) skarżący złożył zażalenie na długość postępowania cywilnego, które wszczął w celu uzyskania zwrotu kosztu suplementu diety przepisanego przez lekarza, tj. 7,99 euro. Trybunał stwierdził, że jest zalewany bardzo dużą liczbą skarg podnoszących poważne problemy w zakresie praw człowieka oraz, że istnieje dysproporcja między trywialnością okoliczności sprawy a korzystaniem z systemu ochrony ustanowionego przez Konwencję, zważywszy na niską wartość przedmiotowej kwoty (również w porównaniu z wynagrodzeniem skarżącego) oraz na fakt, że postępowanie nie dotyczyło produktu farmaceutycznego, a suplementu diety. Wskazano także, że takie działania przyczyniły się do przeciążenia sądów na poziomie krajowym, a tym samym stanowią jedną z przyczyn przewlekłości prowadzonych postępowań. Skarga została odrzucona jako nadużycie prawa do skargi. Od momentu wejścia w życie Protokołu nr 14 do Konwencji w dniu 1 czerwca 2010 r., tego rodzaju skargi są szybciej rozpatrywane zgodnie z Artykułem 35 § 3 (b) Konwencji (brak znaczącego uszczerbku).

6. *Inne przypadki*

149. Bywa, że orzeczenia Trybunału oraz toczące się przed nim sprawy są w Państwach-Stronach wykorzystywane do celów politycznych na poziomie krajowym. Skarga motywowana chęcią zyskania rozgłosu lub dla celów propagandowych nie stanowi nadużycia prawa do skargi, (*McFeeley i inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.), a także *Khadzhaliyev i inni p. Rosji*, §§ 66-67). Jednak nadużycie może mieć miejsce, jeżeli skarżący, kierując się interesami politycznymi, udziela wywiadów w prasie i telewizji, w których wykazuje nieodpowiedzialne i niepoważne podejście do postępowania toczącego się przed Trybunałem (*Gruzińska Partia Pracy p. Gruzji*).

7. *Stanowisko Rządu*

150. Jeśli pozwany rząd uważa, że skarżący nadużył prawa do skargi, musi odpowiednio poinformować o tym Trybunał i zwrócić jego uwagę na istotne informacje będące w jego posiadaniu, tak aby umożliwić Trybunałowi wyciągnięcie odpowiednich wniosków. To do samego Trybunału, a nie do pozwanego rządu, należy monitorowanie zgodności z proceduralnymi zobowiązaniami nałożonymi na skarżącego przez Konwencję i jego Regulamin. Jednak groźby ze strony rządu i jego organów dotyczące wszczęcia postępowania karnego lub dyscyplinarnego przeciwko skarżącemu w związku z domniemanym naruszeniem jego obowiązków proceduralnych przed Trybunałem może stanowić problem w rozumieniu Art. 34 *in fine* Konwencji, który zakazuje jakiegokolwiek ingerencji w skuteczne wykonanie prawa do wniesienia skargi indywidualnej (*Miroľubovs i inni p. Łotwie*, § 70).

II. PODSTAWY NIEDOPUSZCZALNOŚCI ODNOSZĄCE SIĘ DO WŁAŚCIWOŚCI TRYBUNAŁU

A. Niedopuszczalność *ratione personae*

Artykuł 35 § 3 (a) - Warunki dopuszczalności

3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie Artykułu 34, jeśli uważa, że:

(a) skarga nie daje się pogodzić z postanowieniami niniejszej Konwencji lub jej protokołów...

Artykuł 32 - Jurysdykcja Trybunału

1. Trybunał jest właściwy do rozpoznania wszystkich spraw dotyczących interpretacji i stosowania Konwencji i jej protokołów, które zostaną mu przedłożone na podstawie Artykułów 33, 34 i 47.

2. Spór dotyczący właściwości Trybunału rozstrzyga sam Trybunał.

1. Zasady

151. Dopuszczalność *ratione personae* wymaga, by rzekome naruszenie Konwencji zostało popełnione przez Państwo-Stronę lub mogło mu zostać w jakiś inny sposób przypisane.

152. Nawet jeżeli pozwane państwo nie zgłosiło żadnych zastrzeżeń co do właściwości Trybunału *ratione personae*, kwestia ta wymaga rozpatrzenia przez Trybunał z urzędu (*Sejdić i Finci p. Bośni i Hercegowinie* [GC], § 27).

153. Prawa podstawowe chronione przez międzynarodowe traktaty dotyczące praw człowieka powinny zostać zapewnione osobom zamieszkującym terytorium danego Państwa-Strony, bez względu na jego późniejszy rozpad lub sukcesję (*Bijelić p. Czarnogórze i Serbii*, § 69).

154. Spółka państwowa musi być wystarczająco niezależna pod względem instytucjonalnym i operacyjnym od państwa, aby można było zwolnić ją z odpowiedzialności na podstawie Konwencji z tytułu jej działań i zaniechań (*Mykhaylenky i inni p. Ukrainie*, §§ 43-45; *Cooperativa Agricola Slobozia-Hanesei p. Moldawii*, § 19).

155. Skargi zostaną uznane za niedopuszczalne *ratione personae* z Konwencją z następujących powodów:

- jeśli skarżący nie posiada odpowiedniej zdolności w rozumieniu Art. 34 Konwencji (*Sekcja Gminna Antilly p. Francji* (dec.); *Döşmealti Belediyesi p. Turcji* (dec.); i *Moretti i Benedetti p. Włochom*);
- jeśli skarżący nie jest w stanie wykazać, że padł ofiarą domniemanego naruszenia;
- jeśli skarga została wniesiona przeciwko osobie prywatnej (*X p. Wielkiej Brytanii* (dec.); *Durini p. Włochom* (dec.));
- jeśli skarga została wniesiona przeciwko państwu, które nie ratyfikowało Konwencji (*E.S p. Niemcom*) (dec.) lub bezpośrednio przeciwko organizacji międzynarodowej, która nie przystąpiła do Konwencji (*Stephens p. Cyprówi, Turcji i ONZ* (dec.), ostatni paragraf);
- jeśli skarga dotyczy Protokołu Konwencji, który nie został przez pozwane państwo ratyfikowany (*Horsham p. Wielkiej Brytanii* (dec.); *De Saedeleer p. Belgii*, § 68).

2. *Jurysdykcja*

156. Stwierdzenie braku jurysdykcji *ratione loci* nie zwalnia Trybunału z obowiązku zbadania, czy skarżący podlegają jurysdykcji jednego lub większej liczby Państw-Stron w rozumieniu Art. 1 Konwencji (*Drozd i Janousek p. Francji i Hiszpanii*, § 90). Dlatego też zastrzeżenia odnoszące się do faktu, że skarżący nie podlega jurysdykcji pozwanego państwa będą częściej podnoszone niż zarzuty dotyczące tego, że skarga jest niedopuszczalna *ratione personae* (zob. argumenty pozwanych rządów w sprawie *Banković i inni p. Belgii oraz 16 innym Państwom-Stronom* (dec.) [GC], § 35; *Ilaşcu i inni p. Mołdawii i Rosji* [GC], § 300; *Weber i Saravia p. Niemcom* (dec.)).

157. Zgodność *ratione personae* z Konwencją wymaga dodatkowo możliwości przypisania naruszenia Państwu - Stronie (*Gentilhomme, Schaff-Benhadji i Zerouki p. Francji*, § 20). Jednak sprawy rozpatrywane w ostatnim czasie dotyczyły kwestii przyczynowości/odpowiedzialności bez odnoszenia się wprost do zgodności *ratione personae* (*Assanidze p. Gruzji* [GC], §§ 144 i nast.; *Hussein p. Albanii oraz 20 innym Państwami-Stronami* (dec.); *Isaak i inni p. Turcji* (dec.); *Sterns p. Malcie (nr 1)*, § 45).

3. *Odpowiedzialność i przyczynowość*

158. Państwa mogą zostać pociągnięte do odpowiedzialności za działania podejmowane przez swoje władze, czy to w obrębie ich granic państwowych czy też poza nimi, jeśli wywołują one skutki poza ich własnym terytorium (zob. *Drozd i Janousek p. Francji i Hiszpanii*, § 91; *Soering p. Wielkiej Brytanii*, §§ 86 i 91; *Loizidou p. Turcji*, § 62). Ma to jednak miejsce tylko w wyjątkowych sytuacjach (*Ilaşcu i inni p. Mołdawii i Rosji* [GC]; *Banković i inni p. Belgii i 16 innym Państwom-Stronom* (dec.) [GC]), a mianowicie, jeśli Państwo Strona sprawuje skuteczną kontrolę na danym terytorium lub co najmniej może wywierać na nie decydujący wpływ (*Ilaşcu i inni p. Mołdawii i Rosji* [GC], §§ 314, 382 i 392, *Medvedyev i inni p. Francji* [GC], §§ 63-64, oraz w odniesieniu do pojęcia „ogólnej kontroli”, *Ilaşcu i inni p. Mołdawii i Rosji* [GC], §§ 315-316; *Banković i inni p. Belgii i 16 innym Państwom-Stronom* (dec.) [GC], §§ 67 i nast., a także §§ 79-82; *Cypr p. Turcji* [GC], §§ 75-81; *Loizidou p. Turcji*, § 52; *Markovic i inni p. Włochom* [GC], § 54).

159. Państwo może zostać pociągnięte do odpowiedzialności za naruszenia praw zawartych w Konwencji w stosunku do osób, które znajdują się na terytorium innego państwa, które z kolei znajduje się pod władzą i kontrolą tego państwa, sprawowaną za pośrednictwem jego przedstawicieli działających - prawnie bądź też bezprawnie - na obszarze tego drugiego państwa (*Issa i inni p. Turcji*, § 71; *Sánchez Ramirez p. Francji* (dec.); *Öcalan p. Turcji* [GC], § 91; *Medvedyev i inni p. Francji* [GC], §§ 66-67).

Działania podejmowane w ramach strefy buforowej ONZ: *Isaak i inni p. Turcji* (dec.).

160. W przypadku terytoriów, które zgodnie z prawem podlegają jurysdykcji Państwa-Strony, które jednak nie znajdują się pod skuteczną władzą/kontrolą tego państwa, skargi mogą zostać uznane za niezgodne z postanowieniami Konwencji (*An i inni p. Cyprowi* (dec.)), jednakże należy uwzględnić faktyczne zobowiązania państwa na mocy Konwencji (zob. *Ilaşcu i inni p. Mołdawii i Rosji* [GC], §§ 312-313, §§ 333 i nast.). Zob. też *Stephens p. Cyprowi, Turcji i ONZ* (dec.).

161. Istnieją wyjątki od zasady mówiącej, że fizyczna obecność osoby na terytorium jednego z Umawiających Państw-Stron powoduje objęcie jej jurysdykcją tego państwa, na przykład, jeśli w państwie tym mieści się siedziba organizacji międzynarodowej, przeciw której skierowane są zarzuty skarżącego. Sam fakt, że Międzynarodowy Trybunał Karny ma swoją siedzibę w Holandii nie jest wystarczającym powodem do przypisania temu państwu

domniemanego działania lub zaniechania ze strony tego organu w związku ze skazaniem skarżących (*Galić p. Holandii* (dec.) oraz *Blagojević p. Holandii* (dec.)). Skarga przeciwko pozwanemu państwu, na terenie którego mieści się stała siedziba organizacji międzynarodowej, zob. *Lopez Cifuentes p. Hiszpanii* (dec.), §§ 25-26. Akceptacja międzynarodowej administracji cywilnej na terytorium pozwanego państwa *Berie i inni p. Bośni i Hercegowinie* (dec.), § 30.

162. Sam udział państwa w postępowaniu wniesionym przeciwko innemu państwu nie stanowi jeszcze wykonywania jurysdykcji ekstra-terytorialnej (*McElhinney p. Irlandii i Wielkiej Brytanii* (dec.) [GC]; *Treska p. Albanii i Włochom* (dec.); *Manoilescu i Dobrescu p. Rumunii i Rosji* (dec.), §§ 99-111).

163. Odpowiedzialność Państw-Stron za działania osób prywatnych, choć tradycyjnie rozpatrywana w aspekcie zgodności *ratione personae*, może również zależeć od uwarunkowań poszczególnych praw zawartych w Konwencji oraz zakresu pozytywnych obowiązków z nimi związanych (zob. na przykład *Siliadin p. Francji*, §§ 77-81; *Beganović p. Chorwacji*). Odpowiedzialność państwa w ramach Konwencji może zaistnieć w wyniku przyzwolenia ze strony jego organów lub ich współdziałania w działaniach osób prywatnych, które naruszają określone w Konwencji prawa innych osób mieszczące się jego jurysdykcji (*Ilaşcu i inni p. Moldawii i Rosji* [GC], § 318).

164. Trybunał określił również zasady regulujące ekstra-terytorialną odpowiedzialność za aresztowanie i uwięzienie w ramach procedury ekstradycyjnej (*Stephens p. Malcie (nr 1)*, § 52).

4. Kwestie dotyczące możliwej odpowiedzialności Państw- Stron Konwencji z tytułu działań lub zaniechań związanych z ich członkostwem w organizacji międzynarodowej

165. Konwencja nie może być interpretowana w sposób, który poddawałby pod zbadanie przez Trybunał działania i zaniechania Państw-Stron objęte Rezolucjami Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych i które zaistniały przed lub w trakcie misji ONZ mającej na celu zapewnienie pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego. Takie postępowanie stanowiłoby ingerencję w realizację kluczowej misji ONZ (*Behrami p. Francji oraz Saramati p. Francji, Niemcom i Norwegii* (dec.) [GC], §§ 146-152).

166. W odniesieniu do orzeczeń trybunałów międzynarodowych, Trybunał orzekł, że nie ma jurysdykcji *ratione personae* w zakresie rozpatrywania skarg dotyczących faktycznego postępowania prowadzonego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii (ICTY), który został utworzony na mocy Rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ (*Galić p. Holandii* (dec.) oraz *Blagojević p. Holandii* (dec.)). Odwołanie urzędników na mocy decyzji Wysokiego Przedstawiciela dla Bośni i Hercegowiny, którego kompetencje zostały nadane na mocy Rezolucji Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych, zob. *Berie i inni p. Bośni i Hercegowinie* (dec.), §§ 26 i nast.

167. Domniemanego naruszenia Konwencji nie można przypisać Państwu-Stronie w związku z decyzją lub środkiem podjętym przez organ organizacji międzynarodowej, której to państwo jest członkiem, jeśli nie ustalono, a nawet nie uprawdopodobniono, że ochrona podstawowych praw powszechnie przyznanych przez daną organizację międzynarodową nie jest „równoważna” z ochroną gwarantowaną przez Konwencję i jeżeli zainteresowane państwo nie było bezpośrednio lub pośrednio zaangażowane w dokonanie zarzuconego czynu (*Gasparini p. Włochom i Belgii* (dec.)).

168. W związku z tym Trybunał orzekł, że nie ma jurysdykcji *ratione personae* w zakresie rozpatrywania skarg skierowanych przeciwko indywidualnym decyzjom wydanym przez właściwy organ organizacji międzynarodowej w kontekście sporu pracowniczego podlegającego całkowicie wewnętrznemu porządkowi prawnemu tej organizacji o osobowości prawnej, odrębnemu od porządku jej państw członkowskich, jeśli państwa te w żadnym momencie nie interweniowały bezpośrednio lub pośrednio w spór oraz żadne ich działania lub zaniechania nie skutkują odpowiedzialnością na gruncie Konwencji: *Boivin p. 34 Krajom Członkowskim Rady Europy* (dec.) - indywidualny spór pracowniczy z Eurocontrol; *Lopez Cifuentes p. Hiszpanii* (dec.) - postępowanie dyscyplinarne w ramach Międzynarodowej Rady ds. Oliwy z Oliwek, §§ 28-29; *Beygo p. 46 Krajom Członkowskim Rady Europy* (dec.) - postępowanie dyscyplinarne w ramach Rady Europy. Domniemane naruszenia Konwencji wynikające z odwołania urzędnika Komisji Europejskiej oraz postępowanie odwoławcze przed Sądem Pierwszej Instancji (CFI) i Trybunałem Sprawiedliwości Unii Europejskiej (CJEC): *Connolly p. 15 Krajom Członkowskim Wspólnot Europejskich* (dec.). Postępowanie przed Europejskim Urzędem Patentowym, zob. *Rambus Inc. p. Niemcom* (dec.).

Warto porównać te ustalenia z wynikami badania przez Trybunał zarzutów dotyczących wady strukturalnej wewnętrznego mechanizmu organizacji międzynarodowej, której zainteresowane Państwa-Strony przekazały część swoich suwerennych uprawnień, jeśli stwierdzono, że ochrona praw podstawowych przez organizację nie jest „równoważna” z ochroną zagwarantowaną przez Konwencję: *Gasparini p. Włochom i Belgii* (dec.).

169. Trybunał przyjmuje inne podejście w przypadku spraw dotyczących bezpośredniej lub pośredniej ingerencji przez pozwane państwo w spór dotyczący danej kwestii, którego odpowiedzialność międzynarodowa może wówczas być brane pod uwagę (zob. *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi (Bosphorus Airways) p. Irlandii* [GC], § 153 - por. z *Behrami p. Francji oraz Saramati p. Francji, Niemcom i Norwegii* (dec.) [GC], § 151), na przykład:

- decyzja o niezarejestrowaniu skarżącego jako wyborcy na podstawie traktatu zawartego w ramach Wspólnot Europejskich (*Matthews p. Wielkiej Brytanii* [GC]);
- wyegzekwowanie wobec skarżącego prawa francuskiego wdrażającego dyrektywę Wspólnoty (*Cantoni p. Francji* [GC]);
- odmowa dostępu do sądów niemieckich (*Beer i Regan p. Niemcom* [GC] oraz *Waite i Kennedy p. Niemcom* [GC]);
- konfiskata na terytorium pozwanego państwa dokonana przez jego władze na mocy nakazu ministra zgodnie z jego zobowiązaniami prawnymi wynikającymi z prawa wspólnotowego (*Bosphorus Airways p. Irlandii*) (rozporządzenie wspólnotowe, które zostało wydane na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ - zob. §§ 153-154);
- skarga złożona przez sąd krajowy do Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich (*Cooperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. p. Holandii* (dec.)).

170. Tak więc w odniesieniu do Unii Europejskiej, skargi przeciwko poszczególnym Państwom Członkowskim dotyczące stosowania przez nie prawa wspólnotowego nie muszą zostać na tej podstawie uznane za niedopuszczalne (*Bosphorus Airways p. Irlandii* [GC], § 137; *Matthews p. Wielkiej Brytanii* [GC], §§ 26-35).

171. Jeśli chodzi o skargi wniesione bezpośrednio przeciwko instytucjom Wspólnoty Europejskiej, które nie są stroną Konwencji, istnieje wcześniej ustanowione uprawnienie umożliwiające uznanie ich za niedopuszczalne w związku z niespełnieniem przesłanki *ratione personae* (*Confédération française démocratique du travail p. Wspólnotom Europejskim*, alternatywnie: ich Kraje Członkowskie (a) wspólnie lub (b) z osobna (dec.)); oraz

inne uwagi zawarte w sprawie *Bosphorus Airways p. Irlandii*, § 152; wcześniej ustanowione uprawnienie, *Cooperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. p. Holandii* (dec.)).

To stanowisko zostało również przyjęte w odniesieniu do Europejskiego Urzędu Patentowego (*Lenzing AG p. Niemcom* (dec.)).

172. Kwestia możliwości pociągnięcia państwa do odpowiedzialności ze względu na jego Konstytucję, która stanowi załącznik do traktatu międzynarodowego, zob. *Sejdić i Finci p. Bośni i Hercegowinie* [GC], § 30.

B. Niezgodności *ratione loci*

Artykuł 35 § 3 (a) - Warunki dopuszczalności

3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie Artykułu 34, jeśli uważa, że:

(a) skarga nie daje się pogodzić z postanowieniami niniejszej Konwencji lub jej protokołów...

Art. 32 - Jurysdykcja Trybunału

1. Trybunał jest właściwy do rozpoznania wszystkich spraw dotyczących interpretacji i stosowania Konwencji i jej protokołów, które zostaną mu przedłożone na podstawie Artykułów 33, 34 i 47.

2. Spór dotyczący właściwości Trybunału rozstrzyga sam Trybunał.

1. Zasady

173. Zgodność *ratione loci* wymaga, by domniemane naruszenie Konwencji miało miejsce w ramach jurysdykcji pozwanego państwa lub na terytorium efektywnie przez nie kontrolowanym (*Cypr p. Turcji* [GC], §§ 75-81; *Drozd i Janousek p. Francji i Hiszpanii*, §§ 84-90).

174. Skargi wniesione w oparciu o wydarzenia mające miejsce poza terytorium Państwa-Stron i w przypadku braku związku między tymi zdarzeniami a jakimkolwiek organem podlegającym jurysdykcji Układającego się Państwa, zostaną odrzucone jako niedopuszczalne *ratione loci*.

175. Jeśli zarzuty dotyczą działań, które miały miejsce poza terytorium Państwa-Strony, rząd może wnieść zastrzeżenie wstępne mówiące, że skarga jest niezgodna *ratione loci* z postanowieniami Konwencji (*Loizidou p. Turcji*, (zastrzeżenia wstępne), § 55, i *Rantsev p. Cypru i Rosji*, § 203). Takie zastrzeżenie zostanie zbadane na podstawie Art. 1 Konwencji (zakres pojęcia „jurysdykcji” zgodnie z tym Artykułem, zob. *Banković i inni p. Belgii i 16 innym Państwom-Stronom* (dec.) [GC], §75).

176. Pozwany Rząd podnosi czasami zastrzeżenia, że skarga jest niedopuszczalna jako niezgodna *ratione loci* i z przepisami Konwencji na tej podstawie, iż w trakcie postępowania, skarżący przebywa na terytorium innego Państwa-Strony, ale wszczął postępowanie na terytorium pozwanego państwa, gdyż przepisy w danym państwie były bardziej korzystne. Trybunał zbada również taką skargę z punktu widzenia Art. 1 (*Haas p. Szwajcarii* (dec.)).

177. Oczywistym jest, że państwo będzie ponosić odpowiedzialność za działania jego przedstawicieli dyplomatycznych i konsularnych poza jego granicami oraz to, że niezgodność *ratione loci* nie może zaistnieć w odniesieniu do misji dyplomatycznych (*X p. Niemcom* (dec.) (nr 1611/62); *W.M. p. Danii* (dec.), § 1 oraz zawarte tam odniesienia) lub działań

podejmowanych na pokładach samolotów i statków zarejestrowanych w tym państwie lub pod jego banderą (*Banković i inni p. Belgii oraz 16 innym Państwom-Stronom* (dec.) [GC], § 73).

178. Wreszcie, stwierdzenie braku jurysdykcji *ratione loci* nie zwalnia Trybunału z obowiązku zbadania, czy skarżący podlegają jurysdykcji jednego lub większej liczby Państw-Stron w rozumieniu Art. 1 Konwencji (*Drozd i Janousek p. Francji i Hiszpanii*, § 90).

Dlatego też zarzuty mówiące, że skarżący nie podlega jurysdykcji pozwanego państwa będą częściej podnoszone niż zarzuty dotyczące tego, czy skarga jest niedopuszczalna *ratione personae* (zob. argumenty pozwanych rządów w sprawie *Banković i inni p. Belgii i 16 innym Państwom-Stronom* (dec) [GC], § 35; *Ilaşcu inni p. Mołdawii i Rosji* [GC], § 300; *Weber i Saravia p. Niemcom* (dec.)).

2. Szczególne przypadki

179. Co do skarg dotyczących terytoriów zależnych, jeśli Państwo-Strona nie złożyło deklaracji na mocy Art. 56 (dawny Art. 63) rozszerzającej zastosowanie Konwencji na dane terytorium, skarga zostanie uznana za niedopuszczalną *ratione loci* (*Gillow p. Wielkiej Brytanii*, §§ 60-62; *Bui Van Thanh i inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.); *Yonghong p. Portugalii* (dec.). A zatem ma to również zastosowanie do Protokołów do Konwencji (*Quark Fishing Limited p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

Jeśli Państwo-Strona złożyło taką deklarację na mocy Art. 56 Konwencji, to kwestia niedopuszczalności nie zostanie podniesiona (*Tyrer p. Wielkiej Brytanii*, § 23).

180. Jeśli terytorium zależne uzyska niezależność, deklaracja ta wygaśnie automatycznie. Kolejne skargi wniesione przeciwko państwu metropolitalnemu zostaną uznane za niedopuszczalne z *ratione personae* (*Kościół X p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

181. Jeśli terytorium zależne zostanie włączone do terytorium metropolitalnego Państwa-Strony, Konwencja będzie miała automatycznie zastosowanie do tego byłego terytorium zależnego (zob. *Hingitaq 53 i inni p. Danii* (dec.)).

C. Niedopuszczalność *ratione temporis*

Artykuł 35 § 3 (a) - Warunki dopuszczalności

3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie Artykułu 34, jeśli uważa, że:

(a) skarga nie daje się pogodzić z postanowieniami niniejszej Konwencji lub jej protokołów...

Artykuł 32 - Jurysdykcja Trybunału

1. Trybunał jest właściwy do rozpoznania wszystkich spraw dotyczących interpretacji i stosowania Konwencji i jej protokołów, które zostaną mu przedłożone na podstawie Artykułów 33, 34 i 47.

2. Spór dotyczący właściwości Trybunału rozstrzyga sam Trybunał.

1. Zasady ogólne

182. Zgodnie z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego (zasada nieretroakcyjności traktatów), postanowienia Konwencji nie są wiążące dla Państwa-Strony w odniesieniu do jakichkolwiek działań lub faktów, które miały miejsce, lub do jakichkolwiek sytuacji, które

ustały przed datą wejścia w życie Konwencji w odniesieniu do tej Strony (*Blečić p. Chorwacji* [GC], § 70; *Šilih p. Słowenii* [GC], § 140; *Varnava i inni p. Turcji* [GC], § 130).

183. Jurysdykcja *ratione temporis* obejmuje tylko okres po ratyfikacji Konwencji lub jej Protokołów przez pozwane państwo. Niemniej Konwencja nie nakłada na Państwa-Strony szczególnego obowiązku zadośćuczynienia za krzywdy lub szkody spowodowane przed tą datą (*Kopecký p. Słowacji* [GC], § 38).

184. Począwszy od daty ratyfikacji, wszystkie domniemane działania i zaniechania państwa muszą być zgodne z Konwencją i jej Protokołami, a późniejsze fakty wchodzą w zakres jurysdykcji Trybunału, nawet jeśli stanowią one jedynie przedłużenie już istniejącej sytuacji (*Almeida Garrett, Mascarenhas Falcão i inni p. Portugalii*, § 43). Trybunał może jednak mieć na uwadze fakty sprzed ratyfikacji, ponieważ mogą one zostać uznane za przyczyny sytuacji rozciągającej się poza tę datę lub mogą być istotne dla zrozumienia faktów występujących po tej dacie (*Hutten-Czapka p. Polsce* [GC], §§ 147-153).

185. Trybunał jest zobowiązany do zbadania swej kompetencji *ratione temporis* z urzędu oraz na każdym etapie postępowania, ponieważ jest to kwestia leżąca w jego jurysdykcji, a nie kwestia dopuszczalności w wąskim tego słowa znaczeniu (*Blečić p. Chorwacji* [GC], § 67).

2. Zastosowanie tych zasad

a) Data początkowa w odniesieniu do ratyfikacji Konwencji lub uznania właściwości instytucji Konwencji

186. Co do zasady data początkowa dla celów określenia czasowej jurysdykcji Trybunału to data wejścia w życie Konwencji i jej Protokołów w stosunku do danej Strony (przykład zob. *Šilih p. Słowenii* [GC], § 164).

187. Jednak Konwencja z 1950 r., uzależniała kompetencje Komisji do badania skarg indywidualnych (Art. 25) i jurysdykcję Trybunału (Art. 46 Konwencji) od konkretnych deklaracji złożonych przez Państwa-Strony w tym zakresie. Deklaracje te mogą podlegać ograniczeniom, w szczególności czasowym. W odniesieniu do państw, które sporządziły takie deklaracje po dacie ratyfikacji przez nie Konwencji, Komisja i Trybunał przyjęły czasowe ograniczenie ich jurysdykcji w stosunku do faktów przypadających na okres między wejściem w życie Konwencji a stosownej deklaracji (*X p. Włochom* (dec.); *Stamoulakatos p. Grecji (nr 1)*, § 32).

188. W przypadku braku takiego ograniczenia czasowego w deklaracji rządu (zob. deklaracja Francji z 2 października 1981 r.), instytucje Konwencji uznały moc wsteczną przyjęcia ich jurysdykcji (*X p. Francji* (dec.)).

Ograniczenia czasowe zawarte w tych deklaracjach pozostają w mocy w odniesieniu do orzekania co do właściwości Trybunału w zakresie przyjmowania skarg indywidualnych zgodnie z obecnym Art. 34 Konwencji na mocy Art. 6 Protokołu nr 11 do Konwencji⁵ (*Blečić p. Chorwacji* [GC], § 72). Trybunał, biorąc pod uwagę poprzedni system jako całość, uznał, że jego jurysdykcja ma zastosowanie od momentu złożenia pierwszej deklaracji uznającej prawo do składania do Komisji skarg indywidualnych, bez względu na upływ czasu między taką deklaracją a uznaniem jurysdykcji Trybunału (*Cankoçak p. Turcji*, § 26; *Yorgiyadis p. Turcji*, § 24; *Varnava i inni p. Turcji* [GC], § 133).

---

5. „Jeśli Wysoka Umawiająca się Strona złożyła deklarację o uznaniu kompetencji Komisji lub właściwości Trybunału na podstawie dawnego Art. 25 lub 46 Konwencji w odniesieniu do spraw wynikłych lub opartych na faktach zaistniałych po jej złożeniu, to ograniczenie pozostaje ważne w zakresie jurysdykcji Trybunału na mocy niniejszego Protokołu.”

b) Fakty jednorazowe przed lub po wejściu w życie lub deklaracji

189. Czasowa jurysdykcja Trybunału musi zostać określona w odniesieniu do faktów stanowiących domniemaną ingerencję. W tym celu konieczne jest określenie w każdym konkretnym przypadku dokładnego czasu trwania rzekomej ingerencji. Wówczas, Trybunał musi brać pod uwagę zarówno okoliczności na które powołuje się skarżący, jak i zakres rzekomo naruszonego prawa wynikającego z Konwencji (*Blečić p. Chorwacji* [GC], § 82; *Varnava i inni p. Turcji* [GC], § 131).

190. Stosując ten test w odniesieniu do różnych orzeczeń sądowych wydanych przed i po dacie początkowej, Trybunał uwzględnia ostateczne orzeczenie, które samo w sobie mogło spowodować naruszenie praw skarżącego (wyrok Sądu Najwyższego rozwiązujący najem skarżącego w sprawie *Blečić p. Chorwacji* [GC], § 85; lub wyrok Sądu Okręgowego w sprawie *Mrkić p. Chorwacji* (dec.)), mimo istnienia kolejnych środków, które jedynie umożliwiły utrzymanie się przedmiotowej ingerencji (późniejszy wyrok Trybunału Konstytucyjnego podtrzymujący wyrok Sądu Najwyższego w sprawie *Blečić p. Chorwacji* [GC], § 85; lub oba wyroki Sądu Najwyższego i Trybunału Konstytucyjnego w sprawie *Mrkić p. Chorwacji* (dec.)).

Późniejsza bezskuteczność środków mających na celu naprawienie ingerencji nie może zostać objęta czasową jurysdykcją Trybunału (*Blečić p. Chorwacji* [GC], §§ 77-79). Trybunał stale powtarzał, że sądy krajowe nie są zmuszone do stosowania Konwencji z mocą wsteczną w odniesieniu do ingerencji, które wystąpiły przed datą początkową (*Varnava i inni p. Turcji* [GC], § 130).

191. Przykładowe sprawy:

- Ingerencje mające miejsce przed datą początkową i ostatecznymi orzeczeniami wydanymi po tej dacie: *Meltex Ltd p. Armenii* (dec.);
- ingerencje mające miejsce po dacie początkowej: *Lepojić p. Serbii*, § 45; *Filipović p. Serbii*, § 33;
- wykorzystanie dowodów uzyskanych w wyniku złego traktowania mającego miejsce przed datą początkową do momentu wydania orzeczeń wydanych po tej dacie (*Harutyunyan p. Armenii*, § 50);
- postępowanie w sprawie stwierdzenia nieważności tytułu własności wszczęte przed datą początkową, lecz zakończone później (*Turgut i inni p. Turcji*, § 73);
- data ostatecznego odebrania tytułu własności: *Fener Rum Patriklm (Ecumenical Patriarchate) p. Turcji* (dec.).

192. Zobacz także:

- skazanie skarżącego *in absentia* przez greckie sądy przed złożeniem przez Grecję deklaracji na mocy Art. 25 Konwencji, mimo ostatecznie nieskutecznych odwołań od wyroku skazującego złożonych po tej dacie (*Stamoulakatos p. Grecji (nr 1)*, § 33);
- dorozumiana decyzja Centralnej Komisji Wyborczej podjęta przed ratyfikacją, odrzucająca prośbę skarżącego o podpisanie wniosku bez umieszczenia stempla w paszporcie, podczas gdy postępowanie wszczęte z tego tytułu było prowadzone po tej dacie (*Kadiķis p. Łotwie* (dec.));
- zwolnienie skarżącego z pracy i wszczęcie przez niego postępowania cywilnego przed ratyfikacją, a następnie wydanie wyroku przez Trybunał Konstytucyjny po tej dacie (*Jovanović p. Chorwacji* (dec.));
- rozporządzenie ministerstwa nakazujące przekazanie kontroli nad spółką skarżących komisji wyznaczonej przez Ministra Gospodarki, tym samym pozbawiając ich prawa dostępu do sądu, podczas gdy wyrok Sądu Najwyższego oddalający apelację skarżących został wydany po dacie początkowej (*Kefalas i inni p. Grecji*, § 45);

- skazanie skarżącego po złożeniu stosownej deklaracji na mocy Art. 46 Konwencji w związku z oświadczeniami przedstawionymi prasie przed tą datą (*Zana p. Turcji*, § 42);
- przeszukanie terenu firmy skarżących i zajęcie dokumentów, chociaż dalsze postępowanie miało miejsce po ratyfikacji (*Veeber p. Estonii (nr 1)*, § 55); zob. również *Kikots i Kikota p. Łotwie* (dec.).

193. Jednakże, jeśli skarżący złoży odrębną skargę co do zgodności późniejszego postępowania z postanowieniami Konwencji, Trybunał może uznać, że posiada jurysdykcję *ratione temporis* w odniesieniu do przedmiotowych środków (kasacja apelacji do Sądu Najwyższego przeciwko wyrokowi sądu pierwszej instancji nakazującemu przerwanie produkcji i dystrybucji gazety - zob. *Kerimov p. Azerbejdżanowi* (dec.)).

194. Test i kryteria określone w sprawie *Blečić p. Chorwacji* [GC] mają charakter ogólny; szczególnie charakter określonych praw, takich jak te wskazane w Art. 2 i 3 Konwencji, musi zostać uwzględniony przy stosowaniu tych kryteriów (*Šilih p. Słowenii* [GC], § 147).

3. Sytuacje szczególne

a) Utrzymujące się naruszenia

195. Instytucje Konwencji zaakceptowały rozszerzenie ich jurysdykcji *ratione temporis* o sytuacje związane z utrzymującym się naruszeniem, które zaistniało przed wejściem w życie Konwencji, ale utrzymuje się po tej dacie (*De Becker p. Belgii* (dec.)).

196. Trybunał zastosował to podejście w kilku sprawach dotyczących prawa własności:

- Utrzymujące się bezprawne zajmowanie przez Marynarkę Wojenną gruntów należących do skarżących bez zadośćuczynienia (*Papamichalopoulos i inni p. Grecji*, § 40);
- odmowa dostępu do nieruchomości skarżącego położonej w północnej części Cypru (*Loizidou p. Turcji*, §§ 46-47);
- niezapłacenie ostatecznej rekompensaty z tytułu znacjonalizowanej nieruchomości (*Almeida Garrett, Mascarenhas Falcão i inni p. Portugalii*, § 43);
- utrzymujący się brak możliwości odzyskania przez skarżącą posiadania jej nieruchomości i otrzymywania odpowiedniego poziomu czynszu z tytułu dzierżawy jej domu, wynikający z przepisów, które obowiązywały przed i po ratyfikacji przez Polskę Protokołu nr 1 (*Hutten-Czapska p. Polsce* [GC], §§ 152-153).

197. Ograniczenia: samo pozbawienie osoby domu lub nieruchomości stanowi zasadniczo „czyn jednorazowy”, a nie utrzymującą się sytuację „pozbawienia” przedmiotowych praw (*Blečić p. Chorwacji* [GC], § 86 i odniesienia). W szczególnym przypadku pozbawienia mienia po roku 1945 w ramach byłego reżimu zob. odniesienia w sprawie *Preussische Treuhand GmbH & Co. Kg a. A. p. Polsce* (dec.), §§ 55-62.

198. Utrzymujący się charakter naruszenia może zostać również ustalony w odniesieniu do każdego innego Artykułu Konwencji (dla Art. 2 i wyrok śmierci nałożony na skarżących przed datą początkową, zob. *Ilaşcu i inni p. Mołdawii i Rosji* [GC], §§ 406-408).

b) „Trwający” obowiązek proceduralny wynikający z Art. 2 dotyczący badania zaginięć, które miały miejsce przed datą początkową

199. Zaginięcie nie jest aktem lub zdarzeniem „chwilowym”. Wręcz przeciwnie, Trybunał uważa zaginięcie za odrębny fenomen, charakteryzujący się trwającą sytuacją niepewności i niejasności, w którym brak jest informacji, a nawet pojawia się celowe zatajanie i ukrywanie tego co się wydarzyło. Ponadto, mający następnie miejsce brak wyjaśnienia miejsca pobytu i

losu zaginionego prowadzi do stanu ciągłego. Tak więc, proceduralny obowiązek dochodzenia potencjalnie trwać będzie tak długo jak los człowieka nie zostanie wyjaśniony; utrzymujący się brak przeprowadzenia wymaganego dochodzenia będzie traktowany jako trwające naruszenie, nawet gdy można domniemywać ewentualną śmierć (*Varnava i inni p. Turcji* [GC], §§ 148-149). W celu powołania się na orzecznictwo w sprawie *Varnava* zobacz *Palić p. Bośni i Hercegowinie*, § 46.

c) Obowiązek proceduralny wynikający z Art. 2 Konwencji dotyczący zbadania przyczyn śmierci: postępowanie odnoszące się do stanu faktycznego poza jurysdykcją czasową Trybunału

200. Trybunał rozróżnia obowiązek wszczęcia dochodzenia w przypadku podejrzenia śmierci lub zabójstwa od obowiązku wszczęcia dochodzenia podejrzenia zaginięcia.

Dlatego uważa się, że zobowiązanie pozytywne dotyczące przeprowadzenia skutecznego dochodzenia wynikające z Art. 2 Konwencji tworzy obowiązek możliwy do oddzielenia, który może być przypisany państwu, nawet jeśli śmierć nastąpiła przed datą początkową (*Šilih p. Słowenii* [GC], § 159 - sprawa dotyczy śmierci przed datą początkową podczas gdy braki lub nieścisłości w prowadzeniu dochodzenia nastąpiło po tej dacie). Jego czasowa jurysdykcja do stwierdzenia zgodności z takimi obowiązkami jest wykonywana w ramach pewnych ograniczeń, związanych z zasadą pewności prawnej (*Šilih p. Słowenii* [GC], §§ 159-167, §§ 161-163. Po pierwsze, jedynie działania lub zaniechania proceduralne zaistniałe po dacie początkowej mogą należeć do czasowej jurysdykcji Trybunału (§ 162). Po drugie, Trybunał podkreśla, że aby obowiązki proceduralne weszły w życie musi zaistnieć prawdziwy związek między śmiercią a wejściem w życie Konwencji w stosunku do pozwanego państwa. Tak więc, należy stwierdzić, że znaczna część kroków proceduralnych - w tym nie tylko przeprowadzenie skutecznego śledztwa w sprawie śmierci danej osoby, ale także wszczęcie postępowań w celu stwierdzenia przyczyny śmierci oraz pociągnięcie do odpowiedzialności osób - były lub powinny być zostać przeprowadzone po ratyfikacji Konwencji przez zainteresowane państwo. Jednakże Trybunał nie może wykluczyć, że w pewnych okolicznościach związek może również opierać się na konieczność zapewnienia, że gwarancje i podstawowe wartości Konwencji chronione są w sposób rzeczywisty i skuteczny (§ 163). W przypadku kolejnych skarg dotyczących testu „rzeczywistego związku”, zobacz, na przykład, *Şandru i inni p. Rumunii*, § 57. Dla zastosowania wyroku w sprawie *Šilih* zobacz wyrok w sprawie *Çakir i inni p. Cyprowi* (dec.).

201. W sprawie *Tuna p. Turkey*, dotyczącej śmierci będącej następstwem tortur, Trybunał po raz pierwszy zastosował zasady ustalone w wyroku w sprawie *Šilih* poprzez analizę skargi proceduralnej skarżącego zgodnie z Art. 2 i 3 rozpatrywanymi łącznie. Trybunał przypomniał zasady dotyczące rozdzielenia zobowiązań proceduralnych, w szczególności dwa kryteria stosowane przy ustalaniu jego jurysdykcji *ratione temporis*, gdzie fakty dotyczące materialnego aspektu Art. 2 i 3, jak w przedmiotowej sprawie, miały miejsce poza okresem objętym jego jurysdykcją, podczas gdy fakty dotyczące proceduralnego aspektu - to jest dalszy tok postępowania - wystąpiły, przynajmniej częściowo, w tym okresie.

d) Wzięcie pod uwagę wcześniejszych faktów

202. Trybunał jest zdania, że może „mieć na uwadze fakty sprzed ratyfikacji, ponieważ mogą one zostać uznane za przyczyny sytuacji rozciągającej się poza tę datę lub mogą być istotne dla zrozumienia faktów występujących po tej dacie” (*Broniowski p. Polsce* (dec.) [GC], § 74).

e) Trwające postępowanie lub tymczasowe aresztowanie

203. Szczególna sytuacja związana jest ze skargami dotyczącymi długości postępowań sądowych (Art. 6 § 1 Konwencji) wszczętych przed ratyfikacją, ale trwających po tej dacie. Mimo że jurysdykcja Trybunału jest ograniczona do okresu następującego po dacie początkowej, często bierze on pod uwagę status postępowania do tej daty w celu uzyskania wskazówek (np. *Humen p. Polsce* [GC], §§ 58-59; *Foti i inni p. Włochom*, § 53).

Ta sama zasada ma zastosowanie do spraw dotyczących aresztu tymczasowego (Art. 5 § 3 Konwencji; *Klyakhin p. Rosji*, §§ 58-59) oraz warunków aresztu (Art. 3 Konwencji) (*Kalashnikov p. Rosji*, § 36).

204. W odniesieniu do rzetelności postępowania, Trybunał może zbadać, czy błędy na etapie procesu mogą być naprawione za pomocą gwarancji procesowych w ramach dochodzenia prowadzonego przed datą początkową (*Barberà, Messegué i Jabardo p. Hiszpanii*, §§ 61 i 84). W tym zakresie sędziowie ze Strasburga traktują postępowanie jako całość (zob. też *Kerojärvi p. Finlandii*, § 41).

205. Skarga proceduralna na mocy Art. 5 § 5 nie może wchodzić w zakres czasowej jurysdykcji Trybunału, jeśli pozbawienie wolności nastąpiło przed wejściem w życie Konwencji (*Korizno p. Łotwie* (dec.)).

f) Prawo do odszkodowania za niesłuszne skazanie

206. Trybunał uznał, że posiada właściwość w zakresie badania skarg wynikających z Art. 3 Protokołu nr 7 do Konwencji, gdzie dana osoba została skazana przed datą początkową, ale wyrok skazujący został uchylony po tej dacie (*Matveyev p. Rosji*, § 38).

D. Niedopuszczalność *ratione materiae*

Artykuł 35 § 3 (a) - Warunki dopuszczalności

3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie Artykułu 34, jeśli uważa, że:

(a) skarga nie daje się pogodzić z postanowieniami niniejszej Konwencji lub jej protokołów...

Artykuł 32 - Jurysdykcja Trybunału

1. Trybunał jest właściwy do rozpoznania wszystkich spraw dotyczących interpretacji i stosowania Konwencji i jej protokołów, które zostaną mu przedłożone na podstawie Artykułów 33, 34 i 47.

2. Spór dotyczący właściwości Trybunału rozstrzyga sam Trybunał.

207. Dopuszczalność *ratione materiae* skargi lub zarzutu wynika z właściwości rzeczowej Trybunału. Aby skarga była dopuszczalna *ratione materiae* w rozumieniu Konwencji, prawo, na które powołuje się skarżący musi być chronione na mocy Konwencji lub jej Protokołów, które weszły w życie. Na przykład skargi są uznawane za niedopuszczalne, jeśli dotyczą prawa do otrzymania prawa jazdy (*X p. Niemcom* (dec.) (nr 7462/76)), prawa do samostanowienia (*X p. Holandii* (dec.)) oraz prawa cudzoziemców do wjazdu i pobytu na terytorium Państwa Układającego się (*Peñañiel Salgado p. Hiszpanii* (dec.)), ponieważ prawa te nie wchodzą w zakres praw i wolności gwarantowanych przez Konwencję.

208. Chociaż Trybunał nie jest właściwy do badania rzekomych naruszeń praw chronionych na mocy innych dokumentów międzynarodowych, przy określaniu znaczenia

terminów i pojęć w tekście Konwencji może i musi on brać pod uwagę elementy prawa międzynarodowego inne niż Konwencja (*Demir i Baykara p. Turcji* [GC], § 85).

209. Trybunał jest zobowiązany do badania, czy posiada jurysdykcję *ratione materiae* na każdym etapie postępowania, niezależnie od tego, czy rząd podniósł taki zarzut (*Tănase p. Mołdawii* [GC], § 131).

210. Skargi dotyczące postanowienia Konwencji, w odniesieniu do którego pozwane państwo wniosło zastrzeżenie, są uznawane za niedopuszczalne *ratione materiae* (zob. np. *Kozlova i Smirnova p. Łotwie* (dec.)), pod warunkiem że zastrzeżenie takie zostało uznane przez Trybunał dla celów Art. 57 Konwencji (wykładnia oświadczenia w sprawie nieważności zob. *Belilos p. Szwajcarii*).

211. Ponadto Trybunał nie posiada jurysdykcji *ratione materiae* w zakresie badania, czy Państwo-Strona wywiązało się z obowiązków nałożonych na nią na mocy jednego z wyroków Trybunału. Trybunał nie może zajmować się skargami tego typu bez naruszania kompetencji Komitetu Ministrów Rady Europy, który nadzoruje wykonywanie wyroków na podstawie Art. 46 § 2 Konwencji. Jednakże rola Komitetu Ministrów w tej sferze nie oznacza, że środki podjęte przez pozwane państwo w celu usunięcia naruszenia stwierdzonego przez Trybunał nie mogą spowodować wystąpienia nowego problemu nieobjętego wyrokiem, który jako taki stanowi przedmiot nowej skargi podlegającej rozpatrzeniu przez Trybunał (*Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) p. Szwajcarii (nr 2)* [GC], § 62). Innymi słowy, Trybunał może rozpoznać skargę dotyczącą tego, że wznowienie postępowania na poziomie krajowym w drodze realizacji jednego z jego orzeczeń dało początek nowemu naruszeniu Konwencji (*Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) p. Szwajcarii (nr 2)* [GC], § 62; *Lyons p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

212. Jednak zdecydowana większość decyzji stwierdzających, że skargi są niedopuszczalne *ratione materiae* odnosi się do zakresu postanowień Konwencji lub jej Protokołów, w szczególności Art. 6 Konwencji (prawo do rzetelnego procesu sądowego), Art. 8 Konwencji (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, miejsca zamieszkania i korespondencji), a także Art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji (ochrona własności).

1. Pojęcie „praw i obowiązków cywilnych”

Artykuł 6 § 1 - Prawo do rzetelnego procesu sądowego

1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego... rozpatrzenia jego sprawy... przez sąd... przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym...

a) Ogólne wymagania dotyczące zastosowania Art. 6 § 1 Konwencji

213. Pojęcia „praw i obowiązków cywilnych” nie można interpretować wyłącznie poprzez odniesienie do prawa krajowego pozwanego państwa; jest to „pojęcie autonomiczne” wynikające z Konwencji. Art. 6 § 1 Konwencji stosuje się niezależnie od statusu stron, charakteru przepisów, które regulują sposób rozpatrzenia sporu i charakteru organu właściwego w sprawie (*Georgiadis p. Grecji*, § 34).

214. Jednakże zasada mówiąca, że pojęcia autonomiczne określone w Konwencji powinny być interpretowane w kontekście warunków mających miejsce w danym czasie, nie uprawnia Trybunału do interpretowania Art. 6 § 1, jak gdyby przymiotnik „cywilny” (wraz z ograniczeniami, jakie przymiotnik ten nieodzownie nakłada na kategorię „praw i obowiązków

cywilnych”, do której Artykuł ten ma zastosowanie), nie został ujęty w jego treści (*Ferrazzini p. Włochom* [GC], § 30).

215. Zastosowanie Art. 6 § 1 w sprawach cywilnych zależy przede wszystkim od istnienia sporu. Po drugie spór musi dotyczyć „praw i obowiązków”, które, przynajmniej z pewnym prawdopodobieństwem, można określić jako uznawane na mocy prawa krajowego. Wreszcie te „prawa i obowiązki” muszą mieć charakter „cywilny” w rozumieniu Konwencji, choć Art. 6 Konwencji sam w sobie nie przypisuje im jakiegokolwiek konkretnej treści w systemach prawnych Państw-Stron.

b) Pojęcie „sporu”

216. Pojęciu „sporu” (franc. „*contestation*”) należy nadać znaczenie raczej merytoryczne aniżeli formalne (*Le Compte, Van Leuven i De Meyere p. Belgii*, § 40). Koniecznym jest spojrzenie poza znamiona zewnętrzne oraz używany język i skoncentrowanie się na realiach sytuacji w zależności od okoliczności każdej sprawy (tamże, i *Gorou p. Grecji* (nr 2) [GC], § § 27 i 29). Art. 6 nie ma zastosowania do niespornej i jednostronnej procedury, w której nie występują strony przeciwne, a która jest dostępna tylko wtedy, gdy nie ma sporu o prawo (*Alaverdyan p. Armeni* (dec.), § 33).

217. „Spór” musi być rzeczywisty i poważny (*Sporrong i Lönnroth p. Szwecji*, § 81). Wyklucza to, na przykład, postępowania cywilne podejmowane przeciwko władzom więziennym ze względu na sam fakt przebywania w więzieniu osób zakażonych wirusem HIV (*Skorobogatykh p. Rosji* (dec.)). Trybunał stwierdził na przykład, że „spór” ma charakter rzeczywisty w sprawie dotyczącej wniosku wniesionego do prokuratora o złożenie odwołania w kwestii formalnej, jako że stanowił on integralną część całego postępowania, do którego skarżący włączył się jako strona w postępowaniu cywilnym w celu uzyskania odszkodowania (*Gorou p. Grecji* (nr 2), § 35).

218. Spór może dotyczyć nie tylko faktycznego istnienia prawa, ale również zakresu lub sposobu jego wykonywania (*Bentham p. Holandii*, § 32). Spór może dotyczyć również kwestii faktycznych.

219. Rozstrzygnięcie postępowania musi mieć bezpośrednie i decydujące znaczenie dla istnienia danego prawa (np., *Ulyanov p. Ukrainie* (dec.)). W związku z tym istnienie nikłego związku lub odległych skutków nie jest wystarczające do powołania się na Art. 6 § 1 Konwencji. Na przykład, Trybunał stwierdził, że postępowanie podważające zgodność z prawem przedłużenia koncesji dla elektrowni atomowej nie wchodzi w zakres Art. 6 § 1 Konwencji, ponieważ związek pomiędzy decyzją w sprawie przedłużenia a prawem do ochrony życia, integralności fizycznej i majątkowej jest «zbyt wątpliwy i odległy», a skarżący nie wykazali, że byli osobiście narażeni na niebezpieczeństwo nie tylko konkretne, ale przede wszystkim bezpośrednie (*Balmer-Schafroth i inni p. Szwajcarii*, § 40 i *Athanassoglou i inni p. Szwajcarii* [GC], §§ 46-55; patrz niedawna sprawa *Sdruzeni Jihoceske Matky p. Republice Czeskiej* (dec.)); w sprawie dotyczącej ograniczonego hałasu w fabryce, zob. *Zapletal p. Republice Czeskiej* (dec.), lub hipotetycznego wpływ na środowisko instalacji do przetwarzania odpadów górniczych: *Ivan Atanasov p. Bułgarii*, § § 90-95). Podobnie, postępowanie, w którym dwóch pracowników sektora publicznego zakwestionowało fakt wyznaczenia jednego z ich współpracowników na dane stanowisko mógł mieć jedynie odległy wpływ na ich prawa obywatelskie (w szczególności ich własne prawo do „bycia wyznaczonym” - zob. *Revel i Mora p. Francji* (dec.)).

220. Natomiast sprawa dotycząca budowy zapory, która spowodowałaby zalanie miejscowości zamieszkałej przez skarżących (*Gorraiz Lizarraga i inni p. Hiszpanii*, § 46) oraz sprawa dotycząca zezwolenia na prowadzenie działalności kopalni złota wykorzystującej

metodę wyflukiwania przy użyciu cyjanku w pobliżu miejscowości zamieszkałych przez skarżących (*Taşkın i inni p. Turcji*, § 133; zob. również *Zander p. Szwecji*, §§ 24-25) weszły w zakres Art. 6 § 1 Konwencji. Ostatnio, w sprawie dotyczącej odwołania złożonego przez lokalne stowarzyszenie ochrony środowiska w celu zbadania przez sąd pozwolenia na budowę, Trybunał stwierdził, że istnieje wystarczający związek między sporem i prawem, jakiego dochodził podmiot prawny, w szczególności w świetle statusu stowarzyszenia i jego założycieli oraz faktu, że jego cel był ograniczony co do obszaru i istoty (*L'Erablière A.S.B.L. p. Belgii*, §§ 28-30).

c) Istnienie spornego prawa w prawie krajowym

221. Art. 6 Konwencji nie określa żadnych konkretnych treści dotyczących „prawa” w przepisach krajowych Państw-Stron, a Trybunał w zasadzie musi odnosić się do tych przepisów w celu ustalenia istnienia takiego prawa. Trybunał może zdecydować, że takie prawa jak prawo do życia, zdrowia, zdrowego środowiska i poszanowania własności, zostaną uznane w prawie krajowym (*Athanassoglou i inni p. Szwajcarii* [GC], § 44).

222. Prawo to musi mieć podstawę prawną w krajowym systemie prawnym. Trybunał nie może w drodze interpretacji Art. 6 § 1 tworzyć realnego uprawnienia cywilnego, dla którego w danym państwie nie istnieje podstawa prawna (*Fayed p. Wielkiej Brytanii*, § 65).

223. Jednak to, czy roszczenie danej osoby podlega zaskarżeniu na poziomie krajowym może zależeć nie tylko od treści, odpowiednich uprawnień cywilnych określonych w prawie krajowym, ale także od istnienia proceduralnych przeszkód uniemożliwiających lub ograniczających możliwość wniesienia ewentualnych roszczeń do sądu. W tej drugiej kategorii spraw Art. 6 § 1 Konwencji może mieć zastosowanie (*Al-Adsani p. Wielkiej Brytanii* [GC], §§ 46-47; *Fogarty p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 25). Co do zasady Art. 6 Konwencji nie może mieć zastosowania do materialnych ograniczeń uprawnień istniejących na poziomie krajowym (*Roche p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 119).

224. Przy podejmowaniu decyzji o istnieniu „prawa” cywilnego i zaklasyfikowaniu ograniczenia jako materialnego lub formalnego, należy przede wszystkim uwzględnić stosowne przepisy prawa krajowego oraz sposób, w jaki sądy krajowe je interpretują (*Masson i Van Zon p. Holandii*, § 49). Należy zbadać, w jaki sposób w prawie krajowym klasyfikowane są poszczególne ograniczenia i skupić się na faktach (*Van Droogenbroeck p. Belgii*, § 38). Ponadto wydanie przez sąd prawomocnego orzeczenia nie zawsze pozbawi skargę charakteru spornego (*Le Calvez p. Francji*, § 56). Na przykład, ograniczony zakres badania przez sąd działań podjętych w ramach polityki zagranicznej (naloty NATO na Serbię) nie może uczynić zarzutów skarżących przeciwko państwu bezpodstawnymi z mocą wsteczną, ponieważ sądy krajowe po raz pierwszy podjęły się rozstrzygnięcia tej kwestii (*Markovic i inni p. Włochom* [GC], §§ 100-02).

225. W świetle powyższych kryteriów, mając na uwadze rozróżnienie pomiędzy materialnymi a procesowymi ograniczeniami, Trybunał przykładowo uznał, że powództwa cywilne wniesione w związku z zaniedbaniami, których dopuściła się policja (*Osman p. Wielkiej Brytanii*) lub władze lokalne (*Z. i inni p. Wielkiej Brytanii* [GC]) wchodzą w zakres Art. 6 § 1 Konwencji, przy czym musiał rozstrzygnąć, czy dane ograniczenie (odstąpienie od oskarżenia lub brak odpowiedzialności) było proporcjonalne w rozumieniu Art. 6 § 1. Z drugiej strony Trybunał stwierdził, że zwolnienie Państwa z odpowiedzialności cywilnej związanej z roszczeniami członków sił zbrojnych w związku z istnieniem materialnych ograniczeń oraz przepisów krajowych, nie stanowi „uprawnienia” w rozumieniu Art. 6 § 1 Konwencji (*Roche p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 124; zob. również *Hotter p. Austrii* (dec.) i *Andronikashvili p. Gruzji* (dec.)).

226. Skarżący muszą mieć również możliwość dochodzenia swoich roszczeń na poziomie krajowym. Trybunał uznał, że stowarzyszenia również są objęte ochroną przewidzianej w Art. 6 § 1, zarówno jeżeli występują w związku z konkretnymi prawami i interesami swoich członków (*Gorraiz Lizarraga i inni p. Hiszpanii*, § 45) jak i dochodzą swoich praw jako osoba prawna (takie jak prawo „społeczeństwa” do informacji, prawo uczestniczenia w procesie podejmowania decyzji dotyczących środowiska - zob. *Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox Collectif Stop Melox i Mox p. Francji* (dec.)), lub sytuacja, w której powództwo stowarzyszenia nie może zostać uznane za *actio popularis* (zob. *L'Erablière A.S.B.L. p. Belgii*).

227. W przypadku, gdy przepisy prawa określają warunki dopuszczenia do zawodu, kandydat, który je spełnia, ma prawo być dopuszczony do pracy lub zawodu (*De Moor p. Belgii*, § 43). Przykładowo, jeżeli skarżący dysponuje mocnymi podstawami dowodząc, że spełnia wymogi prawne do rejestracji jako lekarz, stosuje się Art. 6 Konwencji (*Chevol p. Francji*, § 55; zob. odmienne podejście *Bouilloc p. Francji* (dec.)). W każdym przypadku jednak, gdy ważność postępowania może zostać podważona przez skarżącego, to należy stwierdzić, czy istniejący „spór” dotyczący „uprawnienia”, nawet jeśli w rezultacie okaże się, iż skarżący nie spełnia wymogów prawnych (prawo do dalszego wykonywania praktyki lekarskiej, którą skarżący podjął za granicą, zob. *Kök p. Turcji*, § 37).

d) „Cywilny” charakter prawa

228. To, czy w świetle Konwencji prawo ma charakter „cywilny” należy rozpatrywać nie na podstawie jego klasyfikacji prawnej, ale w odniesieniu do materialnej treści tego prawa i skutków jakie to prawo wywołuje na mocy przepisów krajowych danego państwa. W wykonywaniu swoich funkcji nadzorczych Trybunał musi brać także pod uwagę przedmiot i cel Konwencji oraz krajowe systemy prawne poszczególnych Państw-Stron (*König p. Niemcom*, § 89).

229. Co do zasady, sprawy sporne pomiędzy osobami fizycznymi uznane przez prawo krajowe za „cywilne” są tak samo postrzegane przez Trybunał, a w związku z tym Artykuł 6 § 1 znajdzie zastosowanie (sprawa dotycząca separacji, zob. *Airey p. Irlandii*, § 21).

e) Prywatny charakter prawa: wymiar pieniężny

230. Trybunał uważa, że Art. 6 § 1 Konwencji obejmuje swoim zakresem postępowania w prawie krajowym uznane za prawo publiczne, a których wynik ma decydujące znaczenie dla praw i obowiązków prywatnych. Takie postępowanie może między innymi dotyczyć zezwolenia na sprzedaż nieruchomości (*Ringeisen p. Austrii*, § 94), prowadzenia prywatnej kliniki (*König p. Niemcom*, §§ 94-95), pozwolenia na budowę (patrz, między innymi, *Sporrong i Lönnroth p. Szwecji*, § 79), własności i użytkowania budynku o charakterze religijnym (*parafia grecko-katolicka Sambăta Bihor p. Rumunii*, § 65), zezwolenia administracyjnego na wykonywanie zawodu (*Bentham p. Holandii*, § 36) zezwolenia na sprzedaż napojów alkoholowych (*Tre Traktörer Aktiebolag p. Szwecji*, § 43) lub sporów dotyczących odszkodowania za choroby związane z pracą lub wypadkiem (*Chaudet p. Francji*, § 30). Na tej samej podstawie Art. 6 Konwencji ma zastosowanie do postępowań dyscyplinarnych toczących się przed samorządami zawodowymi w sprawie prawa do wykonywania zawodu (*Le Compte, Van Leuven i De Meyere p. Belgii*), roszczenia związane ze szkodą wyrządzoną przez niezgodne z prawem działanie lub zaniechanie przy wykonywaniu władzy publicznej przeciwko państwu (*X p. Francji*), wniosku o unieważnienie decyzji administracyjnej naruszającej prawa skarżącego (*De Geouffre de la Pradelle p. Francji*), postępowania administracyjnego dotyczącego zakazu połowu na wodach

skarżącego (*Alatulkkila i inni p. Finlandii*, § 49), a także postępowania dotyczącego praw „cywilnych” przewidujących zakaz dyskryminacji ze względu na przekonania religijne lub polityczne w ramach rozstrzygnięcia przetargu publicznego na roboty budowlane (*Tinnelly & Sons Ltd i inni oraz McElduff i inni p. Wielkiej Brytanii*, § 61; patrz *a contrario I.T.C. p. Malcie* (dec.)).

231. Art. 6 § 1 ma zastosowanie do powództw adhezyjnych składanych przez osoby fizyczne w ramach postępowań karnych (*Perez p. Francji* [GC], §§ 70-71), za wyjątkiem powództw cywilnych wniesionych wyłącznie dla osobistej zemsty lub ukarania (*Sigalas p. Grecji*, § 29, i *Mihova p. Włochom* (dec.)). Konwencja nie zawiera żadnych praw mających na celu oskarżenie lub skazanie osób trzecich za popełnienie przestępstwa. Aby prawo takie zostało objęte zakresem Konwencji, musi być nieodłącznie związane z korzystaniem przez ofiarę z prawa do wniesienia pozwu cywilnego w oparciu o przepisy krajowe, choćby w celu uzyskania symbolicznego zadośćuczynienia lub ochrony dobra osobistego do „dobrego imienia” (zob. *Perez p. Francji* [GC], § 70; zob. też odnośnie nagród symbolicznych sprawa *Gorou p. Grecji (nr 2)*, § 24). W związku z powyższym, Art. 6 Konwencji ma zastosowanie do postępowań dotyczących pozwów cywilnych, od dnia przystąpienia skarżącego do takiego postępowania, chyba że skarżący w sposób jednoznaczny zrzekł się prawa do odszkodowania.

232. Art. 6 § 1 ma również zastosowanie do powództw cywilnych o odszkodowanie za rzekome złe traktowanie przez funkcjonariuszy państwowych (*Aksoy p. Turcji*, § 92).

f) Rozszerzenie na inne rodzaje sporów

233. Trybunał orzekł, że Art. 6 § 1 ma zastosowanie do sporów dotyczących kwestii socjalnych, w tym również do postępowania dotyczącego zwolnienia pracownika z pracy przez prywatną firmę (*Buchholz p. Niemcom*), postępowania dotyczącego przyznania świadczeń z tytułu ubezpieczenia społecznego (*Feldbrugge p. Holandii*) lub pomocy społecznej, nawet o charakterze nieskładkowym (*Salesi p. Włochom*), a także postępowania dotyczącego obowiązkowych składek na ubezpieczenie społeczne (*Schouten i Meldrum p. Holandii*). W powyższych przypadkach Trybunał uznał przewagę aspektów prawa prywatnego publiczno-prawnymi. Ponadto Trybunał stwierdził, że między prawem do zasiłku opieki społecznej i prawem do odszkodowania za prześladowania nazistowskie od fundacji prywatnej występuje podobieństwo (*Woś p. Polsce*, § 76).

234. Spory dotyczące urzędników państwowych co do zasady podlegają pod Art. 6 § 1 Konwencji. W wyroku wydanym w sprawie *Pellegrin (Pellegrin p. Francji* [GC], § 64-71), Trybunał zastosował kryterium „funkcjonalne”. Trybunał postanowił jednak przyjąć inne podejście w sprawie *Vilho Eskelinen i inni p. Finlandii* [GC], §§ 50-62. Zgodnie z obecnie przyjętą zasadą, domniemywa się, że Art. 6 Konwencji ma zastosowanie. Do pozwanego Rządu należy wykazanie, że po pierwsze na podstawie prawa krajowego skarżący będący urzędnikiem państwowym jest pozbawiony prawa do sądu, oraz, po drugie, że pozbawienie go takich praw wynikających z Artykułu 6 jest uzasadnione. W przypadku, gdy skarżący miał dostęp do sądu zgodnie z prawem krajowym, stosuje się Art. 6 (nawet w odniesieniu do czynnych oficerów wojskowych i ich roszczeń przed sądami wojskowymi, zob. *Pridatchenko i inni p. Rosji*, § 47). W odniesieniu do drugiego kryterium wyłączenie musi być uzasadnione „obiektywnymi przesłankami interesu państwa”, co zobowiązuje państwo do wykazania, iż przedmiot sporu jest związany z wykonywaniem władzy państwowej lub że podał w wątpliwość szczególną relację między urzędnikiem i państwem. Tak więc wyłączenie stosowania Artykułu 6 § 1 nie będzie uzasadnione w przypadku sporów pracowniczych, dotyczących wynagradzania, dodatków lub podobnych uprawnień (zob. na przykład spór o prawo funkcjonariuszy policji do dodatku specjalnego w sprawie *Vilho Eskelinen i inni p. Finlandii* [GC]). Niedawno, w oparciu o kryteria określone w wyroku *Eskelinen*, Trybunał

uznał, że Art. 6 § 1 ma zastosowanie do postępowania dotyczącego nieuzasadnionego zwolnienia z pracy pracownika ambasady (sekretarz, operator centrali w polskiej ambasadzie, zob. *Cudak p. Litwie* [GC], §§ 44-47), starszy oficer policji (*Šikić p. Chorwacji*, §§ 18-20) lub oficer w sądach wojskowych (*Vasilchenko p. Rosji*, §§ 34-36), do postępowania dotyczącego prawa do przydzielenia asystenta parlamentarnego (*Savino i inni p. Włochom*), a także do postępowania dyscyplinarnego przeciwko sędziemu (*Olujić p. Chorwacji*), do złożenia przez prokuratora odwołania od dekretu prezydenckiego w sprawie jego przeniesienia (*Zalli p. Albanii* (dec.)), i inne odniesienia cytowane tutaj) oraz postępowania dotyczącego kariery zawodowej pracownika służby celnej (prawo do ubiegania się o awans wewnętrzny: zob. *Fiume p. Włochom*, §§ 33-36).

235. Skargi konstytucyjne mogą również wchodzić w zakres Art. 6, jeżeli postępowanie przed Trybunałem Konstytucyjnym ma decydujący wpływ na wynik sporu (w sprawie prawa „cywilnego”) toczącego się przed sądem powszechnym (*Ruiz-Mateos p. Hiszpanii*). Nie ma to zastosowania do spraw dotyczących sporów o przyznanie dekretem prezydenckim obywatelstwa jednostkom rozumianym jako środek wyjątkowy, lub do określenia czy Prezydent naruszył jego przysięgę konstytucyjną, gdyż postępowanie takie nie dotyczy praw i obowiązków cywilnych (*Paksas p. Litwie* [GC], §§ 65-66). W celu zastosowania Art. 6 § 1 do środka tymczasowego zastosowanego przez Trybunał Konstytucyjny, zob. *Kübler p. Niemcom*, §§ 47-48.

236. Wreszcie, Art. 6 ma zastosowanie również do spraw, których przedmiot nie ma charakteru ściśle majątkowego, jak ochrona środowiska, gdzie mogą pojawić się spory dotyczące prawa do życia, zdrowia i zdrowego środowiska naturalnego (*Taşkin i inni p. Turcji*); wychowywania dzieci (*McMichael p. Wielkiej Brytanii*) Porozumienie w sprawie nauki dzieci w szkole (*Ellès i inni p. Szwajcarii*, §§ 21-23); prawo do ustalenia ojcostwa (*Alaverdyan p. Armenii* (dec.)), § 33); prawa do wolności (*Laidin p. Francji (nr 2)*), porozumienia w sprawie tymczasowego aresztowania więźniów (np. spory dotyczące ograniczeń, w związku z umieszczeniem w placówce o podwyższonym rygorze, zob. *Enea p. Włochom* [GC], §§ 97-107 lub cel o wysokim poziomie zabezpieczenia (*Stegarescu i Bahrin p. Portugalii*); lub postępowania dyscyplinarnego w wyniku którego ograniczono wizyty rodziny w więzieniu, zob. *Gülmez p. Turcji*, § 30); prawa ochrony dobrego imienia (*Helmers p. Szwecji*, § 27); prawa do dostępu do dokumentów administracyjnych (*Loiseau p. Francji* (dec.)), lub odwołania się od wglądu do akt policyjnych naruszające prawo do dobrego imienia, praw do ochrony własności i możliwości znalezienia zatrudnienia, a tym samym zarabiania na życie (*Pocius p. Litwie*, §§ 38-46, i *Užkauskas p. Litwie*, §§ 32-40); prawa do bycia członkiem stowarzyszenia (*Sakellaropoulos p. Grecji* (dec.)) - podobnie, postępowań w sprawie rejestracji stowarzyszeń dotyczących praw cywilnych stowarzyszenia, nawet jeśli według prawa krajowego kwestia wolności stowarzyszania się należy do dziedziny prawa publicznego, zobacz: *APEH Üldözötteinek Szövetsége i inni p. Węgrom*, §§ 34-35) a wreszcie prawo do kontynuowania studiów wyższych (*Emine Araç p. Turcji*, §§ 18-25), sytuacja, która ma zastosowanie *a fortiori* w kontekście edukacji na poziomie szkoły podstawowej (*Oršuš i inni p. Chorwacji* [GC], § 104). Powyższe rozszerzenie pozwala Trybunałowi uznać, że prawnocywilny charakter Art. 6 obejmuje nie tylko prawa majątkowego, ale także poszczególne prawa osobiste.

g) Kwestie wyłączone

237. Samo wykazanie, że spór ma charakter majątkowy nie jest wystarczające, aby Art. 6 § 1 zastosowanie (*Ferrazzini p. Włochom* [GC], § 25).

238. Sprawy wykraczające poza zakres Art. 6 obejmują postępowanie podatkowe: sprawy podatkowe nadal wchodzą w zakres prerogatyw władzy publicznej, pozostawiając

dominujący charakter publicznej relacji między podatnikiem a społeczeństwem (*Ferrazzini p. Włochom* [GC], § 29). Podobnie wyłączone są postępowania zabezpieczające dotyczące cel lub opłat celnych (*Emesa Sugar N.V. p. Holandii* (dec.)).

239. W kwestii imigracji to samo tyczy się wjazdu, pobytu i wydalenia cudzoziemca, w stosunku do postępowań dotyczących przyznania azylu politycznego lub deportacji (wniosek o nakazanie uchylecia nakazu deportacji: *Maaouia p. Francji* [GC] § 38; ekstradycji: *Peñafiel Salgado p. Hiszpanii* (dec.) i *Mamatkulov i Askarov p. Turcji* [GC], §§ 81-83; oraz; pozwu o odszkodowanie wniesionego przez ubiegającego się o azyl w związku z odmową przyznania azylu: *Panjeheighalehei p. Danii* (dec.), w którym poniósł potencjalne poważne konsekwencje dla życia prywatnego lub rodzinnego bądź perspektyw zatrudnienia. Ten brak zastosowania rozciąga się na włączenie cudzoziemca do Systemu Informacyjnego Schengen: zob. *Dalea p. Francji* (dec.). Prawo do posiadania paszportu oraz prawo do obywatelstwa nie stanowią praw cywilnych w rozumieniu Art. 6 (*Smirnov p. Rosji* (dec.)). Jednak prawo cudzoziemca do ubiegania się o pozwolenie o pracę może podlegać pod Art. 6, zarówno w stosunku do pracodawcy, jak i pracownika, nawet jeżeli na mocy przepisów krajowych pracownik nie dysponuje *locus standi* do ubiegania się o takie pozwolenie, pod warunkiem istnienia przeszkody procesowej, która nie ma wpływu na istotę tego prawa (*Jurismic and Collegium Mehrerau p. Austrii*, §§ 54-62).

240. Zgodnie z orzeczeniem w sprawie *Vilho Eskelinen i inni p. Finlandii* [GC], spory dotyczące urzędników państwowych nie wchodzi w zakres Art. 6, jeżeli spełnione zostały dwa wskazane powyżej kryteria (zob. § 234 powyżej). Podobnie należy traktować przypadek żołnierza dyscyplinarnie zwolnionego ze służby, który nie mógł odwołać się od decyzji do sądu, ponieważ podniesiono szczególną relację między skarżącym a państwem (*Sukiit p. Turcji* (dec.)). To samo tyczy się sporu dotyczącego ponownego przyjęcia na stanowisko sędziego, który wcześniej zrezygnował z sędziowania (*Apay p. Turcji* (dec.)).

241. Wreszcie, prawa polityczne, takie jak prawo do kandydowania w wyborach i zachowania posady (spór wyborczy, zob.: *Pierre-Bloch p. Francji*, § 50), prawo do emerytury dla byłego członka parlamentu (*Papon p. Francji* (dec.)) lub prawo do prowadzenia przez partię działalności politycznej (spraw dotycząca rozwiązania partii politycznej zob.: *Refah Partisi (The Welfare Party) i inni p. Turcji* (dec.)) nie mogą być traktowane jako prawa cywilne w rozumieniu Art. 6 § 1 Konwencji. Postępowanie, w którym odmówiono organizacji pozarządowej prowadzącej obserwację wyborów parlamentarnych dostępu do dokumentów niezawierających informacji dotyczących samego skarżącego, nie zostało objęte zakresem Art. 6 § 1 (*Geraguyn Khorhurd Akumb p. Armenii* (dec.)).

Dodatkowo Trybunał potwierdził niedawno, że prawo do relacjonowania wypowiedzi, które zostały ogłoszone przed sądem w sprawach bez wyłączenia jawności nie stanowi prawa cywilnego (*Mackay i BBC Scotland p. Wielkiej Brytanii*, §§ 20-22).

h) Zastosowanie Art. 6 Konwencji do postępowania innego niż postępowanie przed sądem krajowym

242. Czynności podejmowane w ramach postępowania przygotowawczego związane na przykład z zastosowaniem środków tymczasowych, takich jak nakaz sądowy, nie były co do zasady traktowane jako „ustalające” prawa i obowiązki cywilne, w związku z czym nie wchodziły w zakres ochrony Art. 6 (zob., *inter alia*, *Verlagsgruppe News GMBH p. Austrii* (dec.); i *Libert p. Belgii* (dec.)). Jednakże niedawno Trybunał odszedł od wcześniejszego orzecznictwa i przyjął nowe podejście. W sprawie *Micallef p. Malcie* [GC], §§ 83-86, Trybunał stwierdził, że stosowanie Art. 6 do środków tymczasowych zależy będzie od spełnienia określonych warunków. Po pierwsze, przedmiotowe prawo będące przedmiotem postępowania głównego lub zapobiegawczego, powinno mieć charakter „cywilny” w

rozumieniu Konwencji. Po drugie, środek tymczasowy, jego przedmiot i cel, jak również jego wpływ na takie prawo powinny stać się przedmiotem analizy. Zawsze kiedy uznaje się, że środek tymczasowy skutecznie określa przedmiotowe prawo lub obowiązek cywilny, bez względu na okres jego obowiązywania, Art. 6 znajdzie zastosowanie.

Art. 6 ma zastosowanie do postępowań tymczasowych, zmierzających do tych samych celów, co toczące się postępowania główne, w których nakaz tymczasowy jest natychmiast wykonalny i pociąga za sobą wydanie wyroku w sprawie tego samego prawa (*RTBF p. Belgii*, §§ 64-65).

243. Następujące po sobie postępowania karne i cywilne. Jeśli prawo krajowe przewiduje postępowanie składające się z dwóch etapów - pierwszego, w którym sąd orzeka, czy istnieje prawo do odszkodowania, i drugiego, gdzie ustalana jest jego wysokość - to w rozumieniu Art. 6 § 1 Konwencji uzasadnione jest uznanie prawa jako cywilne dopiero w momencie określenia dokładnej wysokości takiego odszkodowania: orzeczenie ustalające takie prawo nie wiąże się jedynie z uznaniem istnienia przedmiotowego prawa, ale również odnosić się powinno do zakresu oraz sposobu jego wykonywania, co oczywiście obejmuje także ustalenie odszkodowania (*Torri p. Włochom*, § 19).

244. Co do wykonania orzeczeń sądu, Art. 6 § 1 Konwencji ma zastosowanie do wszystkich etapów postępowania sądowego, mającego na celu „orzeczenie co do praw i obowiązków cywilnych”, nie wyłączając etapów po wydaniu wyroku co do istoty sprawy. Zatem wykonanie orzeczenia wydanego przez sąd musi zostać uznane za integralną część „postępowania” w rozumieniu Art. 6 (zob. *Hornsby p. Grecji*, § 40 i *Romańczyk p. Francji*, § 53, dotyczący wykonania wyroku upoważniającego do windykacji długów alimentacyjnych). Niezależnie od tego, czy Art. 6 ma zastosowanie do wstępnego postępowania, to tytuł wykonawczy określający prawa cywilne strony niekoniecznie musi wynikać z postępowania, do którego ma zastosowanie Art. 6 (zob. *Buj p. Chorwacji*, § 19). *Exequatur* nakazu przepadku wydanego przez sąd zagraniczny jest objęty Art. 6 jedynie w zakresie jego prawno-cywilnego charakteru (*Saccoccia p. Austrii* (dec.)).

245. W przypadku wniosków o wznowienie postępowania. Art. 6 nie ma zastosowania do postępowania w sprawie wniosku o wznowienie postępowania cywilnego, które zostało zakończone prawomocnym orzeczeniem (zob. *Sablon p. Belgii*, § 86). Rozumowanie to odnosi się również do wniosku o wznowienie postępowania po tym, jak Trybunał stwierdził naruszenie Konwencji (zob. *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) p. Szwajcarii* (nr 2) [GC], § 24). Jednakże istnieją również bardzo wyjątkowe sprawy, w których procedura opisana w krajowym systemie prawnym jako wniosek o wznowienie postępowania stanowiła jedyną legalną możliwość dochodzenia zadośćuczynienia w odniesieniu do roszczeń cywilnych, a jego wynik był więc uznany za decydujący dla "cywilnych praw i obowiązków" skarżącego (*Melis p. Grecji*, §§ 19-20).

2. Pojęcie „oskarżenia”

Artykuł 6 § 1 - Prawo do rzetelnego procesu sądowego

1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzyganiu... o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej...

a) Zasady ogólne

246. Pojęcie „oskarżenia” ma znaczenie „autonomiczne”, niezależne od kategoryzacji stosowanych w ramach krajowych systemów prawnych (*Adolf p. Austrii*, § 30).

247. Pojęcie „oskarżenia” powinno być zatem interpretowane w świetle standardów Konwencji. Może więc zostać zdefiniowane jako „oficjalne zawiadomienie o zarzucie popełnienia czynu zagrożonego karą przekazane osobie przez właściwy organ”, która to definicja odnosi się także do zbadania, czy „wpłynęło to w znacznym stopniu na sytuację [podejrzanego]” (zob. np. *Deweer p. Belgii*, §§ 42 i 46 oraz *Eckle p. Niemcom*, § 73). Jednakże, na przykład zeznania, które osoba złożyła w trakcie kontroli drogowej, podczas której nie poinformowano jej o powodzie dla którego została przesłuchana oraz charakterze i przyczynie wysunięcia wobec niej podejrzenia, jak również bez udzielenia informacji, iż jej wypowiedzi mogą zostać użyte przeciwko niej, „miały istotny wpływ” na jej sytuację, pomimo że osoba ta nie była formalnie oskarżona o popełnienie czynu zagrożonego karą (*Aleksandr Zaichenko p. Rosji*, § 43). Trybunał orzekł również, że osoby przebywające w areszcie policyjnym, które zobowiązane zostały do złożenia przysięgi przed ich przesłuchaniem w charakterze świadka, stały się już podmiotem „oskarżania w sprawie karnej” i mają prawo do zachowania milczenia (*Brusco p. Francji*, §§ 46-50).

248. Co do autonomicznego pojęcia „karny”, Konwencja nie sprzeciwia się działaniom zmierzającym do „dekryminalizacji” wśród Państw-Stron. Jednakże, przestępstwa uznawane za mające charakter „regulacyjny” w wyniku dekryminalizacji mogą wchodzić w autonomiczny zakres pojęcia przestępstwa o charakterze „karnym”. Pozostawienie państwu swobody wyłączenia takich przestępstw może prowadzić do skutków sprzecznych z przedmiotem i celem Konwencji (zob. *Öztürk p. Niemcom*, § 49).

249. Punktem wyjścia dla oceny zastosowania aspektu karnego Art. 6 Konwencji są następujące kryteria określone w sprawie *Engel i inni* (*Engel i inni p. Holandii*, §§ 82-83): (1) klasyfikacja prawna na poziomie krajowym; (2) charakter przestępstwa; (3) zagrożenie karą, jaką dana osoba może ponieść.

250. Pierwsze kryterium jest względne i służy jedynie jako punkt wyjścia. Jeśli prawo krajowe klasyfikuje czyn jako zagrożony karą, to będzie to miało decydujące znaczenie. W przeciwnym wypadku Trybunał wyjdzie poza kwestię krajowej klasyfikacji czynu i zbada materialny charakter postępowania.

251. W ocenie drugiego kryterium, które uważa się za najważniejsze (*Jussila p. Finlandii* [GC], § 38), pod uwagę mogą być wzięte następujące czynniki:

- czy dany przepis prawny jest skierowany wyłącznie do określonej grupy osób czy ma bezwzględnie obowiązujący charakter (*Bendenoun p. Francji*, § 47);
- czy postępowanie zostało wszczęte przez organ publiczny na mocy ustawowych uprawnień wykonawczych (*Benham p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 56);
- czy celem przepisów jest karanie lub odstraszenie (*Öztürk p. Niemcom*, § 53; *Bendenoun p. Francji*, § 47);
- czy nałożenie kary jest uzależnione od stwierdzenia winy (*Benham p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 56);
- w jaki sposób porównywalne procedury klasyfikowane są w innych państwach członkowskich Rady Europy (*Öztürk p. Niemcom*, § 53);
- fakt, że przestępstwo nie daje podstaw do założenia rejestru karnego może być znaczący, ale nie decydujący, gdyż ma on zwykle odzwierciedlenie w klasyfikacji krajowej (*Ravnsborg p. Szwecji*, § 38).

252. Trzecie kryterium jest określane poprzez odniesienie do maksymalnej potencjalnej kary przewidywanej przez stosowne przepisy prawa (*Campbell i Fell p. Wielkiej Brytanii*, § 72; *Demicoli p. Malcie*, § 34).

253. Drugie i trzecie kryterium określone w sprawie *Engel i inni p. Holandii* mają charakter jedynie alternatywny i niekoniecznie się kumulują; aby Art. 6 Konwencji znalazł zastosowanie, wystarczy, że dane przestępstwa miały w świetle Konwencji charakter „karny” lub osoba, która popełniła przestępstwo będzie podlegać sankcji, która ze względu na swój charakter i stopień dotkliwości będzie miała charakter „karny” (*Öztürk p. Niemcom*, § 54; *Lutz p. Niemcom*, § 55). Podejście kumulatywne można przyjąć w sytuacji, jeżeli analiza każdego z kryteriów nie pozwala na wyciągnięcie jednoznacznego wniosku co do istnienia oskarżenia w sprawie karnej (*Bendenoun p. Francji*, § 47).

254. Odnośnie stosowania terminów „oskarżenie w sprawie karnej” i „oskarżenie o popełnienie czynu zagrożonego karą” wszystkie trzy ustępy Art. 6 odnoszą się do identycznych sytuacji. Dlatego też, test zastosowania Art. 6 w jego prawno-karnym wymiarze będzie wyglądać tak samo co do ww. trzech ustępów.

b) Zastosowanie zasad ogólnych

Postępowanie dyscyplinarne

255. Przestępstwa przeciwko dyscyplinie wojskowej, zagrożone karą w postaci przeniesienia do jednostki dyscyplinarnej na okres kilku miesięcy, wchodzą w zakres prawno-karnego aspektu Art. 6 Konwencji (*Engel i inni p. Holandii*, § 85). Z drugiej zaś strony ścisły dwudniowy areszt został uznany za zbyt krótki, aby można go było zaliczyć do sfery „prawa karnego” (*Engel i inni p. Holandii*, § 85).

256. Art. 6 Konwencji ma oczywiście zastosowanie do postępowań przed sądami wojskowymi (*Findlay p. Wielkiej Brytanii*, § 69).

257. Kwestia postępowania dyscyplinarnego w różnych profesjach pozostaje otwarta, jako że Trybunał uznał za zbędne wydanie orzeczenia w sprawie, uznając, że postępowanie to ma charakter cywilno-prawny (*Albert i Le Compte p. Belgii*, § 30). W sprawie dotyczącej postępowania dyscyplinarnego na skutek którego pracownik służby cywilnej przymusowo przeszedł na emeryturę, Trybunał stwierdził, że postępowanie to nie ma charakteru „karnego” w rozumieniu Art. 6 Konwencji, ponieważ decyzja władz krajowych miała charakter czysto administracyjny (*Moulet p. Francji* (dec.)).

258. Uwzględniając szczególny kontekst więzienny specjalny więzienny reżim dyscyplinarny można stwierdzić, że Art. 6 może mieć zastosowanie do czynów stanowiących naruszenie dyscypliny więziennej, ze względu na charakter zarzutów oraz charakter i surowość kar (zarzuty dotyczące grożenia śmiercią kuratorowi sądowemu i napaści na strażnika więziennego, czego skutkiem było przedłużenie o 47 dni aresztu w sprawie *Ezeh i Connors p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 82; dla porównania zob. *Šitić p. Chorwacji*, §§ 51-63, gdzie uznano, że Art. 6 nie ma zastosowania do postępowań dyscyplinarnych w których orzeczono karę siedmiodniowego odosobnienia i trzymiesięcznego ograniczenia możliwości poruszania się przez skarżącego po więzieniu, bez przedłużenia jego pobytu w więzieniu).

259. Jednak postępowanie dotyczące systemu więziennictwa jako takie nie wchodzi w prawno-karny zakres Art. 6. Na przykład, umieszczenie więźnia w jednostce o zaostrzonym rygorze nie dotyczy oskarżenia w sprawie karnej; dostęp do sądu w celu podważenia takiej decyzji i ograniczeń, które mogą jej towarzyszyć, powinno zostać zbadane w ramach cywilnego aspektu Art. 6 § 1 Konwencji (*Enea p. Włochom* [GC], § 98).

260. Środki podjęte przez sąd na podstawie przepisów dotyczących zakłócania porządku w prowadzonym przez niego postępowaniu (obraza sądu) są uznawane za nieobjęte zakresem Art. 6, ponieważ zbliżone są do wykonywania uprawnień dyscyplinarnych (*Ravnsborg p. Szwecji*, § 34; *Putz p. Austrii*, §§ 33-37). Jednak charakter i dotkliwość kary mogą powodować, iż Art. 6 będzie mieć zastosowanie do skazania za obrazę sądu, co w prawie krajowym może stanowić przestępstwo (*Kyprianou p. Cypru* [GC], §§ 61-64, kara pięciu dni więzienia) lub wykroczenie (*Zaicevs p. Łotwie*, §§ 31-36, trzy dni aresztu jako kara administracyjna).

261. Co do naruszenia poufności postępowania sądowego, należy dokonać rozróżnienia między osobami, które bardziej niż inni związane są obowiązkiem zachowania poufności dochodzenia, np. sędziowie, adwokaci i osoby ściśle związane z funkcjonowaniem sądów, a osobami, które nie są objęte sferą dyscyplinarną wymiaru sprawiedliwości (*Weber p. Szwajcarii*, §§ 33-34).

262. Jeśli chodzi o obrazę Parlamentu, Trybunał rozróżnia uprawnienia władzy ustawodawczej do uregulowania własnych postępowań w przypadku naruszenia przywilejów przysługujących jego członkom, a rozszerzonym zakresem uprawnień do karania osób niebędących jego członkami za czyny dokonane poza jego obrębem. W pierwszym przypadku można uznać, że mamy do czynienia z charakterem dyscyplinarnym sprawy, zważywszy, że Trybunał uznaje drugi przypadek za mający charakter karny, biorąc pod uwagę ogólne zastosowanie i dotkliwość potencjalnej kary, która mogłaby zostać nałożona (pozbawienie wolności do 60 dni oraz grzywna, *Demicoli p. Malcie*, § 32).

Postępowanie administracyjne, podatkowe, celne i z zakresu prawa ochrony konkurencji

263. Następujące przestępstwa administracyjne mogą wchodzić w zakres aspektu karnego Art. 6:

- wykroczenia drogowe podlegające karze grzywny lub ograniczeniom w ruchu, takim jak punkty karne lub utrata praw (*Lutz p. Niemcom*, § 182; *Schmautzer p. Austrii*; *Malige p. Francji*);
- drobne wykroczenia spowodowania uciążliwości (*Lauko p. Słowacji*);
- przestępstwa przeciwko przepisom dotyczącym ubezpieczeń społecznych (niezłożenie oświadczenia o zatrudnieniu pomimo niskiego wymiaru nałożonej kary, *Hüseysin Turan p. Turcji*, §§ 18-21).

264. Z drugiej strony, Trybunał nie uważa, iż Art. 6 ma zastosowanie do środka zabezpieczającego, takiego jak natychmiastowe odebranie prawa jazdy (*Escoubet p. Belgii* [GC]).

265. Art. 6 Konwencji został uznany za mający zastosowanie do postępowań w sprawie dopłat do podatku w oparciu o następujące elementy: (1) prawo określające sankcje obejmowało wszystkich obywateli jako podatników, (2) dopłata nie miała być odszkodowaniem pieniężnym za szkodę, ale w istocie karą nałożoną w celu zapobiegania ponownemu uchylaniu się, (3) została nałożona na mocy bezwzględnie obowiązującego przepisu w celu odstraszenia i ukarania; (4) a wysokość kary była znaczna (*Bendenoun p. Francji*). Karny charakter czynu może być wystarczający dla celów zastosowania Art. 6 bez względu na niską kwotę kary podatkowej (10% w ramach ponownego ustalenia wysokości zobowiązania podatkowego, *Jussila p. Finlandii* [GC], § 38).

266. Art. 6 Konwencji nie obejmuje jednak ani „zwykłych” postępowań w sprawie wymiaru podatku, ani postępowań dotyczących odsetek za zwłokę w dokonaniu płatności,

ponieważ mają one przede wszystkim na celu uzyskanie rekompensaty pieniężnej za szkody poniesione przez organy podatkowe, a nie zniechęcanie do popełnienia kolejnego czynu (*Mieg de Boofzheim p. Francji* (dec.)).

267. Prawno-karny zakres Art. 6 ma zastosowanie do prawa celnego (*Salabiaku p. Francji*), prawa ochrony konkurencji (*Société Stenuit p. Francji*) oraz kar nałożonych przez sąd właściwy w sprawach finansowych (*Guisset p. Francji*).

Kwestie polityczne

268. Sankcje wyborcze, takie jak pozbawienie prawa do czynnego udziału w wyborach i obowiązek zapłaty na rzecz Skarbu Państwa kwoty równej kwocie nadwyżki wydatków wyborczych, nie wchodzą w prawno-karny zakres Art. 6 Konwencji (*Pierre-Bloch p. Francji*, §§ 53-60).

269. Postępowania w sprawie rozwiązania partii politycznych dotyczą praw politycznych, w związku z czym nie wchodzą w zakres Art. 6 § 1 (*Refah Partisi (the Welfare Party) i inni p. Turcji* (dec.)).

270. Uznano, że Art. 6 nie ma zastosowania do komisji śledczych ustanowionych przez Parlament, ponieważ organy te badają sprawy dotyczące interesu ogólnego i publicznego (zob. *Montera p. Włochom* (dec.)).

271. W odniesieniu do postępowań lustracyjnych, Trybunał stwierdził ostatnio, że przewaga aspektów karnych o znaczeniu karnym (charakter przestępstwa - nieprawdziwe oświadczenie lustracyjne - oraz charakter i dotkliwość kary - długotrwały zakaz wykonywania niektórych zawodów) może sprawić, że postępowanie takie wejdzie w prawno-karny zakres Art. 6 Konwencji (*Matyjek p. Polsce* (dec.)); odmienne podejście zob. *Sidabras i Džiautas p. Litwie* (dec.)).

272. Uznano, że Art. 6 ma zastosowania w swoim aspekcie karnym do procedury impeachmentu przeciwko prezydentowi kraju w związku poważnym naruszeniem przepisów Konstytucji (*Paksas p. Litwie* [GC], §§ 66-67).

Wydalenie i ekstradycja

273. Procedury wydalania cudzoziemców nie mieszczą się w zakresie prawno-karnego aspektu Art. 6, bez względu na fakt, że mogą być prowadzone w ramach postępowania karnego (*Maaouia p. Francji* [GC], § 39). To samo podejście ma zastosowanie do postępowań ekstradycyjnych (*Peñafiel Salgado p. Hiszpanii* (dec.)) lub postępowań w sprawie Europejskiego Nakazu Aresztowania (*Monedero Angora p. Hiszpanii* (dec.)).

274. Z drugiej jednak strony zastąpienie kary pozbawienia wolności deportacją i zakazem wjazdu na terytorium kraju przez okres dziesięciu lat, w którym to przypadku danej osobie nie dano możliwości wyrażenia swoich poglądów i nie wzięto pod uwagę żadnych innych okoliczności, a jedynie *quasi*-automatycznie zastosowano nowowprowadzony przepis prawa karnego, należy traktować tak samo jak orzeczoną na początku karę (*Gurguchiani p. Hiszpanii*, §§ 40 and 47-48).

Różne etapy postępowania karnego, postępowania wypadkowe i środki następcze

275. Środki przyjęte w celu zapobiegania zakłócaniu porządku lub przestępstwom nie są objęte gwarancjami Art. 6 (specjalny dozór policyjny - *Raimondo p. Włochom*, § 43; lub ostrzeżenie wydane przez policję w stosunku do osoby młodocianej, która dopuściła się nieprzyzwoitych napaści na uczennice z jego szkoły - *R p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

276. Art. 6 może mieć zastosowanie w sytuacji przymuszania do dostarczenia materiału dowodowego, nawet przy braku jakiegokolwiek innego postępowania, lub w przypadku gdy skarżący został uniewinniony w postępowaniu głównym (na przykład, gdy osoba zarejestrowana jako właściciel pojazdu zostaje ukarana grzywną za odmowę udzielania informacji co do tożsamości kierowcy, zarzuca się jej popełnienie przestępstwa drogowego, mimo że postępowanie główne nigdy nie było prowadzone - zob. *O'Halloran i Francis p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 35).

277. Aspekt karny Art. 6 § 1 w zasadzie nie ma zastosowania do postępowań dotyczących wniosków o udzielenie pomocy prawnej (*Gutfreund p. Francji*, §§ 36-37).

278. Co do zasady, środki w postaci przepadku mające negatywny wpływ na prawa własności osób trzecich w przypadku braku zagrożenia wszczęcia przeciwko nim postępowania karnego nie oznaczają „postawienia w stan oskarżenia” (zajęcie statku powietrznego w sprawie *Air Canada p. Wielkiej Brytanii*, § 54; przepadek złotych monet w sprawie *AGOSI p. Wielkiej Brytanii*, §§ 65-66). Jednak pouczenie administracyjne i konfiskata publikacji (nawołującej do nienawiści na tle etnicznym), z uwagi na ich karny i odstraszcający cel oraz surowość kary, należą do sfery prawa karnego (*Balsytė-Lideikienė p. Litwie*, § 61).

279. Odnośnie do postępowania przygotowawczego (śledztwo, dochodzenie), Trybunał traktuje postępowanie karne jako całość. Dlatego niektóre wymogi Art. 6, takie jak obowiązek zapewnienia rozsądnej długości postępowania lub prawo do obrony, mogą również być istotne na tym etapie postępowania, o ile rzetelność procesu może zostać poważnie naruszona w wyniku braku ich przestrzegania już w tej fazie (*Imbrioscia p. Szwajcarii*, § 36). Jednak sposób zastosowania tych gwarancji na początku śledztwa zależy od szczególnych cech postępowania oraz okoliczności sprawy (*John Murray p. Wielkiej Brytanii*, § 62).

280. Mimo że sędziowie śledczy nie konkretyzują „oskarżenia w sprawie karnej”, to kroki przez nich podjęte mają bezpośredni wpływ na prowadzenie i rzetelność dalszego postępowania, w tym samego procesu. W związku z tym Trybunał może uznać, że Art. 6 § 1 ma zastosowanie do dochodzenia prowadzonego przez sędziego śledczego, przy czym niektóre gwarancje proceduralne wynikające z Art. 6 § 1 mogą takiego zastosowania nie mieć (*Vera Fernández-Huidobro p. Hiszpanii*, §§ 108-114).

281. Jeśli chodzi o zawieszenie postępowania karnego w związku z immunitetem parlamentarnym, podczas gdy na mocy Art. 6 Konwencji nie istnieje prawo do konkretnego rozstrzygnięcia postępowania karnego, lub w konsekwencji do formalnego skazania lub uniewinnienia od zarzutów, niewątpliwie istnieje prawo do zbadania sprawy przez sąd w rozsądnym terminie od momentu wszczęcia procesu sądowego. W związku z tym niemożność uzyskania przez członka parlamentu zniesienia jego immunitetu parlamentarnego w celu obrony w postępowaniu karnym, zawieszonym do czasu wygaśnięcia kadencji, wchodzi w zakres Art. 6 § 1 (*Kart p. Turcji* [GC], §§ 67-70).

282. Art. 6 § 1 znajduje zastosowanie przez cały czas trwania postępowania dotyczącego jakiegokolwiek „zarzutu karnego”, łącznie ze skazaniem (na przykład, postępowanie dotyczące konfiskaty umożliwiającej sądom krajowym dokonanie oceny wartości przedmiotu nakazu przepadku - *Phillips p. Wielkiej Brytanii*, § 39). Art. 6 w swoim aspekcie karnym może mieć również zastosowanie do postępowań dotyczących rozbiórki domu zbudowanego bez pozwolenia na budowę, ponieważ rozbiórka mogłaby zostać uznana za „karę” (*Hamer p. Belgii*, § 60; zob., w odniesieniu do Art. 7, zajęcie gruntu w związku z bezprawną budową w strefie przybrzeżnej - wyrok w sprawie *Sud Fondi Srl i inni p. Włochom* (dec.)). Art. 6 nie ma

jednak zastosowania do postępowań w sprawie zgodności pierwotnego wyroku z bardziej korzystnymi przepisami nowego Kodeksu Karnego (*Nurmagomedov p. Rosji*, § 50).

283. Postępowania dotyczące wykonania wyroku, takie jak postępowanie w sprawie zastosowania amnestii (*Montcornet de Caumont p. Francji* (dec.)), postępowania dotyczące zwolnień warunkowych (*Aldrian p. Austrii* (dec.)), postępowanie dotyczące przekazania w rozumieniu Konwencji o przekazywaniu osób skazanych (*Szabó p. Szwecji* (dec.) zobacz jednak odmienne rozstrzygnięcie, *Buijen p. Niemcom*, §§ 40-45, w świetle konkretnych okoliczności sprawy), lub postępowanie egzekucyjne dotyczące wykonania nakazu przepadku wydanego przez sąd zagraniczny (*Saccoccia p. Austrii* (dec.)), nie wchodzi w zakres karny Art. 6.

284. Co do zasady, Art. 6 ma zastosowanie do odwołań w kwestiach formalnych (*Meftah i inni p. Francji* [GC], § 40) oraz do postępowań konstytucyjnych (*Gast i Popp p. Niemcom*, §§ 65-66); *Caldas Ramírez de Arrellano p. Hiszpanii* (dec.), jeżeli takie postępowania stanowią dalszy etap stosownego postępowania karnego, a ich wyniki mogą być decydujące dla osób skazanych.

285. Wreszcie, Art. 6 nie stosuje się również do postępowań dotyczących wznowienia postępowania, ponieważ osoba w stosunku do której wyrok jest prawomocny i która ubiega się o wznowienie sprawy, nie jest „oskarżona o popełnienie przestępstwa” w rozumieniu tego artykułu (*Fischer p. Austrii* (dec.)). Jedynie nowe postępowania, wszczęte po uwzględnieniu wniosku o wznowienie, mogą być uważane za dotyczące oskarżenia (*Löffler p. Austrii*, §§ 18-19). Podobnie, Art. 6 nie ma zastosowania do wniosku o wznowienie postępowania karnego, w następstwie stwierdzenia naruszenia przez Trybunał (*Öcalan p. Turcji* (dec.)). Jednak postępowania odwoławcze o charakterze nadzorczym mające na celu zmianę prawomocnego orzeczenia wchodzi w prawno-karny zakres Art. 6 (*Vanyan p. Rosji*, § 58).

c) Związek z innymi przepisami Konwencji lub jej Protokołami

286. Art. 5 § 1 (c) zezwala na pozbawienie wolności tylko w związku z postępowaniem karnym. Wynika to bezpośrednio z jego brzmienia, które musi być interpretowane w związku zarówno z lit. (a), jak i pkt. 3, które stanowią jedną całość (*Ciulla p. Włochom*, § 38). Z tego również powodu pojęcie „oskarżenia w sprawie karnej” jest również istotne dla stosowania gwarancji Artykułu 5 § 1 (a) i (c) oraz § 3 (zob. np. *Steel i inni p. Wielkiej Brytanii*, § 49). Wynika z tego, że postępowanie dotyczące zatrzymania wyłącznie na podstawie jednego z powodów wymienionych w innych literach Art. 5 § 1, takie jak zatrzymanie osoby umyślowo chorej (lit. (e)), nie wchodzi w karny zakres Art. 6 (*Aerts p. Belgii*, § 59).

287. Mimo istnienia ścisłego związku między Art. 5 § 4 i Art. 6 § 1 w zakresie postępowania karnego, należy pamiętać, że te dwa artykuły służą realizacji różnych celów, a w konsekwencji prawno-karny aspekt Art. 6 nie ma zastosowania do postępowań w sprawie badania legalności zatrzymania wchodzącego w zakres Art. 5 § 4, który stanowi *lex specialis* w odniesieniu do Art. 6 Konwencji (*Reinprecht p. Austrii*, §§ 36, 39, 48 i 55).

288. Pojęcie „kary” w rozumieniu Art. 7 Konwencji ma również charakter autonomiczny (*Welch p. Wielkiej Brytanii*, § 27). Trybunał przy każdorazowej ocenie istnienia „kary” za punkt wyjścia bierze pod uwagę kwestię, czy środek w sprawie został nałożony w związku ze skazaniem za popełnienie „przestępstwa”. W tym względzie należy przyjąć potrójny test określony w wyroku sprawie *Engel i inni* (*Brown p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

289. Pojęcia „przestępstwa” i „kary” mogą być również istotne dla stosowalności Art. 2 i 4 Protokołu nr 7 (*Greco p. Rumunii*, § 81; *Sergey Zolotukhin p. Rosji* [GC], §§ 52-57).

3. Pojęcia „życia prywatnego” i „życia rodzinnego”

Artykuł 8 - Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego

1. Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji.

2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.

a) Zakres Art. 8

290. Podczas gdy Art. 8 Konwencji ma na celu zapewnienie ochrony czterech obszarów osobistej wolności - życia prywatnego, życia rodzinnego, mieszkania i korespondencji - obszary te nie wykluczają się wzajemnie, a zastosowanie danego środka może jednocześnie stanowić ingerencję w obszar życia prywatnego i rodzinnego (*Mentes i inni p. Turcji*, § 73; *Stjerna p. Finlandii*, § 37; *López Ostra p. Hiszpanii*, § 51; *Burghartz p. Szwajcarii* § 24; *Płoski p. Polsce* § 32).

b) Sfera „życia prywatnego”

291. Nie istnieje wyczerpująca definicja życia prywatnego (*Niemietz p. Niemcom*, § 29), ale jest to pojęcie szerokie (*Peck p. Wielkiej Brytanii*, § 57; *Pretty p. Wielkiej Brytanii*, § 61, które obejmuje następujące obszary:

- integralność fizyczna i psychologiczna i moralna danej osoby (*X i Y p. Holandii*, § 22), w tym leczenie medyczne i badania psychiatryczne (*Glass p. Wielkiej Brytanii*, §§ 70-72; *Y. F p. Turcji*, § 33 wymuszenie badania ginekologicznego; *Matter p. Słowacji*, § 64; *Worwa p. Polsce*, § 80) oraz zdrowie psychiczne (*Bensaid p. Wielkiej Brytanii*, § 47); integralność fizyczna kobiety w ciąży w odniesieniu do aborcji (*Tysiąg p. Polsce*, §§ 107 i 110, i *A, B i C p. Irlandii* [GC], §§ 244-46), oraz integralność fizyczna i psychologiczna ofiar przemocy domowej (*Hajduová p. Słowacji*, § 46);
- aspekty tożsamości osobistej i społecznej (na przykład prawo do uzyskania informacji w celu poznania swych korzeni i tożsamości swych rodziców - *Mikulić p. Chorwacji*, § 53; *Odièvre p. Francji* [GC], § 29), jeżeli chodzi o konfiskatę dokumentów niezbędnych do udowodnienia własnej tożsamości (*Smirnova p. Rosji*, §§ 95-97);
- imię i nazwisko osoby (*Mentzen p. Lotwie* (dec.); *Burghartz p. Szwajcarii*, § 24; *Guillot p. Francji*, §§ 21-22; *Güzel Erdagöz p. Turcji*, § 43) i *Losonci Rose i Rose p. Szwajcarii*, § 26);
- status cywilny osoby, jako integralna część jej osobistej i społecznej tożsamości (*Dadouch p. Malcie*, § 48);
- określenie przepisów prawnych regulujących stosunki ojca z jego domniemanym dzieckiem (na przykład, w postępowaniu o ustalenie ojcostwa, *Rasmussen p. Danii*, § 33, i *Yildirim p. Austrii* (dec.));
- prawo do własnego wizerunku i zdjęć danej osoby (*Von Hannover p. Niemcom*, §§ 50-53; *Sciacca p. Włochom*, § 29; *Reklos i Davourlis p. Grecji*, § 40);
- reputacja danej osoby (*Chauvy i inni p. Francji*, § 70; *Pfeifer p. Austrii*, § 35, *Petrina p. Rumunii*, § 28); i *Polanco Torres i Movilla Polanco p. Hiszpanii*, § 40 i honor (*A. p. Norwegii*, § 64);

- tożsamość płciowa (*B. p. Francji*, §§ 43-63), w tym prawo do prawnego uznania osób transseksualnych po operacyjnej zmianie płci (*Christine Goodwin p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 77);
- orientacja seksualna (*Dudgeon p. Wielkiej Brytanii*, § 41);
- życie seksualne (*Dudgeon p. Wielkiej Brytanii*, § 41; *Laskey, Jaggard i Brown p. Wielkiej Brytanii*, § 36; *A.D.T. p. Wielkiej Brytanii*, §§ 21-26);
- prawo do nawiązywania i rozwijania związków z innymi ludźmi oraz światem zewnętrznym (*Niemietz p. Niemcom*, § 29);
- więzi społeczne pomiędzy osiedlonymi migrantami a miejscową społecznością, w której żyją, bez względu na istnienie lub brak „życia rodzinnego” (*Üner p. Holandii* [GC], § 59);
- związki emocjonalne między dwiema osobami tej samej płci (*Mata Estevez p. Hiszpanii* (dec.));
- prawo do rozwoju osobistego i osobistej wolności (*Pretty p. Wielkiej Brytanii*, §§ 61 i 67 dotyczące wyboru osoby do unikania tego co jej zdaniem mogłoby stanowić niegodne i bolesne zakończenie jej życia), choć nie obejmuje ono wszystkich działań publicznych, w które osoba może chcieć się angażować wraz z innymi (na przykład polowania na dzikie ssaki z udziałem psów, *Friend i Countryside Alliance i inni p. Wielkiej Brytanii* (dec), §§ 40-43);
- prawo osoby do decydowania jak i kiedy powinno zakończyć się jej życie, oraz zapewnienie, że jest ona w stanie wyrazić swoją wolną wolę w tym zakresie i podjąć odpowiednie działania (*Haas p. Szwajcarii*, § 51);
- prawo do poszanowania decyzji o zostaniu lub nie zostaniu rodzicem w sensie biologicznym (*Evans p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 71), w tym prawo do wyboru okoliczności, w jakich zostaje się rodzicem (*Ternovszky p. Węgrom*, § 22, odnośnie porodu w domu). Jednakże Trybunał pozostawił otwartą kwestię, czy prawo do adopcji powinno wchodzić w zakres samego Art. 8, uznając jednocześnie, że prawo jednej osoby do ubiegania się o zezwolenie na adopcję zgodnie z ustawodawstwem krajowym wchodzi „w zakres” Art. 8 (*E.B. p. Francji* [GC], §§ 46 i 49); zobacz również, w odniesieniu do procedury zapewniającej dostęp do aborcji, *Schwizgebel p. Szwajcarii*, § 73). Konwencja nie gwarantuje prawa osobie, która adoptowała dziecko do zakończenia adopcji (*Goția p. Rumunii* (dec.));
- działalność o charakterze zawodowym lub gospodarczym (*Niemietz p. Niemcom*, § 29; *Halford p. Wielkiej Brytanii*, § 44 i *Özpınar p. Turcji*, § 46)), a także ograniczenia w zakresie dostępu do określonych zawodów lub zatrudnienia (*Sidabras i Džiautas p. Litwie*, §§ 47-50; *Bigaeva p. Grecji*, §§ 22-25);
- akta i dane o charakterze osobistym lub publicznym (na przykład informacje o działalności politycznej osoby) zebrane i przechowywane przez służby bezpieczeństwa lub inne władze państwowe (*Rotaru p. Rumunii* [GC], §§ 43-44; *Amann p. Szwajcarii* [GC], §§ 65-67; *Leander p. Szwecji*, § 48; kwestia profili DNA, próbek komórek i odcisków palców zob. *S i Marper p. Wielkiej Brytanii* [GC], §§ 68-86; kwestia wpisu do krajowej bazy danych przestępców seksualnych zob. *Gardel p. Francji*, § 58);
- informacje o stanie zdrowia osoby (na przykład informacje o zakażeniu wirusem HIV, *Z p. Finlandii*, § 71, oraz *C.C. p. Hiszpanii*, § 33; lub zdolnościach rozrodczych *K.H. i inni p. Słowacji*, § 44), a także informacje o zagrożeniach dla zdrowia danej osoby (*McGinley i Egan p. Wielkiej Brytanii*, § 97; *Guerra i inni p. Włochom*, § 60);
- tożsamość etniczna (*S i Marper p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 66; *Ciubotaru p. Mołdawii*, § 53) oraz prawo członków mniejszości narodowej do zachowania ich tożsamości i prowadzenia życia prywatnego i rodzinnego zgodnie z ich tradycją (*Chapman p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 73);

- informacje o osobistych przekonaniach religijnych i filozoficznych (*Folgerø i inni p. Norwegii* [GC], § 98);
- niektóre prawa osób niepełnosprawnych: Art. 8 został uznany za mający zastosowanie do wymogu uiszczenia podatku od zwolnienia ze służby wojskowej, mimo że dana osoba została uznana za niezdolną do jej odbycia (*Glor p. Szwajcarii*, § 54), ale nie do prawa osób niepełnosprawnych do uzyskania dostępu do plaży i morza podczas wakacji (*Botta p. Włochom*, § 35).

292. Możliwe formy ingerencji w prawo do życia prywatnego mogą przedstawiać się następująco:

- przeszukanie i konfiskata (*McLeod p. Wielkiej Brytanii*, § 36; *Funke p. Francji*, § 48);
- zatrzymanie i przeszukanie osoby w miejscu publicznym (*Gillan i Quinton p. Wielkiej Brytanii*, §§ 61-65);
- inwigilacja w komunikowaniu się oraz podsłuchiwanie rozmów telefonicznych (*Halford p. Wielkiej Brytanii*, § 44; *Weber i Saravia p. Niemcom* (dec. §§ 76-79)), jednakże wykorzystanie tajnych agentów już niekoniecznie (*Lüdi p. Szwajcarii*, § 40);
- monitoring miejsc publicznych, gdzie dane wizualne są zapisywane, przechowywane i udostępniane opinii publicznej (*Peck p. Wielkiej Brytanii*, §§ 57-63);
- monitoring GPS osoby oraz przetwarzanie i wykorzystanie danych uzyskanych w ten sposób (*Uzun p. Niemcom*, § 52);
- monitoring pracowników przez pracodawcę (*Köpke p. Niemcom* (dec.)), dotyczący kasjera w supermarkecie podejrzanego o kradzież;
- poważne zanieczyszczenie środowiska mogące mieć potencjalny wpływ na dobro osób fizycznych oraz uniemożliwiające im korzystanie z ich domów, co negatywnie wpływa na ich życie prywatne i rodzinne (*López Ostra p. Hiszpanii*, § 51; *Tatar p. Rumunii*, § 97), w tym nieprzyjemne zapachy dochodzące z wysypiska śmieci zlokalizowanego w pobliżu więzienia, docierające do celi więziennych uznawanych za jedyną „przestrzeń życiową” będącą do dyspozycji więźniów przez okres kilku lat (*Brândușe p. Rumunii*, §§ 64-67); i emisje hałasu (*Deés p. Węgrom*, §§ 21-24, dotyczy hałasu wywołanego ruchem ulicznym, i *Mileva i inni p. Bułgarii*, § 97, niedogodność spowodowana działalnością klubu komputerowego mieszczącego się w bloku mieszkalnym);
- sprawy dotyczące pogrzebu członków rodziny, w których Art. 8 ma również zastosowanie, niekiedy bez wyjaśnienia przez Trybunał, czy ingerencja odnosi się do pojęcia życia prywatnego lub rodzinnego: nadmierna zwłoka ze strony władz w zakresie zwrotu ciała dziecka po sekcji zwłok (*Pannullo i Forte p. Francji*, § 36); odmowa wydania zezwolenia na przeniesienie urny z prochami męża skarżącej (*Elli Poluhas Dödsbo p. Szwecji*, § 24); prawo matki do wzięcia udziału w pogrzebie swego martwo urodzonego dziecka, prawdopodobnie łącznie z ceremonią pogrzebową, a także do przewiezienia ciała dziecka w odpowiednim pojeździe (*Hadri-Vionnet p. Szwajcarii*, § 52);
- zakaz aborcji, gdy dochodzona jest ze względu na stan zdrowia i/lub dobre samopoczucie, pomimo iż Art. 8 nie może być interpretowany jako przyznający prawo do aborcji (*A, B i C p. Irlandii* [GC], §§ 214 i 216);
- arbitralna odmowa przyznania obywatelstwa w określonych okolicznościach, mimo że prawo do nabycia określonej narodowości nie jest gwarantowane przez Konwencję (*Karashev i Rodzina p. Finlandii* (dec.)).

293. Podczas gdy Art. 8 zapewnia osobom sferę, w ramach której mogą one swobodnie dążyć do rozwoju i realizacji swej osobowości (*Brüggemann i Scheuten p. Niemcom* (dec.)), § 55), jego zakres nie ogranicza się do środków wywierających wpływ na osoby w obrębie ich domów lub ich terenów prywatnych: istnieje strefa interakcji między daną osobą a

innymi, nawet w kontekście publicznym, która może wchodzić w zakres życia prywatnego (*P.G. i J.H. p. Wielkiej Brytanii*, §§ 56 and 57).

294. Nie każdy czyn, który negatywnie wpływa na integralność fizyczną lub moralną, stanowi ingerencję w prawo do poszanowania życia prywatnego. Jednakże zdarzenie, które nie osiąga progu dotkliwości określonego w Art. 3 może powodować naruszenie Art. 8 w jego aspekcie dotyczącym życia prywatnego w przypadku istnienia wystarczająco negatywnego wpływu na integralność fizyczną i moralną (zob. *Costello-Roberts p. Wielkiej Brytanii*, § 36). Mogą zaistnieć okoliczności, w których Art. 8 zapewnia ochronę w odniesieniu do warunków zatrzymania, które nie osiągają poziomu dotkliwości wymaganego przez Art. 3 (*Raninen p. Finlandii*, § 63).

c) Sfera „życia rodzinnego”

295. Pojęcie życia rodzinnego jest autonomiczne (*Marckx p. Belgii*, § 31; oraz *Marckx p. Belgii*, § 69). W związku z tym, to czy „życie rodzinne” istnieje, czy też nie, jest zasadniczo kwestią faktyczną zależną od rzeczywistego istnienia w praktyce bliskich więzi osobistych (*K p. Wielkiej Brytanii* (dec.)). W przypadku braku prawnego istnienia życia rodzinnego Trybunał będzie zatem *de facto* brać pod uwagę więzi rodzinne, takie jak wspólne zamieszkiwanie przez skarżących (*Johnston i inni p. Irlandii*, § 56). Inne czynniki obejmują czas trwania związku i - w przypadku par - to, czy partnerzy wykazali zaangażowanie w związek poprzez posiadanie wspólnego potomstwa (*X, Y i Z p. Wielkiej Brytanii*, § 36). Należy ponownie podkreślić, iż mimo że nie istnieje wyczerpująca definicja zakresu życia rodzinnego, z orzecznictwa Trybunału wynika, że obejmuje ono następujące kwestie:

Prawo do pozostania rodzicem

296. Podobnie jak pojęcie „życia prywatnego”, pojęcie „życia rodzinnego” obejmuje prawo do poszanowania decyzji w sprawie pozostania rodzicem biologicznym (*Dickson p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 66). W związku z tym, prawo pary do skorzystania z medycznie wspomaganego prokreacji wchodzi w zakres Art. 8, jako że stanowi wyraz życia prywatnego i rodzinnego (*S.H. i inni p. Austrii*, § 60). Jednak przepisy Art. 8 jako takie nie gwarantują ani prawa do założenia rodziny, ani prawa do adopcji (*E.B. p. Francji* [GC]).

W odniesieniu do dzieci

297. Naturalna więź między matką a jej dzieckiem (*Marckx p. Belgii*, § 31; *Kearns p. Francji*, § 72).

298. Dziecko urodzone w związku małżeńskim stanowi *ipso jure* część tego związku; stąd od chwili jego urodzenia i przez sam ten fakt, między dzieckiem a rodzicami istnieje więź mająca charakter życia rodzinnego, która nie może zostać zerwana w wyniku późniejszych wydarzeń, chyba że w wyjątkowych okolicznościach (*Ahmut p. Holandii*, § 60; *Gül p. Szwajcarii*, § 32; *Berrehab p. Holandii*, § 21; *Hokkanen p. Finlandii*, § 54).

299. W przypadku biologicznego ojca i jego dziecka urodzonego poza związkiem małżeńskim, na istotne czynniki mogą składać się: wspólne zamieszkiwanie, charakter relacji między rodzicami i zainteresowanie ojca dzieckiem (*Keegan p. Irlandii*, §§ 42-45; *MB. p. Wielkiej Brytanii* (dec.); *Nylund p. Finlandii* (dec.); *Lebbink p. Holandii*, §§ 37-40).

300. Na ogół jednak wspólne zamieszkiwanie nie stanowi warunku *sine qua non* życia rodzinnego między rodzicami a dziećmi (*Berrehab p. Holandii*, § 21).

301. Dzieci adoptowane i ich rodzice adopcyjni (*X p. Francji* (dec.); *X p. Belgii i Holandii* (dec.); *Pini i inni p. Rumunii*, §§ 139-140 i 143-148). Zgodna z prawem i faktyczna adopcja

może stanowić „życie rodzinne”, nawet w przypadku braku pożycia lub prawdziwej więzi między dzieckiem przysposobionym i jego rodzicami przysposabiającymi (*Pini i inni p. Rumunii*, §§ 143-148).

302. Trybunał może uznać istnienie *de facto* „życia rodzinnego” między przybranymi rodzicami a przyznanym im dzieckiem, uwzględniając czas spędzony razem, jakość więzi i rolę odgrywaną przez dorosłych w stosunku do dziecka (*Moretti i Benedetti p. Włochom*, §§ 48-52).

303. Więzi pomiędzy dzieckiem i bliskimi krewnymi, takimi jak między dziadkami i wnukami, bowiem krewni tacy mogą odgrywać istotną rolę w życiu rodzinnym (*Price p. Wielkiej Brytanii* (dec.); *Bronda p. Włochom*, § 51).

304. Życie rodzinne nie kończy się, gdy dziecko zostaje umieszczone w ośrodku opiekuńczo-wychowawczym (*Johansen p. Norwegii*, § 52) lub rodzice rozwiodą się (*Mustafa i Armaian Akin p. Turcji*, § 19).

305. W sprawach dotyczących imigracji, życie rodzinne pomiędzy rodzicami a dorosłymi dziećmi nie będzie miało miejsca, chyba że osoby takie mogą wykazać dodatkowe elementy ich wzajemnej zależności, inne niż zwykle więzy emocjonalne (*Slivenko p. Łotwie* [GC], § 97; *Kwakyé-Nti i Dufie p. Holandii* (dec.)). Jednakże, takie więzi mogą być brane pod uwagę w ramach aspektu „życia prywatnego” (*Slivenko p. Łotwie* [GC], § 97). W wielu sprawach dotyczących młodych pełnoletnich osób, którzy jeszcze nie założyli własnej rodziny, Trybunał przyjął, że ich stosunki z rodzicami i innymi bliskimi członkami rodziny również stanowią „życie rodzinne” (*Maslov p. Austrii* [GC], § 62).

W odniesieniu do par

306. Pojęcie „rodziny” w ramach Art. 8 nie ogranicza się wyłącznie do związków małżeńskich i może obejmować *de facto* inne „więzi rodzinne”, jeśli partnerzy zamieszkują razem bez zawarcia związku małżeńskiego (*Johnston i inni p. Irlandii*, § 56).

307. Nawet przy braku wspólnego zamieszkiwania mogą istnieć wystarczające więzi dla celów stwierdzenia istnienia życia rodzinnego (*Kroon i inni p. Holandii*, § 30).

308. To, że małżeństwo nie jest zgodne z prawem krajowym, nie stanowi przeszkody dla istnienia życia rodzinnego (*Abdulaziz, Cabales i Balkandali p. Wielkiej Brytanii*, § 63). Sytuacja, w której para zawarła czysto religijny związek małżeński nieuznawany przez prawo krajowe może wchodzić w zakres „życia rodzinnego” w rozumieniu Art. 8. Jednakże, Art. 8 nie może być interpretowany jako nakładający na państwo obowiązek uznawania ślubów kościelnych, na przykład w odniesieniu do praw spadkowych lub rent rodzinnych (*Şerife Yiğit p. Turcji* [GC], §§ 97-98 i 102).

309. Zaręczyny same w sobie nie powodują powstania życia rodzinnego (*Wakefield p. Wielkiej Brytanii* (dec.)).

310. Stały związek pary tej samej płci mieści się w zakresie pojęcia „życia rodzinnego”, w taki sam sposób, jak związek pary osób różnej płci (*Schalk i Kopf p. Austrii* (decyzja nie ostateczna), §§ 92-94, i *P.B. i J.S. p. Austrii*, § 30).

W odniesieniu do innych związków

311. Życie rodzinne może również istnieć pomiędzy rodzeństwem (*Moustaquim p. Belgii*, § 36; *Mustafa i Armağan Akin p. Turcji*, § 19) oraz ciotkami/wujami i siostrzeńcami/siostrzenicami/bratankami/bratanicami (Boyle p. Wielkiej Brytanii, §§ 41-47). Jednak zgodnie z tradycyjnym podejściem, bliskie relacje, których nie można uznać za „życie

rodzinne”, na ogół wchodzi w zakres „życia prywatnego” (*Znamenskaya p. Rosji*, § 27 i zawarte tam odniesienia).

Interesy materialne

312. „Życie rodzinne” nie obejmuje wyłącznie relacji społecznych, moralnych i kulturowych, ale również interesy o charakterze materialnym, na co wskazują między innymi obowiązki alimentacyjne oraz instytucja zachowku w krajowych systemach prawnych większości Państw-Stron („*réserva héréditaire*”). Tak więc Trybunał przyjął, że prawo dziedziczenia między dziećmi a rodzicami oraz między wnukami a dziadkami jest tak ściśle związane z życiem rodzinnym, że wchodzi w zakres Art. 8 (*Marckx p. Belgii*, § 52; *Pla i Puncernau p. Andorze*, § 26). Art. 8 nie wymaga jednak, by dziecko miało prawo do bycia uznanym za spadkobiercę zmarłego dla celów dziedziczenia (*Haas p. Holandii*, § 43).

313. Trybunał orzekł, że przyznanie rodzinie zasiłku umożliwia państwu "udowodnienie ich poszanowania dla życia rodzinnego" w rozumieniu Art. 8 Konwencji; w związku z tym zasiłek wchodzi w zakres tego przepisu (*Fawsie p. Grecji*, § 28).

314. Pojęcie „życia rodzinnego” nie ma zastosowania do roszczeń odszkodowawczych przeciwko osobie trzeciej po śmierci narzeczonej skarżącego (Hofmann p. Niemcom (dec.)).

4. Pojęcia „domu” i „korespondencji”

Artykuł 8 - Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego

1. Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji.

2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.

a) Zakres Art. 8

315. Podczas gdy Art. 8 ma na celu zapewnienie ochrony czterech obszarów osobistej autonomii - życia prywatnego, życia rodzinnego, mieszkania i prywatnej korespondencji - obszary te nie wykluczają się wzajemnie, a zastosowanie danego środka może jednocześnie stanowić ingerencję w obszar życia prywatnego i rodzinnego oraz sferę mieszkania i korespondencji (*Menteş i inni p. Turcji*, § 73; *Klass i inni p. Niemcom*, § 41; *López Ostra p. Hiszpanii*, § 51; *Margareta i Roger Andersson p. Szwecji*, § 72).

b) Zakres pojęcia „dom”

316. Dom jest pojęciem autonomicznym, a więc to, czy dane miejsce zamieszkania stanowi „dom” chroniony na mocy Art. 8 § 1 będzie zależęć od okoliczności faktycznych, w szczególności od istnienia wystarczających i trwałych powiązań z określonym miejscem (*Prokopovich p. Rosji*, § 36; *Gillow p. Wielkiej Brytanii*, § 46; *McKay-Kopecka p. Polsce* (dec.)). Ponadto określenie „domu” w angielskiej wersji językowej Art. 8 nie powinno być interpretowane wąsko, zważywszy, że francuski odpowiednik „*domicile*” ma szerszy wydzźwięk (*Niemietz p. Niemcom*, § 30).” Pojęcie to:

- obejmuje zajmowanie domu należącego do innej osoby, jeśli ma to miejsce przez długotrwałe okresy w ujęciu rocznym (*Mentes i inni p. Turcji*, § 73). W rozumieniu Art. 8 skarżący nie musi być właścicielem „domu”;
- nie ogranicza się on do prawnie uregulowanych miejsc zamieszkania (*Buckley p. Wielkiej Brytanii*, § 54; *Prokopovich p. Rosji*, § 36;);
- może zatem mieć on zastosowanie do mieszkań socjalnych zajmowanych przez skarżącego w roli najemcy, mimo że prawo do zajmowania na mocy prawa krajowego wygasło (*McCann p. Wielkiej Brytanii*, § 46); nie ogranicza się to do tradycyjnych miejsc zamieszkania i może na przykład obejmować również przyczepy kempingowe i inne siedziby o charakterze nietrwałym (*Buckley p. Wielkiej Brytanii* (raport Komisji, § 64; *Chapman p. Wielkiej Brytanii* [GC], §§ 71-74);
- może również obejmować pozostałe domy lub domy letnie (*Demades p. Turcji*, §§ 32-34);
- może dotyczyć lokali użytkowych w przypadku braku jasnego rozróżnienia między biurem osoby a jej prywatnym miejscem zamieszkania lub między jej działalnością prywatną a gospodarczą (*Niemietz p. Niemcom*, §§ 29-31);
- ma również zastosowanie do siedzib firm, oddziałów i innych lokali użytkowych (*Société Colas Est i inni p. Francji*, § 41);
- nie obejmuje zamiaru zbudowania domu na działce lub faktu posiadania korzeni na danym obszarze (*Loizidou p. Turcji*, § 66);
- nie dotyczy pralni będących wspólną własnością mieszkańców bloku, przeznaczonych do sporadycznego używania (*Chelu p. Rumunii*, § 45), garderób artystów (*Hartung p. Francji* (dec.)) lub gruntów, na których właściciele uprawiają lub zezwalają na uprawianie sportu (na przykład polowań - *Friend i Countryside Alliance i inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.), § 45).

Jednakże w przypadku powoływania się na pojęcie „domu” w odniesieniu do nieruchomości, która nigdy albo prawie nigdy nie była zamieszkiwana przez skarżącego lub jeśli nie trwało to przez dłuższy czas, może okazać się, że związek z tą nieruchomością jest tak słaby, że nie powoduje powstania jakiegokolwiek odniesienia do Art. 8 (zob. na przykład *Andreou Papi p. Turcji*, § 54). Możliwość dziedziczenia takiej nieruchomości nie stanowi wystarczająco mocnego związku, aby móc traktować ją jako „dom” (*Demopoulos i inni p. Turcji* (dec.) [GC], §§ 136-137).

c) Przykłady ingerencji

317. Możliwe przypadki ingerencji w prawo do poszanowania domu osoby obejmują:

- umyślne zniszczenie domu (*Selçuk i Asker p. Turcji*, § 86);
- odmowę zezwolenia na powrót osób wysiedlonych do ich domów (*Cypr p. Turcji* [GC]) §§ 165-177;
- przeszukania (*Murray p. Wielkiej Brytanii*, § 88; *Chappell p. Wielkiej Brytanii*, §§ 50 i 51; *Funke p. Francji*, § 48) oraz inne rodzaje wkroczenia policji (*Evcen p. Holandii* (dec.); *Kanthak p. Niemcom* (dec.));
- pozwoleń na budowę (*Buckley p. Wielkiej Brytanii*, § 60) i nakazy wywłaszczenia (*Howard p. Wielkiej Brytanii* (dec.));
- problemy związane z ochroną środowiska (*López Ostra p. Hiszpanii*, § 51; *Powell i Rayner p. Wielkiej Brytanii*, § 40 i *Deés p. Węgrom*, §§ 21-24);
- podsłuch telefoniczny (*Klass i inni p. Niemcom*, § 41);
- brak ochrony rzeczy osobistych stanowiących część domu (*Novoseletskiy p. Ukrainie*).

318. Niektóre środki odnoszące się do kwestii korzystania z domu powinny jednak zostać zbadane na podstawie Art. 1 Protokołu 1. Mogą to być:

- standardowe przypadki wywłaszczenia (*Mehmet Salih i Abdülsamet Çakmak p. Turcji*, § 22; *Mutlu p. Turcji*, § 23);
- niektóre aspekty najmu, takie jak wysokość czynszu (*Langborger p. Szwecji*, § 39).

319. W ten sam sposób niektóre środki, które sprowadzają się do naruszenia Art. 8, nie muszą jednocześnie prowadzić do stwierdzenia naruszenia Art. 1 Protokołu 1 (*Surugiu p. Rumunii*).

320. W odniesieniu do pozytywnych zobowiązań, poszanowanie domu może również pociągać za sobą przyjęcie przez władze publiczne środków w celu zabezpieczenia tego prawa nawet w sferze relacji między osobami, takich jak uniemożliwienie wejścia i ingerowania w obszar domu skarżącego (*Novoseletskiy p. Ukrainie*, § 68; *Surugiu p. Rumunii*, § 59 i zawarte tam odniesienia).

d) Zakres pojęcia „korespondencja”

321. Prawo do poszanowania korespondencji ma na celu zapewnienie ochrony poufności prywatnej porozumiewania się (*B.C. p. Szwajcarii* (dec.)) i jako takie, interpretuje się je jako obejmujące następujące obszary:

- korespondencję między osobami fizycznymi, nawet jeśli nadawca lub odbiorca jest więźniem (*Silver i inni p. Wielkiej Brytanii*, § 84 i *Mehmet Nuri Özen i inni p. Turcji*), w tym paczki przejęte przez funkcjonariuszy celnych (*X p. Wielkiej Brytanii* (dec.));
- rozmowy telefoniczne (*Klass i inni p. Niemcom*, § 41; *Malone p. Wielkiej Brytanii*, § 64; *Margareta i Roger Andersson p. Szwecji*, § 72), w tym informacje ich dotyczące, takie jak data i czas trwania rozmów oraz wybierane numery (*P.G i J.H. p. Wielkiej Brytanii*, § 42);
- wiadomości przesyłane za pośrednictwem pageda (*Taylor-Sabori p. Wielkiej Brytanii*);
- starsze formy komunikacji elektronicznej, takie jak teleksy (*Christie p. Wielkiej Brytanii* (dec.));
- wiadomości elektroniczne (e-maile) oraz informacje uzyskane w wyniku monitoringu osobistego użytkownika Internetu (*Copland p. Wielkiej Brytanii*, §§ 41-42);
- prywatne radio (*X i Y p. Belgii* (dec.)), ale nie w przypadku nadawania na częstotliwości publicznej dostępnej dla innych osób (*B.C. p. Szwajcarii* (dec.));
- korespondencję przechwyconą w ramach działalności biznesowej lub w siedzibie firmy (*Kopp p. Szwajcarii* § 50; *Halford p. Wielkiej Brytanii*, §§ 44-46);
- dane elektroniczne przechwycone podczas przeszukania kancelarii prawnej (*Wieser i Bicos Beteiligung GmbH p. Austrii*, § 45).

322. Kwestia treści korespondencji nie ma związku z kwestią samej ingerencji (*A. p. Francji*, §§ 35-37; *Frérot p. Francji*, § 54).

323. Nie istnieje zasada *de minimis* w odniesieniu do ingerencji: sam fakt otwarcia jednego listu jest wystarczający (*Narinen p. Finlandii*, § 32).

324. Trybunał określił już następujące zobowiązania pozytywne, zwłaszcza w odniesieniu do korespondencji:

- obowiązek zapobiegania podaniu prywatnych rozmów do wiadomości publicznej (*Craxi p. Włochom (nr 2)*, §§ 68-76);
- obowiązek udzielenia pomocy więźniom w zakresie korespondencji poprzez zapewnienie im niezbędnych możliwości (*Cotlet p. Rumunii*, §§ 60-65).

5. Pojęcie „mienia”

Artykuł 1 Protokołu nr 1 - Ochrona własności

1. Każda osoba fizyczna i prawna ma prawo do poszanowania swego mienia...

a) Mienie chronione

325. Skarżący może powoływać się na naruszenie Art. 1 Protokołu nr 1 tylko w zakresie, w jakim zaskarżone decyzje związane są z jego „mieniem” w rozumieniu tego przepisu. „Mienie” może stanowić albo „istniejące mienie”, albo udziały, a także roszczenia, w odniesieniu do których skarżący może twierdzić, że posiada przynajmniej „słuszne oczekiwanie” uzyskania możliwości skutecznego wykonywania prawa własności (*J.A. Pye (Oxford) Ltd i J.A. Pye (Oxford) Land Ltd p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 61; *Maltzan i inni p. Niemcom* (dec.) [GC], § 74 c); *Kopecký p. Słowacji* [GC], § 35c)).

„Oczekiwanie” jest „uzasadnione”, jeśli oparte jest na przepisach prawnych lub dokumentach prawnych mających związek z przedmiotowym prawem własności (*Saghinadze i inni p. Gruzji*, § 103).

b) Autonomiczne znaczenie

326. Pojęcie „mienia” w pierwszej części Art. 1 Protokołu nr 1 ma znaczenie autonomiczne, które nie jest ograniczone do prawa własności dóbr fizycznych oraz jest niezależne od formalnej klasyfikacji w prawie krajowym: niektóre inne prawa i interesy stanowiące aktywa mogą być również traktowane jako „prawo własności”, a więc w rozumieniu tego przepisu jako „mienie”. Kwestia, która w każdym przypadku wymaga zbadania dotyczy tego, czy okoliczności sprawy, rozpatrywane całościowo, skutkują przyznaniem skarżącemu tytułu prawnego do istotnego interesu chronionego na mocy Art. 1 Protokołu nr 1 (*Depalle p. Francji* [GC], § 62; *Anheuser-Busch Inc. p. Portugalii* [GC], § 63; *Öneryildiz p. Turcji* [GC], § 124; *Broniowski p. Polsce* [GC], § 129; *Beyeler p. Włochom* [GC], § 100; *Iatridis p. Grecji* [GC], § 54).

W przypadku aktywów niematerialnych Trybunał brał pod uwagę w szczególności, czy dana sytuacja prawna skutkowała powstaniem praw i interesów finansowych, a więc miała wartość ekonomiczną (*Paeffgen GmbH p. Niemcom* (dec.)).

c) Istniejące mienie

327. Art. 1 Protokołu nr 1 ma zastosowanie jedynie do istniejącego mienia osoby (*Marckx p. Belgii*, § 50; *Anheuser-Busch Inc. p. Portugalii* [GC], § 64). Nie gwarantuje prawa do nabycia nieruchomości (*Slivenko i inni p. Łotwie* (dec.) [GC], § 121; *Kopecký p. Słowacji* [GC], § 35(b)).

328. Osoba, która skarży się na naruszenie jej prawa własności, musi najpierw wykazać, że takie prawo istnieje (*Pištorová p. Republice Czeskiej*, § 38; *Des Fours Walderode p. Republice Czeskiej* (dec.); *Zhigalev p. Rosji*, § 131).

329. W przypadku istnienia sporu co do tego, czy skarżący posiada interes co do własności, który kwalifikuje się do ochrony na mocy Art. 1 Protokołu nr 1, Trybunał jest zobowiązany do określenia jego sytuacji prawnej (*J.A. Pye (Oxford) Ltd i J.A. Pye (Oxford) Land Ltd p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 61).

d) Roszczenia i zobowiązania

330. Jeśli prawa majątkowe mają charakter roszczenia, mogą zostać uznane za „aktywa” jedynie, jeśli na poziomie krajowym istnieje odpowiednia podstawa prawna; na przykład istnieje utrwalone orzecznictwo sądów krajowych (*Plechanow p. Polsce*, § 83; *Vilho Eskelinen i inni p. Finlandii* [GC], § 94; *Anheuser-Busch Inc p. Portugalii* [GC], § 65; *Kopecný p. Słowacji* [GC], § 52; *Draon p. Francji* [GC], § 68).

331. Dług określony wyrokiem sądowym, który jest wykonalny, stanowi „mienie” (*Stran Greek Refineries i Stratis Andreadis p. Grecji*, § 59; *Burdov p. Rosji*, § 40).

332. W ramach orzecznictwa Trybunału nie rozważano istnienia „rzeczywistego sporu” lub „spornego roszczenia” jako kryterium służącego do określenia, czy można mówić o „uzasadnionym oczekiwaniu” a co za tym idzie ochroną wynikającą z Art. 1 Protokołu nr 1 (*Kopecný p. Słowacji* [GC], § 52; *Vilho Eskelinen i inni p. Finlandii* [GC], § 94).

333. Nie ma bowiem miejsca na tzw. uzasadnione oczekiwanie w przypadku istnienia sporu jedynie co do właściwej interpretacji i stosowania prawa krajowego, a twierdzenia skarżącego zostały oddalone przez sądy krajowe (*Anheuser-Busch Inc p. Portugalii* [GC], § 65; *Kopecný p. Słowacji* [GC], § 50).

e) Zwrot mienia

334. Art. 1 Protokołu nr 1 nie może być interpretowany jako nakładający na Państwa ogólny obowiązek zwrotu własności, która została na nie przeniesiona przed ratyfikacją Konwencji. Art. 1 Protokołu nr 1 nie nakłada żadnych ograniczeń swobody Państw-Stron w ramach określania zakresu zwrotu mienia i określenia warunków, na których zgadzają się one przywrócić prawa własności byłym właścicielom.

335. W szczególności, Państwa Strony posiadają szeroki margines swobody w odniesieniu do wyłączenia niektórych kategorii byłych właścicieli z takiego uprawnienia. W przypadku wyłączenia danych kategorii właścicieli, ich roszczenia o zwrot nie mogą stanowić podstawy „uzasadnionego oczekiwania” a tym samym nie podlegają one ochronie przewidzianej w Art. 1 Protokołu nr 1.

336. Z drugiej strony, w przypadku gdy Państwo-Strona, które ratyfikowało Konwencję oraz Protokół nr 1, wprowadziło przepisy przewidujące całkowite lub częściowe przywrócenie mienia skonfiskowanego w ramach poprzedniego systemu politycznego, można uznać, że takie przepisy stanowią niejako nowe prawo własności chronione na podstawie Art. 1 Protokołu nr 1 w odniesieniu do osób spełniających wymogi przewidziane dla ww. uprawnienia. Podobnie będzie to miało miejsce w przypadku, w którym pozostawia się w mocy przepisy dotyczące restytucji lub rekompensaty obowiązujące przed ratyfikacją Protokołu nr 1 przez dane Państwo-Stronę (*Maltzan i inni p. Niemcom* (dec.) [GC], § 74(d); *Kopecný p. Słowacji* [GC], § 35(d)).

337. Sama nadzieja na uznanie prawa własności, którego skuteczne wykonanie było niemożliwe, nie może być uznana za „mienie” w rozumieniu Art. 1 Protokołu nr 1, podobnie jak roszczenie warunkowe, które wygasa w wyniku niespełnienia warunku (*Malhous p. Republice Czeskiej* (dec.) [GC]; *Kopecný p. Słowacji* [GC], § 35(c)).

338. Przekonanie, że obowiązujące wcześniej prawo zostanie zmienione na korzyść skarżącego nie może być uznane za formę uzasadnionego oczekiwania w rozumieniu Art. 1 Protokołu nr 1. Istnieje bowiem różnica między nadzieją na restytucję, jakkolwiek może być ona rozumiana, a uzasadnionym oczekiwaniem, które musi mieć charakter bardziej konkretny aniżeli nadzieja, oraz musi być oparte na przepisach prawnych lub akcie prawnym, takim jak

wyrok sądowy (*Gratzinger i Gratzingerova p. Republice Czeskiej* (dec.) [GC], § 73; *Maltzan i inni p. Niemcom* (dec.) [GC], § 112).

f) Przyszłe dochody

339. Przyszłe dochody stanowią „mienie” wyłącznie w przypadku dochodu już uzyskanego lub w przypadku istnienia wykonalnego roszczenia odnośnie takiego dochodu (*Ian Edgar (Liverpool) Ltd p. Wielkiej Brytanii* (dec.); *Wendenburg p. Niemcom* (dec.); *Levänen i inni p. Finlandii* (dec.); *Anheuser-Busch Inc p. Portugalii* [GC], § 64).

g) Klienci profesjonalni

340. Zastosowanie Art. 1 Protokołu nr 1 obejmuje działalność przedstawicieli wolnych zawodów oraz ich klientów, gdyż stanowią oni dla nich pewną wartość, która pod wieloma względami ma charakter prawa prywatnego i tym samym stanowi aktywa, a zatem własność w rozumieniu Art. 1 (*Lederer p. Niemcom* (dec.); *Buzescu p. Rumunii*, § 81; *Wendenburg i inni p. Niemcom* (dec.); *Olbertz p. Niemcom* (dec.); *Döring p. Niemcom* (dec.); *Van Marle i inni p. Holandii*, § 41).

h) Zezwolenia na prowadzenie działalności

341. Zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej stanowi własność; a jego cofnięcie ingerencję w prawo zagwarantowane w Art. 1 Protokołu nr 1 (*Megadat.com SRL p. Mołdawii*, §§ 62-63; *Bimer S.A. p. Mołdawii*, § 49; *Rosenzweig i Bonded Warehouses Ltd p. Polsce*, § 49; *Capital Bank AD p. Bułgarii*, § 130); *Tre Traktörer Aktiebolag p. Szwecji*, § 53).

i) Inflacja

342. Art. 1 Protokołu nr 1 nie nakłada na państwa żadnych ogólnych zobowiązań odnośnie do utrzymania siły nabywczej kwot zdeponowanych w instytucjach finansowych w drodze systematycznej indeksacji oszczędności (*Rudzińska p. Polsce* (dec.); *Gayduk i inni p. Ukrainie* (dec.); *Ryabykh p. Rosji*, § 63).

Powyższy przepis nie zobowiązuje również państw do zachowania wartości roszczeń lub zastosowania wysokości odsetek za zwłokę zgodnej z inflacją w odniesieniu do prywatnych roszczeń (*Todorov p. Bułgarii* (dec.)).

j) Własność intelektualna

343. Art. 1 Protokołu nr 1 ma zastosowanie do własności intelektualnej jako takiej (*Anheuser-Busch Inc p. Portugalii* [GC], § 72).

344. Ma on zastosowanie do wniosków o rejestrację znaku towarowego (*Anheuser-Busch Inc p. Portugalii* [GC], § 78).

k) Udziały w spółce

345. Akcja/udział spółki, która ma wartość ekonomiczną, może być uznana za własność (*Olczak p. Polsce* (dec.), § 60; *Sovtransavto Holding p. Ukrainie*, § 91).

l) Świadczenia socjalne

346. Nie ma podstaw do rozróżnienia między świadczeniami składkowymi i nieskładkowymi w rozumieniu Art. 1 Protokołu nr 1.

347. Mimo że Art. 1 Protokołu nr 1 nie obejmuje *per se* prawa do otrzymania jakichkolwiek wypłat z ubezpieczenia społecznego, to jeżeli w Państwie-Stronie obowiązują przepisy przewidujące wypłatę z mocy prawa świadczeń pomocy społecznej - związanych z wcześniejszym opłacaniem składek lub też nie - należy uznać, że przepisy te stanowią prawa majątkowe w rozumieniu Art. 1 Protokołu nr 1 w odniesieniu do osób spełniających odpowiednie wymagania (*Stec i inni p. Wielkiej Brytanii* (dec.) [GC], §§ 53-55; *Andrejeva p. Łotwie* [GC], § 77) i *Moskal p. Polsce*, § 38).

III. NIEDOPUSZCZALNOŚĆ OPARTA NA MERITUM SPRAWY

A. Skarga oczywiście bezzasadna

Artykuł 35 § 3 (a) - Warunki dopuszczalności

3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie Artykułu 34, jeśli uważa, że:

(a) skarga nie daje się pogodzić z postanowieniami niniejszej Konwencji lub jej protokołów, jest w sposób oczywisty nieuzasadniona lub stanowi nadużycie prawdo skargi...

1. Wprowadzenie ogólne

348. Nawet w przypadku, gdy skarga jest zgodna z Konwencją oraz wszystkie formalne warunki dopuszczalności zostały spełnione, Trybunał może uznać ją za niedopuszczalną z przyczyn związanych z jej meritum. Zdecydowanie najczęstszą przyczyną stanowi uznanie skargi za oczywiście bezzasadną. Prawdą jest, że użycie pojęcia „oczywistej bezzasadności” w rozumieniu Art. 35 § 3 (a) może powodować zamieszanie: traktując je dosłownie, można rozumieć, że skarga zostanie uznana za niedopuszczalną na tej jedynie podstawie, jeżeli dla przeciętnego czytelnika oczywiste jest, że jest ona zbyt daleko idąca i bezpodstawną. Jednak, z utrwalonego i bogatego orzecznictwa instytucji konwencyjnych (czyli Trybunału i, przed dniem 1 listopada 1998 r., Europejskiej Komisji Praw Człowieka), wyrażenie to należy rozumieć szerzej, w odniesieniu do ostatecznego wyniku sprawy. W rzeczywistości każda skarga zostanie uznana za „oczywiście bezzasadną”, jeśli wstępne zbadanie jej treści nie ujawni żadnych oznak naruszenia praw gwarantowanych przez Konwencję, w wyniku czego może ona zostać już na samym początku uznana za niedopuszczalną bez przystąpienia do formalnego badania co do jej istoty (które zazwyczaj kończy się wydaniem wyroku).

349. Trybunał, w celu stwierdzenia oczywistej bezzasadności skargi, czasami musi wysłuchać uwag stron oraz przedstawić obszernie i szczegółowe uzasadnienie swojej decyzji. Nie zmienia to jednak nic w odniesieniu do „oczywiście” bezzasadnego charakteru skargi (*Mentzen p. Łotwie* (dec.)).

350. Większość skarg oczywiście bezzasadnych jest uznawanych za niedopuszczalne przez jednego sędziego lub komitet trzech sędziów (Art. 27 i 28 Konwencji). Jednak niektóre skargi tego typu są badane przez Izbę, a w wyjątkowych przypadkach nawet przez Wielką Izbę (*Gratzinger i Gratzingerova p. Republice Czeskiej* (dec.) [GC], oraz *Demopoulos i inni p. Turcji* (dec.) [GC]).

351. Pojęcie „oczywistej bezzasadności” może odnosić się do skargi jako całości lub do konkretnego zarzutu w szerszym kontekście sprawy. W niektórych przypadkach część skargi może zostać bowiem odrzucona ze względu na jej charakter czwartej instancji, natomiast pozostała część zostaje uznana za dopuszczalną, a nawet może zostać zakończona

stwierdzeniem naruszenia Konwencji. W związku z powyższym bardziej precyzyjne jest stosowanie określenia „oczywiście bezzasadnych zarzutów”.

352. Aby zrozumieć znaczenie i zakres pojęcia „oczywistej bezzasadności”, należy pamiętać, że jedną z podstawowych zasad leżących u podstaw całego systemu Konwencji jest zasada subsydiarności. W kontekście Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oznacza to, że zadanie zapewnienia poszanowania, wdrażania i egzekwowania praw zawartych w Konwencji spada w pierwszej kolejności na władze Państw-Stron, a nie na Trybunał. Trybunał może interweniować jedynie w przypadku, gdy organy krajowe nie wypełnią swoich obowiązków (*Scordino p. Włochom (nr 1)* [GC], § 140). Najwłaściwszym byłoby zatem zbadanie okoliczności sprawy w miarę możliwości na poziomie krajowym, tak, aby umożliwić władzom krajowym - które ze względu na bezpośredni i stały kontakt z ośrodkami decyzyjnymi w swoich państwach mają ku temu najlepsze możliwości - podjęcie działań w celu wyeliminowania domniemanego naruszenia Konwencji (*Varnava i inni p. Turcji* [GC], § 164).

353. Oczywiście bezzasadne zarzuty można podzielić na cztery kategorie: zarzuty „czwartej instancji”, zarzuty, gdzie w sposób jasny lub klarowny naruszenie nie miało miejsca, zarzuty bezpodstawne oraz zarzuty nieprawdziwe lub nieokreślone.

2. „Czwarta instancja”

354. Szczególna kategoria skarg wnoszonych do Trybunału obejmuje skargi powszechnie określane jako skargi „czwartej instancji”. To pojęcie - niewystępujące w samym tekście Konwencji i które zostało ustalone w orzecznictwie instytucji konwencyjnych (*Kemmache p. Francji (nr 3)*, § 44) - ma charakter paradoksalny, ponieważ kładzie nacisk na to, czym Trybunał nie jest: nie jest bowiem ani sądem apelacyjnym, ani sądem który może uchylić orzeczenie wydane przez sąd Państwa-Strony Konwencji, ani sądem mającym prawo do ponownego rozpatrywania spraw, ani też nie może rozpatrzyć sprawy w sposób jaki to czyni Sąd Najwyższy. Skargi czwartej instancji wynikają więc z błędnego zrozumienia przez skarżących roli Trybunału i charakteru mechanizmu sądowego ustanowionego przez Konwencję.

355. Konwencja, pomimo jej szczególnych cech, pozostaje traktatem międzynarodowym, który podlega takim samym zasadom, jak inne umowy międzypaństwowe, w szczególności te określone w Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów (*Demir i Baykara p. Turcji* [GC], § 65). Trybunał nie może więc przekraczać granic ogólnych uprawnień powierzonych mu przez Państwa-Strony z ich suwerennej woli. Ograniczenia te zostały określone w Art. 19 Konwencji, który stanowi:

„W celu zapewnienia przestrzegania zobowiązań wynikających dla Wysokich Układających się Stron z Konwencji i jej Protokołów tworzy się Europejski Trybunał Praw Człowieka...”

356. W związku z tym władza Trybunału ogranicza się do weryfikacji, czy Państwa-Strony wywiązują się z obowiązków dotyczących praw człowieka, do których zobowiązali się przystępując do Konwencji (i jej Protokołów). Ponadto, w związku z brakiem uprawnień do podjęcia bezpośredniej interwencji w ramach systemów prawnych Państw-Stron, Trybunał musi szanować autonomię tych systemów. Oznacza to, że do jego zadań nie należy zajmowanie się błędami co do faktów lub prawa rzekomo popełnionymi przez sąd krajowy, chyba że i tylko w zakresie, w jakim mogą one powodować naruszenie praw i wolności chronionych przez Konwencję. Nie może on sam oceniać faktów, które doprowadziły sąd do podjęcia takiej a nie innej decyzji. Gdyby było inaczej, Trybunał działałby jako sąd trzeciej

lub czwartej instancji, co stanowiłoby przekroczenie granic jego działania (*García Ruiz p. Hiszpanii* [GC], § 28, and *Perlala p. Grecji*, § 25).

357. W świetle powyższych rozważań, co do zasady Trybunał nie może kwestionować ustaleń i wniosków sądów krajowych w zakresie:

- ustalenia stanu faktycznego sprawy;
- interpretacji i stosowania prawa krajowego;
- dopuszczalności i oceny dowodów w ramach rozprawy;
- słuszności merytorycznego rozstrzygnięcia sporu cywilnego;
- przypisaniu winy lub uniewinnienia oskarżonego w postępowaniu karnym.

358. Trybunał może, jako wyjątek od tej reguły, zakwestionować tego rodzaju ustalenia i wnioski, jedynie wówczas, gdy mają one charakter rażąco i oczywiście arbitralny, stoją w sprzeczności ze sprawiedliwością i zdrowym rozsądkiem oraz powodują naruszenie Konwencji (*Sisojeva i inni p. Łotwie* [GC], § 89).

359. Skargi czwartej instancji mogą być wnoszone w oparciu o każde istotne postanowienie Konwencji, niezależnie od sfery prawnej, do której należą postępowania na poziomie krajowym. Doktryna czwartej instancji została zastosowana w następujących przypadkach:

- sprawy cywilne (*García Ruiz p. Hiszpanii* [GC], § 28, oraz *Pla i Puncernau p. Andorze*, § 26);
- sprawy karne (*Perlala p. Grecji*, § 25, oraz *Khan p. Wielkiej Brytanii*, § 34);
- sprawy podatkowe (*Dukmedjian p. Francji*, § 71);
- sprawy dotyczące kwestii społecznych (*Marion p. Francji*, § 22);
- sprawy administracyjne (*Agathos i 49 innych p. Grecji*, § 26);
- sprawy dotyczące prawa głosu (*Adamsons p. Łotwie*, § 118);
- sprawy dotyczące wjazdu, pobytu i wydalenia cudzoziemców (*Sisojeva i inni p. Łotwie* [GC]).

360. Jednakże większość skarg czwartej instancji składanych jest na podstawie Art. 6 § 1 Konwencji dotyczącego prawa do „sprawiedliwego procesu” w postępowaniach cywilnych i karnych. Należy pamiętać - ponieważ bardzo często jest to źródłem niezrozumienia ze strony skarżących - że „sprawiedliwość” w rozumieniu Art. 6 § 1 nie stanowi sprawiedliwości „merytorycznej” (koncepcja, która ma częściowo wymiar prawny, częściowo etyczny i może być stosowana jedynie przez sędziego prowadzącego rozprawę), ale sprawiedliwość o charakterze „proceduralnym”. To przekłada się w praktyce na postępowania kontradyktoryjne, w ramach których rozpatrywane są wnioski składane przez strony traktowane przez sąd na równi (*Star Cate Epilekta Gevmata i inni p. Grecji* (dec.)).

361. W związku z powyższym, zarzuty czwartej instancji wniesione w oparciu o Art. 6 § 1 Konwencji zostaną odrzucone przez Trybunał ze względu na fakt, iż skarżący miał możliwość skorzystania z postępowania kontradyktoryjnego; tj. na różnych etapach tego postępowania skarżący miał możliwość przedstawienia argumentów i dowodów, które uważał za istotne w swojej sprawie; miał możliwość skutecznego zakwestionowania argumentów i dowodów przedstawionych przez stronę przeciwną; wszystkie jego argumenty, które, patrząc obiektywnie, były istotne dla rozstrzygnięcia sprawy, zostały należycie wysłuchane i zbadane przez sądy; faktyczne i prawne podstawy zaskarżonego orzeczenia zostały szczegółowo określone; a w związku z powyższym postępowanie jako całość było rzetelne (*García Ruiz p. Hiszpanii* [GC], oraz *Khan p. Wielkiej Brytanii*).

3. *Oczywisty lub pozorny brak naruszenia*

362. Skarga również zostanie uznana za oczywiście bezzasadną, jeżeli pomimo spełnienia wszystkich formalnych przesłanek dopuszczalności, jej zgodności z Konwencją i faktu, że nie stanowi ona skargi czwartej instancji, nie wynika z niej jakiegokolwiek naruszenie praw gwarantowanych przez Konwencję. W takich przypadkach rola Trybunału będzie polegać na zbadaniu zasadności skargi i stwierdzeniu, iż nie ujawnia ona naruszenia oraz uznaniu jej za niedopuszczalną bez konieczności prowadzenia dalszego postępowania. Można wyróżnić trzy rodzaje skarg, kiedy przyjmuje się takie podejście:

a) **Brak arbitralności lub niesprawiedliwości**

363. Zgodnie z zasadą subsydiarności, to do władz krajowych w pierwszej kolejności należy zapewnienie przestrzegania praw podstawowych zawartych w Konwencji. W związku z tym, ustalenie stanu faktycznego sprawy i wykładnia prawa krajowego co do zasady należy wyłącznie do sądów krajowych i innych organów, których ustalenia i wnioski w tym zakresie są dla Trybunału wiążące. Jednakże, wpisana w system Konwencji zasada skuteczności praw oznacza, że Trybunał może i powinien upewnić się, że proces orzekania, stanowiący podstawę do wniesienia skargi, był sprawiedliwy i nie miał charakteru arbitralnego (w zależności od sprawy, proces ten może mieć charakter administracyjny lub sądowy, albo odnosić się do obu jednocześnie).

364. W związku z powyższym, Trybunał może uznać za oczywiście bezzasadny zarzut, który został rozpatrzony co do istoty przez właściwe sądy krajowe w toku postępowania, który spełnia *a priori* następujące warunki (przy braku dowodów świadczących, że jest inaczej):

- postępowanie było prowadzone przed organami do tego celu powołanymi na mocy przepisów prawa krajowego;
- postępowanie było prowadzone zgodnie z wymogami proceduralnymi prawa krajowego;
- zainteresowana strona miała możliwość przytoczenia swych argumentów i dowodów, które zostały odpowiednio rozpatrzone przez dany organ;
- właściwe organy zbadały i uwzględniły wszystkie okoliczności faktyczne i prawne, które z obiektywnego punktu widzenia były istotne dla sprawiedliwego rozstrzygnięcia sprawy;
- postępowanie zakończyło się wydaniem uzasadnionego orzeczenia.

b) **Brak dysproporcji pomiędzy celami i środkami**

365. W przypadku, gdy prawo określone w Konwencji, na które powołuje się skarżący, nie ma charakteru absolutnego i podlega ograniczeniom, które są albo wyraźne (w sposób wyraźny wymienione w Konwencji) albo dorozumiane (określone w orzecznictwie Trybunału), Trybunał często jest zmuszony do dokonania oceny, czy ingerencja będąca przedmiotem skargi była proporcjonalna.

366. W grupie przepisów wyraźnie określających dopuszczalne ograniczenia, można wymienić podgrupę czterech artykułów: Art. 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego), Art. 9 (wolność myśli, sumienia i wyznania), Art. 10 (wolność słowa) i Art. 11 Konwencji (wolność zgromadzeń i stowarzyszania się). Wszystkie te artykuły mają taką samą strukturę: pierwszy akapit zawiera opis przedmiotowego prawa podstawowego, a drugi akapit określa okoliczności, w których państwo może ograniczyć możliwość korzystania z tego prawa. Treść drugiego akapitu nie jest identyczna w każdym przypadku, jednak jego struktura jest taka sama. Na przykład w odniesieniu do prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego Art. 8 § 2 mówi:

„Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób”.

Art. 2 Protokołu nr 4 (swobodny przepływ osób) również należy do tej kategorii przepisów, jako że ustęp trzeci przepisu jest uregulowany w taki sam sposób.

367. Trybunał, rozpatrując ingerencję władz publicznych w którekolwiek z wymienionych powyżej praw, zawsze analizuje tę kwestię na trzech etapach. Jeżeli rzeczywiście doszło do „ingerencji” ze strony państwa (i jest to odrębna kwestia, którą należy zająć się w pierwszej kolejności, jako że odpowiedź nie zawsze jest oczywista), Trybunał stara się odpowiedzieć na trzy kolejne pytania:

- Czy ingerencja była zgodna z „prawem”, które było dostępne i wystarczająco przewidywalne?
- Jeśli tak, to czy miało ono na celu realizację co najmniej jednego z enumeratywnie wymienionych „uzasadnionych celów” (ich lista zmienia się w zależności od artykułu)?
- Jeśli tak, to czy ingerencja była „konieczna w demokratycznym społeczeństwie” dla osiągnięcia tego celu? Innymi słowy, czy istniał stosunek proporcjonalności pomiędzy celem a przedmiotowymi ograniczeniami?

368. Ingerencję uznaje się za zgodną z Konwencją jedynie w przypadku, gdy odpowiedź na każde z powyższych trzech pytań jest twierdząca. Jeśli tak nie jest, zostanie stwierdzone naruszenie. Odnośnie do trzeciego pytania, Trybunał musi wziąć pod uwagę margines swobody oceny państwa, którego zakres różni się w zależności od okoliczności, charakteru chronionego prawa i ingerencji (*Stoll p. Szwajcarii* [GC], § 105; *Demir i Baykara p. Turcji* [GC], § 119; *S. i Marper p. Wielkiej Brytanii* [GC], § 102; oraz *Mentzen p. Łotwie* (dec.)).

369. Ta sama zasada ma zastosowanie nie tylko do wyżej wymienionych artykułów, ale także do większości pozostałych przepisów Konwencji oraz do dorozumianych ograniczeń, które nie zostały wskazane w omawianym przepisie. Na przykład prawo dostępu do sądu zapewnione przez Art. 6 § 1 Konwencji nie ma charakteru absolutnego i może podlegać ograniczeniom. Ograniczenia takie są bowiem dozwolone, gdyż prawo dostępu do sądu ze swej natury musi być regulowane przez państwo. W związku z tym, Państwa-Strony posiadają pewien margines swobody choć ostateczna decyzja co do przestrzegania wymogów Konwencji pozostaje w gestii Trybunału. Trybunał musi mieć bowiem pewność, że stosowane ograniczenia nie limitują lub nie zmniejszają osobom dostępu do skorzystania z prawa w sposób, który powoduje osłabienie istoty tego prawa. Ponadto ograniczenie dostępu do sądu nie będzie zgodne z Art. 6 § 1, jeśli cel takiego ograniczenia nie jest uzasadniony oraz nie istnieje rozsądny stosunek proporcjonalności pomiędzy zastosowanymi środkami a celem, który ma być osiągnięty (*Cudak p. Litwie* [GC], § 55).

370. Jeżeli w wyniku wstępnego badania skargi Trybunał uzyska pewność, że warunki, o których mowa powyżej zostały spełnione oraz że w świetle wszystkich istotnych okoliczności sprawy nie istnieje wyraźny brak proporcji między celami realizowanymi przez ingerencję państwa a zastosowanymi środkami, Trybunał uzna skargę za niedopuszczalną jako oczywiście bezzasadną. Uzasadnienie decyzji o niedopuszczalności będzie w takim przypadku identyczne lub podobne do tego, które Trybunał przyjąłby w ramach wyroku co do istoty sprawy, stwierdzając, że nie doszło do naruszenia (*Mentzen p. Łotwie* (dec.)).

c) **Inne mniej znaczące zagrożenia materialne**

371. Oprócz sytuacji opisanych powyżej Trybunał uzna skargę za oczywiście bezzasadną, jeżeli stwierdzi, że z przyczyn związanych z meritem sprawy nie wynika naruszenie przepisu Konwencji co zarzucał skarżący. Istnieją w szczególności dwa rodzaje okoliczności, w których taka sytuacja ma miejsce:

- Jeżeli istnieje ustalone i bogate orzecznictwo Trybunału w sprawach identycznych lub podobnych, na podstawie którego można stwierdzić, że nie doszło do naruszenia Konwencji w danej sprawie (*Galev i inni p. Bułgarii* (dec.));
- jeśli nawet istnieją wcześniejsze orzeczenia bezpośrednio dotyczące danego zagrożenia, to Trybunał może stwierdzić na jego podstawie, że naruszenie Konwencji nie miało miejsca (*Hartung p. Francji* (dec.)).

372. W obu powyższych sytuacjach Trybunał może być zmuszony do obszernego i szczegółowego zbadania okoliczności sprawy i wszystkich innych istotnych elementów stanu faktycznego (*Collins i Akaziebie p. Szwecji* (dec.)).

4. **Skargi bezpodstawne: brak dowodów**

373. Postępowania przed Trybunałem mają charakter kontrydiktoryjny. Dlatego to strony - czyli skarżący i pozwany Rząd - muszą uzasadnić swoje argumenty faktyczne (poprzez dostarczenie Trybunałowi niezbędnych dowodów rzeczowych), a także argumenty prawne (wyjaśniając przyczynę, dla której ich zdaniem przedmiotowy przepis Konwencji został lub nie został naruszony).

374. Odpowiednie części Art. 47 Regulaminu Trybunału, który reguluje treść skarg indywidualnych, stanowią, że:

„1. Skargę na podstawie Art. 47 Konwencji wnosi się na formularzu skargowym udostępnionym przez Kancelarię, chyba że Prezes właściwej Sekcji postanowi inaczej. Zawiera ona:

...

(d) zwięzłe przedstawienie stanu faktycznego;

(e) zwięzłe przedstawienie zarzucanego naruszenia (naruszeń) Konwencji oraz istotnych argumentów;

...

(g) przedmiot skargi;

z załączeniem do niej

(h) kopii wszelkich istotnych dokumentów, a w szczególności decyzji sądowych i innych, związanych z przedmiotem skargi.

...

4. Niezastosowanie się do wymogów określonych w [paragraf 1] niniejszego Artykułu może spowodować, że skarga nie będzie rozpatrywana przez Trybunał.”

375. Ponadto, zgodnie z Art. 44C § 1 Regulaminu Trybunału:

„W przypadku braku przedłożenia przez stronę dowodów lub niedostarczenia informacji żądanych przez Trybunał albo w razie nieujawnienia przez nią istotnych informacji z własnej inicjatywy lub innego braku efektywnego uczestnictwa w postępowaniu, Trybunał może wyciągnąć z tego takie wnioski, jakie uzna za stosowne.”

376. Jeżeli powyższe warunki nie zostaną spełnione, Trybunał uzna skargę za niedopuszczalną ze względu na oczywistą bezzasadność. Istnieją w szczególności dwa rodzaje okoliczności, w których taka sytuacja może wystąpić:

- jeśli skarżący po prostu cytuje jedno lub więcej postanowień Konwencji, nie wyjaśniając, w jaki sposób zostały one naruszone, chyba że w sposób oczywisty wynika to z okoliczności sprawy (*Trofimchuk p. Ukrainie* (dec.); *Baillard p. Francji* (dec.));
- jeśli skarżący pomija lub odmawia okazania dowodów na poparcie swoich twierdzeń (w szczególności odmawia przekazania orzeczeń sądów lub innych organów krajowych), chyba że istnieją wyjątkowe okoliczności od niego niezależne, które mu to uniemożliwiają (na przykład, jeśli władze więzienne odmawiają przekazania do Trybunału dokumentów z akt sprawy więźnia).

5. *Skargi niezrozumiałe lub mało prawdopodobne*

377. Trybunał odrzuca zarzuty jako oczywiście bezzasadne, które są na tyle niezrozumiałe, że obiektywnie nie jest możliwe określenie sensu faktów przytaczanych przez skarżącego oraz krzywd, jakie skarżący chce przedstawić Trybunałowi. To samo odnosi się do zbyt daleko idących zarzutów, tj. skarg dotyczących faktów, które są obiektywnie niemożliwe, wyraźnie zostały zmyślane lub w oczywisty sposób są sprzeczne ze zdrowym rozsądkiem. W takich przypadkach, fakt braku przesłanek do stwierdzenia naruszenia Konwencji powinien być oczywisty dla przeciętnego obserwatora, nawet nieposiadającego wykształcenia prawniczego.

B. Brak znaczącego uszczerbku

Artykuł 35 § 3 (b) - Warunki dopuszczalności

3. Trybunał uznaje za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną wniesioną w trybie Artykułu 34, jeśli uważa, że:

...

(b) skarżący nie doznał znaczącego uszczerbku, chyba że poszanowanie praw człowieka w rozumieniu niniejszej Konwencji i jej Protokołów wymaga rozpatrzenia przedmiotu skargi oraz pod warunkiem, że żadna sprawa, która nie została należycie rozpatrzona przez sąd krajowy, nie może być odrzucona na tej podstawie.

1. *Kontekst nowego kryterium*

378. Nowe kryterium dopuszczalności zostało dodane do kryteriów określonych w Art. 35 w dniu 1 czerwca 2010 r. wraz z wejściem w życie Protokołu nr 14 do Konwencji Zgodnie z Art. 20 Protokołu, nowy przepis ma zastosowanie do wszystkich skarg rozpatrywanych przed Trybunałem, z wyjątkiem tych uznanych za dopuszczalne przed wejściem w życie Protokołu. Do chwili obecnej Trybunał zastosował nowe kryterium dopuszczalności w dziewięciu decyzjach, mianowicie w: *Ionescu p. Rumunii* (dec.), §§ 28-41; *Korolev p. Rosji* (dec.); *Vasilchenko p. Rosji*, §§ 49-51; *Rinck p. Francji* (dec.); *Holub p. Republice Czeskiej* (dec.); *Bratři Zátkové, A.S. p. Republice Czeskiej* (dec.); *Gaftoniuc p. Rumunii* (dec.); *Matoušek p. Republice Czeskiej* (dec.) i *Čavajda p. Republice Czeskiej* (dec.).

Ponadto, w dwóch orzeczeniach Trybunał oddalił zastrzeżenie z powodu niedopuszczalności na podstawie nowych kryteriów podniesionych przez rząd (*Gaglione i inni p. Włochom*, §§ 14-19, i *Sancho Cruz i 14 innych "Agrarian Reform" p. Portugalii*, §§ 22-36).

Wprowadzenie tego kryterium uznano za konieczne ze względu na zwiększającą się liczbę spraw wnoszonych do Trybunału. Gwarantuje to Trybunałowi dodatkowe narzędzie, które powinno mu pomóc w skoncentrowaniu się na sprawach wymagających zbadania co do meritum. Innymi słowy, umożliwia ono Trybunałowi odrzucenie spraw uznawanych za

„drobne” według zasady, zgodnie z którą sędziowie nie powinni zajmować się takimi sprawami („*De minimis non curat praetor*”).

379. Pojęcie „*de minimis*”, mimo że do dnia 1 czerwca 2010 roku formalnie nie stanowiło części Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, zostało jednak przywołane w kilku zdaniach odrębnych Komisji (zob. *Eyoum-Priso p. Francji* (dec.); *H.F.K-F p. Niemcom* (dec.); *Lechesne p. Francji* (dec.)) i Trybunału (zob. na przykład *Dudgeon p. Wielkiej Brytanii; O'Halloran i Francis p. Wielkiej Brytanii* [GC]; oraz *Micallef p. Malcie* [GC]), a także przez rządy w ich uwagach do Trybunału (zob. na przykład *Koumoutsea i inni p. Grecji* (dec.)).

2. Zakres

380. Art. 35 § 3(b) składa się z trzech odrębnych elementów. W pierwszej kolejności występuje kryterium dopuszczalności: Trybunał może uznać za niedopuszczalną każdą skargę indywidualną, jeżeli skarżący nie poniósł znaczącego uszczerbku. Następnie dochodzą dwie klauzule ochronne. Po pierwsze, Trybunał nie może uznać takiej skargi za niedopuszczalną, jeżeli poszanowanie praw człowieka wymaga jej rozpatrzenia co do meritum. Po drugie, w ramach tego nowego kryterium nie może zostać odrzucona żadna sprawa, która nie została odpowiednio rozpatrzona przez organ krajowy.

381. Wyłącznie Trybunał jest właściwy do dokonywania wykładni tego nowego wymogu dopuszczalności i podjęcia decyzji o jego zastosowaniu. W ciągu pierwszych dwóch lat od wejścia w życie zastosowanie kryterium jest zastrzeżone dla Izb oraz Wielkiej Izby (Art. 20 § 2 Protokołu nr 14), które mają za zadanie ustalić klarowne orzecznictwo co do stosowania powyższej zasady w świetle konkretnej sprawy.

3. Czy skarżący doznał znaczącego uszczerbku

382. „Znaczący uszczerbek” to pojęcie, które z jednej strony daje możliwość, a z drugiej wymaga wypracowania obiektywnych kryteriów jej interpretacji w drodze stopniowego rozwoju orzecznictwa Trybunału. Daje to Trybunałowi pewien zakres elastyczności, nie zapominając o zasadach wypracowanych w świetle istniejących już wcześniej kryteriów dopuszczalności (patrz Sprawozdanie Wyjaśniające do Protokołu nr 14, CETS nr 194 §§ 78 i 80, dalej „Raport wyjaśniający”). To nowe kryterium opiera się na założeniu, że aby stać się przedmiotem rozważań Trybunału, naruszenie prawa, jakkolwiek rzeczywiste z czysto prawnego punktu widzenia, powinno osiągnąć minimalny poziom dotkliwości (*Korolev p. Rosji* (dec.)).

383. Brzmienie tego kryterium uwzględnia uszczerbek poniesiony już przez skarżącego na poziomie krajowym. Czynnikiem, jaki Trybunał bierze pod uwagę są skutki finansowe dla skarżącego, ale nie tylko (zob. *Bock p. Niemcom* (dec.) - świeży przykład skargi uznanej za niedopuszczalną ze względu na małą wysokość spornej kwoty). W sprawie *Ionescu p. Rumunii* (dec.) Trybunał uznał, że uszczerbek finansowy dla skarżącego był niewielki (chodziło o kwotę w wysokości 90 EUR), a nic nie wskazywało, że utrata tej kwoty mogłaby mieć istotny wpływ na życie osobiste skarżącego. W sprawie *Korolev p. Rosji* (dec.) uszczerbek skarżącego ograniczał się wyłącznie do niewypłacenia przez pozwany organ kwoty w wysokości poniżej jednego euro, która została mu przyznana przez sąd krajowy. W sprawie *Vasilchenko p. Rosji* skarżący zarzucił niewyegzekwowanie przez władze krajowe nagrody 12 euro. W sprawie *Rinck p. Francji* (dec.) kwota wynosiła 150 euro obok dodatkowych 22 euro poniesionych kosztów, gdzie brak było dowodów wskazujących, iż powyższa kwota mogłaby mieć znaczący wpływ na życie prywatne skarżącego. W sprawie *Gaftoniuc p. Rumunii* (dec.) kwota, którą powinien otrzymać skarżący wynosiła 25 euro.

Niemniej jednak, Trybunał jest świadomy, że znaczenie szkody majątkowej nie może być oceniane w sposób abstrakcyjny; nawet niewielkie straty materialne mogą być istotne w świetle konkretnej sytuacji danej osoby oraz sytuacji gospodarczej kraju lub regionu, który zamieszkuje.

384. Jednakże, Trybunał ma jednocześnie na uwadze, że przedmiotowy interes finansowy nie stanowi wyłącznego elementu do ustalenia, czy skarżący poniósł znaczący uszczerbek. W rzeczywistości bowiem naruszenie Konwencji może dotyczyć poważnych kwestii oraz stanowić znaczący uszczerbek bez wpływu na interes o charakterze pieniężnym (zob. *Korolev p. Rosji* (dec.)). Subiektywne odczucie skarżącego odnośnie wpływu domniemanego naruszenia musi być uzasadnione obiektywnymi podstawami.

Tak było w sprawie *Rinck p. Francji* (dec.), gdzie Trybunał stwierdził, że utrata jednego punktu licencji skarżącego nie uzasadnia stwierdzenia, że kwestia ta miała znaczący wpływ na jego sytuację osobistą, nawet jeśli skarżący uznał problem za jeden z zasadniczych.

W sprawach *Holub p. Republice Czeskiej* (dec.), *Matoušek p. Republice Czeskiej* (dec.), and *Čavajda p. Republice Czeskiej*, Trybunał wydał swoje decyzje, w oparciu o fakt, że niezakomunikowane obserwacje drugich stron nie zawierały niczego nowego lub istotnego dla spraw oraz, że wyrok Trybunału Konstytucyjnego w każdej ze spraw nie został oparty na ich podstawie; tak więc skarżący nie doznali znaczącego uszczerbku w rozumieniu Art. 35 § 3 (b) Konwencji.

Trybunał nie zgodził się natomiast ze stwierdzeniem rządu, jakoby skarżący nie doznali znaczącego uszczerbku w sprawie *Gaglione i inni p. Włochom*, gdyż sprawa dotyczyła opóźnienia wypłaty odszkodowania o co najmniej dziewiętnaście miesięcy w 65% skarg. Podobnie w sprawie *Sancho Cruz i 14 innych "Agrarian Reform" p. Portugalii*, Trybunał stwierdził, że w dwóch skargach, w których rząd podniósł zastrzeżenia w ramach nowego kryterium, skarżący ponieśli istotny niekorzystny uszczerbek, mając na uwadze wysokie kwoty związane z odszkodowaniem.

4. Dwie klauzule ochronne

a) Czy poszanowanie praw człowieka wymaga zbadania sprawy co do meritum

385. Drugi element stanowi klauzula ochronna (zob. Raport wyjaśniający do Protokołu 14 do Konwencji, § 81), zgodnie z którą skarga zostanie uznana za dopuszczalną, jeśli poszanowanie praw człowieka określonych w Konwencji lub jej Protokołach wymaga rozpatrzenia sprawy co do istoty. Brzmienie tego elementu zostało zaczerpnięte z drugiego zdania Art. 37 § 1 Konwencji, który pełni podobną funkcję w kontekście decyzji dotyczących skreślenia skarg z listy spraw Trybunału. To samo sformułowanie użyte zostało w Art. 39 § 1 Konwencji jako podstawa polubownego rozstrzygnięcia sporu między stronami.

386. Organy konwencyjne konsekwentnie interpretują w taki sposób, że wymaga się od nich dalszego badania sprawy, niezależnie od jej rozstrzygnięcia przez strony lub istnienia jakiegokolwiek innej podstawy do skreślenia sprawy z listy. Dalsze badanie sprawy uznano zatem za niezbędne w przypadku zaistnienia kwestii o charakterze ogólnym mającej wpływ na przestrzeganie Konwencji (zob. *Tyrer p. Wielkiej Brytanii*, § 2).

387. Takie kwestie o charakterze ogólnym mogłyby wystąpić na przykład w przypadku potrzeby wyjaśnienia zobowiązań państw w ramach Konwencji lub skłonienia pozwanego państwa do rozwiązania systemowego problemu mającego wpływ na inne osoby znajdujące się w tej samej sytuacji co skarżący. W ten sposób, na podstawie wcześniejszego brzmienia

Art. 37 i 38⁶, Trybunał często musiał sprawdzić, czy ogólny problem podniesiony w danej sprawie został naprawiona i czy podobne problemy prawne były już przedmiotem rozstrzygnięcia przez Trybunał w innych sprawach (zob. m.in. *Can p. Austrii*, §§ 15-18; oraz *Léger p. Francji* (skreślenie) [GC], § 51). Na przykład, jeśli Trybunał miał już okazję orzekać w sprawie zastosowania zasad proceduralnych przez organy krajowe, a skarga ma znaczenie wyłącznie historyczne, w oparciu o przesłankę poszanowania praw człowieka nie będzie wymagane dalsze badanie tej skargi (zob. *Ionescu p. Rumunii* (dec.)). W sprawie *Holub p. Republice Czeskiej* (dec.), rozważany problem - fakt, iż skarżący nie otrzymał uwag pozostałych stron postępowania toczącego się przed Trybunałem Konstytucyjnym - omówiony został już we wcześniejszym orzecznictwie (zobacz np., *Milatová i inni p. Republice Czeskiej*; *Mareš p. Republice Czeskiej*; i *Vokoun p. Republice Czeskiej*). W decyzji Trybunału w sprawie *Korolev p. Rosji* (dec.), Trybunał nie dostrzegł istotnych powodów dotyczących porządku publicznego uzasadniających zbadanie sprawy co do meritum. Po pierwsze, Trybunał wielokrotnie orzekał w kwestiach analogicznych do tych podnoszonych w ramach przywołanej sprawy; po drugie, zarówno Trybunał, jak i Komitet Ministrów zajmował się rozwiązywaniem systemowym problemów niewykonywania krajowych orzeczeń sądowych w Federacji Rosyjskiej.

b) Czy sprawa została należycie rozpatrzona przez sąd krajowy

388. Trybunał nie może odrzucić skargi ze względu na jej błahy charakter, jeżeli sprawa nie została należycie rozpatrzona przez sąd krajowy. Klauzula ta, która odzwierciedla zasadę subsydiarności, co zostało zapewnione w szczególności przez Art. 13 Konwencji, który wymaga, aby skuteczny środek odwoławczy był dostępny na poziomie krajowym (*Korolev p. Rosji* (dec.)). W sprawie *Holub p. Republice Czeskiej* (dec.) Trybunał wyjaśnił, że to „sprawa” (w języku francuskim, „l'affaire”) w sensie bardziej ogólnym, a nie „skarga” (w języku francuskim, „la requête”) przed Trybunał w Strasburgu, musi być należycie zbadana przez sądy krajowe.

389. Co do interpretacji pojęcia „należycie”, nowe kryterium nie będzie interpretowane tak ściśle, jak wymogi rzetelnego procesu wynikające z Art. 6 Konwencji (zob. *Ionescu p. Rumunii* (dec.)).

---

6. Tekst Konwencji obowiązujący przed wejściem w życie Protokołu 14.

LISTA REFERENCJI CYTOWANYCH

Trybunał wydaje wyroki i decyzje w języku angielskim lub francuskim, które są jego językami oficjalnymi. Poprzez stronę internetową Trybunału (www.echr.coe.int) można korzystać z bazy danych orzecznictwa Trybunału (zwanej HUDOC), która zawiera wszystkie wyroki i decyzje kiedykolwiek wydane przez Trybunał. Poza dostępem do tych dokumentów w języku oryginalnym wspomniana baza danych zapewnia również dostęp do tłumaczeń najważniejszych wyroków i decyzji na ponad dwadzieścia języków nieoficjalnych. Ponadto, zawiera ona również linki do setki zbiorów orzecznictwa on-line utworzonych w sieci.

Jeśli informacja w nawiasie nie mówi inaczej to referencja cytowana odsyła do wyroku wydanego przez jedną z Izb Trybunału. Określenie „(dec.)” oznacza decyzję jednej z Izb Trybunału, natomiast skrót „[GC]” oznacza, że skarga była rozpatrywana przez Wielką Izbę Trybunału.

—A—

- A, B i C p. Irlandii* [GC], nr 25579/05, ECHR 2010
A. p. Francji, 23 listopada 1993 r.
A. p. Norwegii, nr 28070/06, 9 kwietnia 2009 r.
A. p. Wielkiej Brytanii, 23 września 1998 r.
A.D.T. p. Wielkiej Brytanii, nr 35765/97, ECHR 2000-IX
Abdulaziz, Cabales i Balkandali p. Wielkiej Brytanii, 28 maja 1985 r.
Adam i inni p. Niemcom (dec.), nr 290/03, 1 września 2005 r.
Ādamsons p. Łotwie, nr 3669/03, 24 czerwca 2008 r.
Adesina p. Francji (dec.), nr 31398/96, 13 września 1996 r.
Adolf p. Austrii, 26 marca 1982 r.
Aerts p. Belgii, 30 lipca 1998 r.
Agathos i inni p. Grecji, nr 19841/02, 23 września 2004 r.
Agbovi p. Niemcom (dec.), nr 71759/01, 25 września 2006 r.
AGOSI p. Wielkiej Brytanii, 24 października 1986 r.
Agrotexim i inni p. Grecji, 24 października 1995 r.
Ahmet Sadik p. Grecji, 15 listopada 1996 r.
Ahmut p. Holandii, 28 listopada 1996 r.
Ahtinen p. Finlandii (dec.), nr 48907/99, 31 maja 2005 r.
Air Canada p. Wielkiej Brytanii, 5 maja 1995 r.
Airey p. Irlandii, 9 października 1979 r.
Akdivar i inni p. Turcji, 16 września 1996 r.
Aksoy p. Turcji, 18 grudnia 1996 r.
Al-Adsani p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 35763/97, ECHR 2001-XI
Alatulkkila i inni p. Finlandii, nr 33538/96, 28 lipca 2005 r.
Alaverdyan p. Armenii (dec.), nr 4523/04, 24 sierpnia 2010 r.
Albert i Le Compte p. Belgii, 10 lutego 1983 r.
Aldrian p. Austrii (dec.), nr 16266/90, decyzja Komisji, 7 maja 1990 r.
Aleksandr Zaichenko p. Rosji, nr 39660/02, 18 lutego 2010 r.
Aleksanyan p. Rosji, nr 46468/06, 22 grudnia 2008 r.
Aliiev p. Gruzji, nr 522/04, 13 stycznia 2009 r.
Allan p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 48539/99, 28 sierpnia 2001 r.
Almeida Garrett, Mascarenhas Falcão i inni p. Portugalii, nr 29813/96 i 30229/96, ECHR 2000-I

Al-Moayad p. Niemcom (dec.), nr 35865/03, 20 lutego 2007 r.
Al-Nashif p. Bułgarii, nr 50963/99, 20 czerwca 2002 r.
Al-Saadoon i Mufdhi p. Wielkiej Brytanii, nr 61498/08, ECHR 2010
Amann p. Szwajcarii [GC], nr 27798/95, ECHR 2000-II
Amuur p. Francji, 25 czerwca 1996 r.
An i inni p. Cyprowi, nr 18270/91, decyzja Komisji, 8 października 1991 r.
Andrášik i inni p. Słowacji (dec.), nr 57984/00 i in., ECHR 2002-IX
Andrejeva p. Łotwie [GC], nr 55707/00, ECHR 2009
Andreou Papi p. Turcji, nr 16094/90, 22 września 2009 r.
Andronikashvili p. Gruzji (dec.), nr 9297/08, 22 czerwca 2010 r.
Anheuser-Busch Inc. p. Portugalii [GC], nr 73049/01, ECHR 2007-I
Annunziata p. Włochom, nr 24423/03, 7 lipca 2009 r.
Apay p. Turcji (dec.), nr 3964/05, 11 grudnia 2007 r.
APEH Üldözötteinek Szövetsége i inni p. Węgrom, nr 32367/96, ECHR 2000-X
Aquilina p. Malcie [GC], nr 25642/94, ECHR 1999-III
Arat p. Turcji, nr 10309/03, 10 listopada 2009 r.
Arslan p. Turcji (dec.), nr 36747/02, ECHR 2002-X
Assanidze p. Gruzji [GC], nr 71503/01, ECHR 2004-II
Association Les témoins de Jéhovah p. Francji (dec.), nr 8916/05, 21 września 2010 r.
Athanassoglou i inni p. Szwajcarii [GC], nr 27644/95, ECHR 2000-IV
Ayuntamiento de Mula p. Hiszpanii (dec.), nr 55346/00, ECHR 2001-I
Azinas p. Cyprowi [GC], nr 56679/00, ECHR 2004-III

—B—

„Blondje” p. Holandii (dec.), nr 7245/09, ECHR 2009
B. p. Francji, 25 marca 1992 r.
B.C. p. Szwajcarii (dec.), nr 21353/93, decyzja Komisji, 27 lutego 1995 r.
Bagheri i Maliki p. Holandii (dec.), nr 30164/06, 15 maja 2007 r.
Baillard p. Francji (dec.), nr 6032/04, 25 września 2008 r.
Balmer-Schafroth i inni p. Szwajcarii, 26 sierpnia 1997 r.
Balsytė-Lideikienė p. Litwie, nr 72596/01, 4 listopada 2008 r.
Banković i inni p. Belgii oraz 16 innym Państwom-Stromom (dec.) [GC], nr 52207/99, ECHR 2001-XII
Barberà, Messegué i Jabardo p. Hiszpanii, 6 grudnia 1988 r.
Baumann p. Francji, nr 33592/96, ECHR 2001-V
Bazorkina p. Rosji, nr 69481/01, 27 lipca 2006 r.
Beer i Regan p. Niemcom [GC], nr 28934/95, 18 lutego 1999 r.
Beganović p. Chorwacji, nr 46423/06, 25 czerwca 2009 r.
Behrami i Behrami p. Francji oraz Saramati p. Francji, Niemcom i Norwegii (dec.) [GC], nr 71412/01 i 78166/01, 2 maja 2007 r.
Belaousof i inni p. Grecji, nr 66296/01, 27 maja 2004 r.
Belilos p. Szwajcarii, 29 kwietnia 1988 r.
Ben Salah Adraoui i Dhaime p. Hiszpanii (dec.), nr 45023/98, ECHR 2000-IV
Bendenoun p. Francji, 24 lutego 1994 r.
Benet Praha, spol. s r.o., p. Republice Czeskiej (dec.), nr 38354/06, 28 września 2010 r.
Benham p. Wielkiej Brytanii [GC], 10 czerwca 1996 r.
Bensaid p. Wielkiej Brytanii, nr 44599/98, ECHR 2001-I
Bentham p. Holandii, 23 października 1985 r.
Berdzenishvili p. Rosji (dec.), nr 31697/03, ECHR 2004-II
Berić i inni p. Bośni i Hercegowinie (dec.), nr 36357/04 i in., 16 października 2007 r.
Bernardet p. Francji (dec.), nr 31406/96, 27 listopada 1996 r.
Berrehab p. Holandii, 21 czerwca 1988 r.
Beyeler p. Włochom [GC], nr 33202/96, ECHR 2000-I
Beygo p. 46 Krajom Członkowskim Rady Europy (dec.), nr 36099/06, 16 czerwca 2009 r.
Bigaeva p. Grecji, nr 26713/05, 28 maja 2009 r.

Bijelić p. Czarnogórze i Serbii, nr 11890/05, 28 kwietnia 2009 r.
Bimer S.A. p. Mołdawii, nr 15084/03, 10 lipca 2007 r.
Blagojević p. Holandii (dec.), nr 49032/07, 9 czerwca 2009 r.
Blečić p. Chorwacji [GC], nr 59532/00, ECHR 2006-III
Bock p. Niemcom (dec.), nr 22051/07, 19 stycznia 2010 r.
Boicenco p. Mołdawii, nr 41088/05, 11 lipca 2006 r.
Boivin p. 34 Krajom Członkowskim Rady Europy (dec.), nr 73250/01, ECHR 2008
Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi p. Irlandii [GC], nr 45036/98, ECHR 2005-VI
Botta p. Włochom, 24 lutego 1998 r.
Bottaro p. Włochom (dec.), nr 56298/00, 23 maja 2002 r.
Bouglame p. Belgii (dec.), nr 16147/08, 2 marca 2010 r.
Bouilloc p. Francji (dec.), nr 34489/03, 28 listopada 2006 r.
Bowman p. Wielkiej Brytanii, 19 lutego 1998 r.
Boyle p. Wielkiej Brytanii, opinia Komisji, 28 lutego 1994 r.
Božinovski p. „Bylej Jugosławińskiej Republice Macedonii” (dec.), nr 68368/01, 1 lutego 2005 r.
Brândușe p. Rumunii, nr 6586/03, 7 kwietnia 2009 r.
Bratři Zátkové, A.S., p. Republice Czeskiej (dec.), nr 20862/06, 8 lutego 2011 r.
Bronda p. Włochom, 9 czerwca 1998 r.
Broniowski p. Polsce (dec.) [GC], nr 31443/96, ECHR 2002-X
Broniowski p. Polsce [GC], nr 31443/96, ECHR 2004-V
Brown p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 38644/97, 24 listopada 1998 r.
Brudnicka i inni p. Polsce, nr 54723/00, ECHR 2005-II
Brüggemann i Scheuten p. Niemcom, nr 6959/75, Raport Komisji, 12 lipca 1977 r.
Brumărescu p. Rumunii [GC], nr 28342/95, ECHR 1999-VII
Brusco p. Francji, nr 1466/07, 14 października 2010 r.
Brusco p. Włochom (dec.), nr 69789/01, ECHR 2001-IX
Buchholz p. Niemcom, 6 maja 1981 r.
Buckley p. Wielkiej Brytanii, 25 września 1996 r.
Bui Van Thanh i inni p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 16137/90, 12 marca 1990 r.
Buijen p. Niemcom, nr 27804/05, 1 kwietnia 2010 r.
Buj p. Chorwacji, nr 24661/02, 1 czerwca 2006 r.
Bulinwar OOD i Hrusanov p. Bułgarii, nr 66455/01, 12 kwietnia 2007 r.
Burden p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 13378/05, ECHR 2008
Burdov p. Rosji, nr 59498/00, ECHR 2002-III
Burdov p. Rosji (nr 2), nr 33509/04, ECHR 2009
Burghartz p. Szwajcarii, 22 lutego 1994 r.
Büyükdere i inni p. Turcji, nr 6162/04 i in., 8 czerwca 2010 r.
Buzescu p. Rumunii, nr 61302/00, 24 maja 2005 r.

—C—

C.C. p. Hiszpanii, nr 1425/06, 6 października 2009 r.
C.W. p. Finlandii, nr 17230/90, decyzja Komisji, 9 października 1991 r.
Çakıcı p. Turcji [GC], nr 23657/94, ECHR 1999-IV
Çakir i inni p. Cyprówi (dec.), nr 7864/06, 29 kwietnia 2010 r.
Calcerrada Fornieles i Cabeza Mato p. Hiszpanii (dec.), nr 17512/90, 6 lipca 1992 r.
Caldas Ramirez de Arrellano p. Hiszpanii (dec.), nr 68874/01, ECHR 2003-I
Camberrow MM5 AD p. Bułgarii (dec.), nr 50357/99, 1 kwietnia 2004 r.
Campbell i Fell p. Wielkiej Brytanii, 28 czerwca 1984 r.
Can p. Austrii, 30 września 1985 r.
Cankoçak p. Turcji, nr 25182/94 i 26956/95, 20 lutego 2001 r.
Cantoni p. Francji [GC], 15 listopada 1996 r.
Capital Bank AD p. Bułgarii, nr 49429/99, ECHR 2005-XII
Carson i inni p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 42184/05, ECHR 2010
Castells p. Hiszpanii, 23 kwietnia 1992 r.

Čavajda p. Republice Czeskiej (dec.), nr 17696/07, 29 marca 2011 r.
Çelik p. Turcji (dec.), nr 52991/99, ECHR 2004-X
Celniku p. Grecji, nr 21449/04, 5 lipca 2007 r.
Cereceda Martín i inni p. Hiszpanii, nr 16358/90, decyzja Komisji, 12 października 1992 r.
Chapman p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 27238/95, ECHR 2001-I
Chappell p. Wielkiej Brytanii, 30 marca 1989 r.
Chappex p. Szwajcarii (dec.), nr 20338/92, 12 października 1994 r.
Charzyński p. Polsce (dec.), nr 15212/03, ECHR 2005-V
Chaudet p. Francji, nr 49037/06, 29 października 2009 r.
Chauvy i inni p. Francji, nr 64915/01, ECHR 2004-VI
Chelu p. Rumunii, nr 40274/04, 12 stycznia 2010 r.
Chernitsyn p. Rosji, nr 5964/02, 6 kwietnia 2006 r.
Chevrol p. Francji, nr 49636/99, ECHR 2003-III
Christie p. Wielkiej Brytanii, nr 21482/93, decyzja Komisji, 27 czerwca 1994 r.
Christine Goodwin p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 28957/95, ECHR 2002-VI
Church of X p. Wielkiej Brytanii, nr 3798/68, decyzja Komisji, 17 grudnia 1968 r.
Çinar p. Turcji (dec.), nr 28602/95, 13 listopada 2003 r.
Ciorap p. Mołdawii (nr 2), nr 7481/06, 20 lipca 2010 r.
Ciubotaru p. Mołdawii, nr 27138/04, 27 kwietnia 2010 r.
Ciulla p. Włochom, 22 lutego 1989 r.
Ciupercescu p. Rumunii, nr 35555/03, 15 czerwca 2010 r.
Clinique Mozart Sarl p. Francji (dec.), nr 46098/99, 1 lipca 2003 r.
Cocchiarella p. Włochom [GC], nr 64886/01, ECHR 2006-V
Colibaba p. Mołdawii, nr 29089/06, 23 października 2007 r.
Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox i Mox p. Francji (dec.), nr 75218/01, 28 marca 2006 r.
Collins i Akaziebie p. Szwecji (dec.), nr 23944/05, 8 marca 2007 r.
Confédération française démocratique du travail p. Wspólnotom Europejskim (dec.), nr 8030/77, decyzja Komisji, 10 lipca 1978 r.
Connolly p. 15 Member States of the European Union (dec.), nr 73274/01, 9 grudnia 2008 r.
Constantinescu p. Rumunii, nr 28871/95, ECHR 2000-VIII
Cooperatieve Producentenorganisatie van de Nederlandse Kokkelvisserij U.A. p. Holandii (dec.), nr 13645/05, ECHR 2009
Cooperativa Agricola Slobozia-Hanesei p. Mołdawii, nr 39745/02, 3 kwietnia 2007 r.
Copland p. Wielkiej Brytanii, nr 62617/00, ECHR 2007-I
Coscodar p. Rumunii (dec.), nr 36020/06, 9 marca 2010 r.
Costello-Roberts p. Wielkiej Brytanii, 25 marca 1993 r.
Cotleş p. Rumunii, nr 38565/97, 3 czerwca 2003 r.
Craxi p. Włochom (nr 2), nr 25337/94, 17 lipca 2003 r.
Cudak p. Litwie [GC], nr 15869/02, ECHR 2010
Cvetković p. Serbii, nr 17271/04, 10 czerwca 2008 r.
Cypr p. Turcji [GC], nr 25781/94, ECHR 2001-IV

—D—

D.B. p. Turcji, nr 33526/08, 13 lipca 2010 r.
D.H. i inni p. Republice Czeskiej [GC], nr 57325/00, ECHR 2007-IV
D.J. i A.-K.R. p. Rumunii (dec.), nr 34175/05, 20 października 2009 r.
Dadouch p. Malcie, nr 38816/07, 20 lipca 2010 r.
Dalban p. Rumunii [GC], nr 28114/95, ECHR 1999-VI
Dalea p. Francji (dec.), nr 964/07, 2 lutego 2010 r.
Dalia p. Francji, 19 lutego 1998 r.
De Becker p. Belgii (dec.), nr 214/56, 9 czerwca 1958 r.
De Geouffre de la Pradelle p. Francji, 16 grudnia 1992 r.
De Moor p. Belgii, 23 czerwca 1994 r.

De Pace p. Włochom, nr 22728/03, 17 lipca 2008 r.
De Saedeleer p. Belgii, nr 27535/04, 24 lipca 2007 r.
De Wilde, Ooms i Versyp p. Belgii, 18 czerwca 1971 r.
Deés p. Węgrom, nr 2345/06, 9 listopada 2010 r.
Delle Cave i Corrado p. Włochom, nr 14626/03, 5 czerwca 2007 r.
Demades p. Turcji, nr 16219/90, 31 lipca 2003 r.
Demicoli p. Malcie, 27 sierpnia 1991 r.
Demir i Baykara p. Turcji [GC], nr 34503/97, ECHR 2008
Demirbaş i inni p. Turcji (dec.), nr 1093/08 i in., 9 listopada 2010 r.
Demopoulos i inni p. Turcji (dec.) [GC], nr 46113/99 i in., ECHR 2010
Dennis i inni p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 76573/01, 2 lipca 2002 r.
Depalle p. Francji [GC], nr 34044/02, ECHR 2010
Depauw p. Belgii (dec.), nr 2115/04, 15 maja 2007 r.
Des Fours Walderode p. Republice Czeskiej (dec.), nr 40057/98, ECHR 2004-V
Deweer p. Belgii, 27 lutego 1980 r.
Di Giorgio i inni p. Włochom (dec.), nr 35808/03, 29 września 2009 r.
Di Salvo p. Włochom (dec.), nr 16098/05, 11 stycznia 2007 r.
Di Sante p. Włochom (dec.), nr 56079/00, 24 czerwca 2004 r.
Dickson p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 44362/04, ECHR 2007-V
Dimitrescu p. Rumunii, nr 5629/03 i 3028/04, 3 czerwca 2008 r.
Dinç p. Turcji (dec.), nr 42437/98, 22 listopada 2001 r.
Dink p. Turcji, nr 2668/07 i in., 14 września 2010 r.
Doran p. Irlandii, nr 50389/99, ECHR 2003-X
Döring p. Niemcom (dec.), nr 37595/97, ECHR 1999-VIII
Döşemealti Belediyesi p. Turcji (dec.), nr 50108/06, 23 marca 2010 r.
Draon p. Francji [GC], nr 1513/03, 6 października 2005 r.
Drijfhout p. Holandii (dec.), nr 51721/09, 22 lutego 2011 r.
Drozd i Janousek p. Francji i Hiszpanii, 26 czerwca 1992 r.
Duclos p. Francji (dec.), nr 23661/94, 6 kwietnia 1995 r.
Dudgeon p. Wielkiej Brytanii, 22 października 1981 r.
Dukmedjian p. Francji, nr 60495/00, 31 stycznia 2006 r.
Duringer i Grunge p. Francji (dec.), nr 61164/00 i 18589/02, ECHR 2003-II
Durini p. Włochom, nr 19217/91, decyzja Komisji, 12 stycznia 1994 r.

—E—

E.B. p. Francji [GC], nr 43546/02, 22 stycznia 2008 r.
E.S. p. Niemcom, nr 262/57, decyzja Komisji, 28 sierpnia 1957 r.
Eberhard i M. p. Słowenii, nr 8673/05 i 9733/05, 1 grudnia 2009 r.
Eckle p. Niemcom, 15 lipca 1982 r.
Egmez p. Cyprowi, nr 30873/96, ECHR 2000-XII
El Majjaoui i Stichting Touba Moskee p. Holandii (skreślenie) [GC], nr 25525/03, 20 grudnia 2007 r.
Ellès i inni p. Szwajcarii, nr 12573/06, 16 grudnia 2010 r.
Elli Poluhas Dödsbo p. Szwecji, nr 61564/00, ECHR 2006-I
Emesa Sugar N.V. p. Holandii (dec.), nr 62023/00, 13 stycznia 2005 r.
Emine Araç p. Turcji, nr 9907/02, 23 września 2008 r.
Enea p. Włochom [GC], nr 74912/01, ECHR 2009
Engel i inni p. Holandii, 8 czerwca 1976 r.
Enukidze i Girgvliani p. Gruzji, nr 25091/07, 26 kwietnia 2011 r.
Epözdemir p. Turcji (dec.), nr 57039/00, 31 stycznia 2002 r.
Escoubet p. Belgii [GC], nr 26780/95, ECHR 1999-VII
Evans p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 6339/05, ECHR 2007-I
Evcen p. Holandii (dec.), nr 32603/96, decyzja Komisji, 3 grudnia 1997 r.
Eyoum-Priso p. Francji (dec.), nr 24352/94, 4 września 1996 r.
Ezeh i Connors p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 39665/98 i 40086/98, ECHR 2003-X

—F—

Fairfield p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 24790/04, ECHR 2005-VI
Fakhretdinov i inni p. Rosji (dec.), nr 26716/09, 67576/09 i 7698/10, 23 września 2010 r.
Farcaş p. Rumunii (dec.), nr 32596/04, 14 września 2010 r.
Fawsie p. Grecji, nr 40080/07, 28 października 2010 r.
Fayed p. Wielkiej Brytanii, 21 września 1994 r.
Federacja Francuskich Związków Zawodowych Pracowników Opieki Medycznej i Krajowa Federacja Pielęgniarek p. Francji (dec.), nr 10983/84, decyzja Komisji, 12 maja 1986 r.
Fedotova p. Rosji, nr 73225/01, 13 kwietnia 2006 r.
Feldbrugge p. Holandii, 29 maja 1986 r.
Fener Rum Patriklm (Ecumenical Patriarchate) p. Turcji (dec.), nr 14340/05, 12 czerwca 2007 r.
Fernie p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 14881/04, 5 stycznia 2006 r.
Ferrazzini p. Włochom [GC], nr 44759/98, ECHR 2001-VII
Ferreira Alves p. Portugalii (nr 6), nr 46436/06 i 55676/08, 13 kwietnia 2010 r.
Filipović p. Serbii, nr 27935/05, 20 listopada 2007 r.
Financial Times Ltd i inni p. Wielkiej Brytanii, nr 821/03, 15 grudnia 2009 r.
Findlay p. Wielkiej Brytanii, 25 lutego 1997 r.
Fischer p. Austrii (dec.), nr 27569/02, ECHR 2003-VI
Fiume p. Włochom, nr 20774/05, 30 czerwca 2009 r.
Fogarty p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 37112/97, ECHR 2001-XI
Folgerø i inni p. Norwegii (dec.), nr 15472/02, 14 lutego 2006 r.
Folgerø i inni p. Norwegii [GC], nr 15472/02, ECHR 2007-III
Foti i inni p. Włochom, 10 grudnia 1982 r.
Freimanis i Līdums p. Łotwie, nr 73443/01 i 74860/01, 9 lutego 2006 r.
Frérot p. Francji, nr 70204/01, 12 czerwca 2007 r.
Fressoz i Roire p. Francji [GC], nr 29183/95, ECHR 1999-I
Friend i inni p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 16072/06 i 27809/08, 24 listopada 2009 r.
Funke p. Francji, 25 lutego 1993 r.

—G—

Gäfgen p. Niemcom [GC], nr 22978/05, ECHR 2010
Gaftoniuc p. Rumunii (dec.), nr 30934/05, 22 lutego 2011 r.
Gagiu p. Rumunii, nr 63258/00, 24 lutego 2009 r.
Gaglione i inni p. Włochom, nr 45867/07 i in., 21 grudnia 2010 r.
Gakiyev i Gakiyeva p. Rosji, nr 3179/05, 23 kwietnia 2009 r.
Galev i inni p. Bułgarii (dec.), nr 18324/04, 29 września 2009 r.
Galić p. Holandii (dec.), nr 22617/07, 9 czerwca 2009 r.
Gallo p. Włochom (dec.), nr 24406/03, 7 lipca 2009 r.
García Ruiz p. Hiszpanii [GC], nr 30544/96, ECHR 1999-I
Gardel p. Francji, nr 16428/05, 17 grudnia 2009 r.
Gas i Dubois p. Francji (dec.), nr 25951/07, 31 sierpnia 2010 r.
Gasparini p. Włochom i Belgii (dec.), nr 10750/03, 12 maja 2009 r.
Gast i Popp p. Niemcom, nr 29357/95, ECHR 2000-II
Gayduk i inni p. Ukrainie (dec.), nr 45526/99 i in., ECHR 2002-VI
Gennari p. Włochom (dec.), nr 46956/99, 5 października 2000 r.
Genovese p. Włochom (dec.), nr 24407/03, 10 listopada 2009 r.
Gentilhomme, Schaff-Benhadj i Zerouki p. Francji, nr 48205/99, 48207/99 i 48209/99, 14 maja 2002 r.
Georgiadis p. Grecji, 29 maja 1997 r.
Georgian Labour Party p. Gruzji (dec.), nr 9103/04, 22 maja 2007 r.
Gruzińska Partia Pracy p. Gruzji, nr 9103/04, ECHR 2008
Geraguyun Khorhurd Patgamavorakan Akumb p. Armenii (dec.), nr 11721/04, 14 kwietnia 2009 r.
Gillan i Quinton p. Wielkiej Brytanii, nr 4158/05, ECHR 2010
Gillow p. Wielkiej Brytanii, 24 listopada 1986 r.

Giummarra i inni p. Francji (dec.), nr 61166/00, 12 czerwca 2001 r.
Glass p. Wielkiej Brytanii, nr 61827/00, ECHR 2004-II
Glor p. Szwajcarii, nr 13444/04, ECHR 2009
Gorou p. Grecji (nr 2) [GC], nr 12686/03, 20 marca 2009 r.
Gorraiz Lizarraga i inni p. Hiszpanii, nr 62543/00, ECHR 2004-III
Goția p. Rumunii (dec.), nr 24315/06, 5 października 2010 r.
Grădinar p. Mołdawii, nr 7170/02, 8 kwietnia 2008 r.
Grässer p. Niemcom (dec.), nr 66491/01, 16 września 2004 r.
Gratzinger i Gratzingerova p. Republice Czeskiej (dec.) [GC], nr 39794/98, ECHR 2002-VII
Greco p. Rumunii, nr 75101/01, 30 listopada 2006 r.
Groni p. Albanii, nr 25336/04, 7 lipca 2009 r.
Grzinčič p. Słowenii, nr 26867/02, 3 maja 2007 r.
Guerra i inni p. Włochom, 19 lutego 1998 r.
Guillot p. Francji, 24 października 1996 r.
Guisset p. Francji, nr 33933/96, ECHR 2000-IX
Gül p. Szwajcarii, 19 lutego 1996 r.
Gülmez p. Turcji, nr 16330/02, 20 maja 2008 r.
Gurguchiani p. Hiszpanii, nr 16012/06, 15 grudnia 2009 r.
Gutfreund p. Francji, nr 45681/99, ECHR 2003-VII
Güzel Erdagöz p. Turcji, nr 37483/02, 21 października 2008 r.
Guzzardi p. Włochom, 6 listopada 1980 r.

—H—

H.F. K.-F. p. Niemcom, nr 25629/94, decyzja Komisji, 16 stycznia 1996 r.
Haas p. Szwajcarii (dec.), nr 31322/07, 20 maja 2010 r.
Haas p. Szwajcarii, nr 31322/07, 20 stycznia 2011 r.
Haas p. Holandii, nr 36983/97, ECHR 2004-I
Hadrabová i inni p. Republice Czeskiej (dec.), nr 42165/02 i 466/03, 25 września 2007 r.
Hadri-Vionnet p. Szwajcarii, nr 55525/00, 14 lutego 2008 r.
Hajduová p. Słowacji, nr 2660/03, 30 listopada 2010 r.
Halford p. Wielkiej Brytanii, 25 czerwca 1997 r.
Hamer p. Belgii, nr 21861/03, ECHR 2007-V
Hartman p. Republice Czeskiej, nr 53341/99, ECHR 2003-VIII
Hartung p. Francji (dec.), nr 10231/07, 3 listopada 2009 r.
Harutyunyan p. Armenii, nr 36549/03, ECHR 2007-III
Helmers p. Szwecji, 29 października 1991 r.
Hingitaq 53 i inni p. Danii (dec.), nr 18584/04, ECHR 2006-I
Hofmann p. Niemcom (dec.), nr 1289/09, 23 lutego 2010 r.
Hokkanen p. Finlandii (dec.), nr 25159/94, 15 maja 1996 r.
Hokkanen p. Finlandii, 23 września 1994 r.
Holland p. Szwecji (dec.), nr 27700/08, 9 lutego 2010 r.
Holub p. Republice Czeskiej (dec.), nr 24880/05, 14 grudnia 2010 r.
Holy Monasteries p. Grecji, 9 grudnia 1994 r.
Hornsby p. Grecji, 19 marca 1997 r.
Horsham p. Wielkiej Brytanii, nr 23390/94, decyzja Komisji, 4 września 1995 r.
Horvat p. Chorwacji, nr 51585/99, ECHR 2001-VIII
Hotter p. Austrii (dec.), nr 18206/06, 7 października 2010 r.
Houtman i Meeus p. Belgii, nr 22945/07, 17 marca 2009 r.
Howard p. Wielkiej Brytanii, nr 10825/84, decyzja Komisji, 18 października 1985 r.
Humen p. Polsce [GC], nr 26614/95, 15 października 1999 r.
Hüseyin Turan p. Turcji, nr 11529/02, 4 marca 2008 r.
Hussein p. Albanii oraz 20 innym Państwami-Stronami (dec.), nr 23276/04, 14 marca 2006 r.
Hutten-Czapska p. Polsce [GC], nr 35014/97, ECHR 2006-VIII

—I—

I.T.C. Ltd p. Malcie (dec.), nr 2629/06, 11 grudnia 2007 r.
Iambor p. Rumunii (nr 1), nr 64536/01, 24 czerwca 2008 r.
Ian Edgar (Liverpool) Ltd p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 37683/97, ECHR 2000-I
Iatridis p. Grecji [GC], nr 31107/96, ECHR 1999-II
İçyer p. Turcji (dec.), nr 18888/02, ECHR 2006-I
Ilaşcu i inni p. Mołdawii i Rosji [GC], nr 48787/99, ECHR 2004-VII
Illiu i inni p. Belgii (dec.), nr 14301/08, 19 maja 2009 r.
Imakayeva p. Rosji, nr 7615/02, ECHR 2006-XIII
Imbrioscia p. Szwajcarii, 24 listopada 1993 r.
Ionescu p. Rumunii (dec.), nr 36659/04, 1 czerwca 2010 r.
Iordache p. Rumunii, nr 6817/02, 14 października 2008 r.
İpek p. Turcji (dec.), nr 39706/98, 7 listopada 2000 r.
Ireland p. Wielkiej Brytanii, 18 stycznia 1978 r.
Isaak i inni p. Turcji (dec.), nr 44587/98, 28 września 2006 r.
Issa i inni p. Turcji, nr 31821/96, 16 listopada 2004 r.
Ivan Atanasov p. Bułgarii, nr 12853/03, 2 grudnia 2010 r.

—J—

J.A. Pye (Oxford) Ltd i J.A. Pye (Oxford) Land Ltd p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 44302/02, ECHR 2007-III
Jasinskis p. Łotwie, nr 45744/08, 21 grudnia 2010 r.
Jeličić p. Bośni i Hercegowinie (dec.), nr 41183/02, ECHR 2005-XII
Jensen p. Danii (dec.), nr 48470/99, ECHR 2001-X
Jensen i Rasmussen p. Danii (dec.), nr 52620/99, 20 marca 2003 r.
Jian p. Rumunii (dec.), nr 46640/99, 30 marca 2004 r.
Johansen p. Norwegii, 7 sierpnia 1996 r.
John Murray p. Wielkiej Brytanii, 8 lutego 1996 r.
Johnston i inni p. Irlandii, 18 grudnia 1986 r.
Johtti Sappmelaccat Ry i inni p. Finlandii (dec.), nr 42969/98, 18 stycznia 2005 r.
Jovanović p. Chorwacji (dec.), nr 59109/00, ECHR 2002-III
Juriscic i Collegium Mehrerau p. Austrii, nr 62539/00, 27 lipca 2006 r.
Jussila p. Finlandii [GC], nr 73053/01, ECHR 2006-XIII

—K—

K. p. Wielkiej Brytanii, nr 11468/85, decyzja Komisji, 15 października 1986 r.
K.H. i inni p. Słowacji, nr 32881/04, ECHR 2009
K.S. i K.S. AG p. Szwajcarii, nr 19117/91, decyzja Komisji, 12 stycznia 1994 r.
Kadiķis p. Łotwie (dec.), nr 47634/99, 29 czerwca 2000 r.
Kalashnikov p. Rosji, nr 47095/99, ECHR 2002-VI
Kamaliyevy p. Rosji, nr 52812/07, 3 czerwca 2010 r.
Kanthak p. Niemcom, nr 12474/86, decyzja Komisji, 11 października 1988 r.
Karakó p. Węgrom, nr 39311/05, 28 kwietnia 2009 r.
Karapanagiotou i inni p. Grecji, nr 1571/08, 28 października 2010 r.
Karashev i family p. Finlandii (dec.), nr 31414/96, ECHR 1999-II
Karner p. Austrii, nr 40016/98, ECHR 2003-IX
Karoussiotis p. Portugalii, nr 23205/08, 1 lutego 2011 r.
Kart p. Turcji [GC], nr 8917/05, 3 grudnia 2009 r.
Kaya i Polat p. Turcji (dec.), nr 2794/05 i 40345/05, 21 października 2008 r.
Kearns p. Francji, nr 35991/04, 10 stycznia 2008 r.
Keegan p. Irlandii, 26 maja 1994 r.
Kefalas i inni p. Grecji, 8 czerwca 1995 r.

Kemevuako p. Holandii (dec.), nr 65938/09, 1 czerwca 2010 r.
Kemmache p. Francji (nr 3), 24 listopada 1994 r.
Kerechashvili p. Gruzji (dec.), nr 5667/02, ECHR 2006-V
Kerimov p. Azerbejdżanowi (dec.), nr 151/03, 28 września 2006 r.
Kerojärvi p. Finlandii, 19 lipca 1995 r.
Khadzhalijev i inni p. Rosji, nr 3013/04, 6 listopada 2008 r.
Khan p. Wielkiej Brytanii, nr 35394/97, ECHR 2000-V
Khashiyev i Akayeva p. Rosji, nr 57942/00 i 57945/00, 24 lutego 2005 r.
Kiiskinen p. Finlandii (dec.), nr 26323/95, ECHR 1999-V
Kikots i Kikota p. Łotwie (dec.), nr 54715/00, 6 czerwca 2002 r.
Kipritci p. Turcji, nr 14294/04, 3 czerwca 2008 r.
Klass i inni p. Niemcom, 6 września 1978 r.
Klyakhin p. Rosji, nr 46082/99, 30 listopada 2004 r.
Koç oraz Tosun p. Turcji (dec.), nr 23852/04, 13 listopada 2008 r.
Kök p. Turcji, nr 1855/02, 19 października 2006 r.
König p. Niemcom, 28 czerwca 1978 r.
Kopecký p. Słowacji [GC], nr 44912/98, ECHR 2004-IX
Köpke p. Niemcom (dec.), nr 420/07, 5 października 2010 r.
Kopp p. Szwajcarii, 25 marca 1998 r.
Kopylov p. Rosji, nr 3933/04, 29 lipca 2010 r.
Korenjak p. Słowenii (dec.), nr 463/03, 15 maja 2007 r.
Korizno p. Łotwie (dec.), nr 68163/01, 28 września 2006 r.
Kornakovs p. Łotwie, nr 61005/00, 15 czerwca 2006 r.
Korolev p. Rosji (dec.), nr 25551/05, 1 lipca 2010 r.
Koumoutsea i inni p. Grecji (dec.), nr 56625/00, 13 grudnia 2001 r.
Kozacioğlu p. Turcji [GC], nr 2334/03, 19 lutego 2009 r.
Kozlova i Smirnova p. Łotwie (dec.), nr 57381/00, ECHR 2001-XI
Kroon i inni p. Holandii, 27 października 1994 r.
Kübler p. Niemcom, nr 32715/06, 13 stycznia 2011 r.
Kudić p. Bośni i Hercegowinie, nr 28971/05, 9 grudnia 2008 r.
Kudła p. Polsce [GC], nr 30210/96, ECHR 2000-XI
Kurt p. Turcji, 25 maja 1998 r.
Kuznetsova p. Rosji (dec.), nr 67579/01, 19 stycznia 2006 r.
Kwakye-Nti i Dufie p. Holandii (dec.), nr 31519/96, 7 listopada 2000 r.
Kyprianou p. Cypru [GC], nr 73797/01, ECHR 2005-XIII

—L—

L. p. Holandii, nr 45582/99, ECHR 2004-IV
L'Erablière A.S.B.L. p. Belgii, nr 49230/07, ECHR 2009
Laidin p. Francji (nr 2), nr 39282/98, 7 stycznia 2003 r.
Langborger p. Szwecji, 22 czerwca 1989 r.
Laska i Lika p. Albanii, nr 12315/04 i 17605/04, 20 kwietnia 2010 r.
Laskey, Jaggard i Brown p. Wielkiej Brytanii, 19 lutego 1997 r.
Łatak p. Polsce (dec.), nr 52070/08, 12 października 2010 r.
Lauko p. Słowacji, 2 września 1998 r.
Le Calvez p. Francji, 29 lipca 1998 r.
Le Compte, Van Leuven i De Meyere p. Belgii, 23 czerwca 1981 r.
Leander p. Szwecji, 26 marca 1987 r.
Lechesne p. Francji (dec.), nr 20264/92, 4 września 1996 r.
Lederer p. Niemcom (dec.), nr 6213/03, ECHR 2006-VI
Léger p. Francji (skreślenie) [GC], nr 19324/02, 30 marca 2009 r.
Lehtinen p. Finlandii (dec.), nr 39076/97, ECHR 1999-VII
Lenzing AG p. Niemcom (dec.), nr 39025/97, 9 września 1998 r.
Lepojić p. Serbii, nr 13909/05, 6 listopada 2007 r.

Levänen i inni p. Finlandii (dec.), nr 34600/03, 11 kwietnia 2006 r.
Libert p. Belgii (dec.), nr 44734/98, 8 lipca 2004 r.
Linie Okrętowe Islamskiej Republiki Iranu p. Turcji, nr 40998/98, ECHR 2007-V
Löffler p. Austrii, nr 30546/96, 3 października 2000 r.
Loiseau p. Francji (dec.), nr 46809/99, ECHR 2003-XII
Loizidou p. Turcji (zastrzeżenia wstępne), 23 marca 1995 r.
Loizidou p. Turcji, 18 grudnia 1996 r.
Lopata p. Rosji, nr 72250/01, 13 lipca 2010 r.
Lopez Cifuentes p. Hiszpanii (dec.), nr 18754/06, 7 lipca 2009 r.
López Ostra p. Hiszpanii, 9 grudnia 1994 r.
Losonci Rose i Rose p. Szwajcarii, nr 664/06, 9 listopada 2010 r.
Lüdi p. Szwajcarii, 15 czerwca 1992 r.
Lukanov p. Bułgarii, nr 21915/93, decyzja Komisji, 12 stycznia 1995 r.
Lukenda p. Słowenii, nr 23032/02, ECHR 2005-X
Lutz p. Niemcom, 25 sierpnia 1987 r.
Lyons p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 15227/03, ECHR 2003-IX

—M—

M. p. Danii, nr 17392/90, decyzja Komisji, 14 października 1992 r.
M. p. Wielkiej Brytanii, nr 13284/87, decyzja Komisji, 15 października 1987 r.
M.B. p. Wielkiej Brytanii, nr 22920/93, decyzja Komisji, 6 kwietnia 1994 r.
M.S.S. p. Belgii i Grecji [GC], nr 30696/09, 21 stycznia 2011 r.
Maaouia p. Francji [GC], nr 39652/98, ECHR 2000-X
Mackay i BBC Scotland p. Wielkiej Brytanii, nr 10734/05, 7 grudnia 2010 r.
Malhous p. Republice Czeskiej (dec.) [GC], nr 33071/96, ECHR 2000-XII
Malige p. Francji, 23 września 1998 r.
Malone p. Wielkiej Brytanii, 2 sierpnia 1984 r.
Malsagova i inni p. Rosji (dec.), nr 27244/03, 6 marca 2008 r.
Maltzan i inni p. Niemcom (dec.) [GC], nr 71916/01, 71917/01 i 10260/02, ECHR 2005-V
Mamatkulov i Askarov p. Turcji [GC], nr 46827/99 i 46951/99, ECHR 2005-I
Manoilescu i Dobrescu p. Rumunii i Rosji (dec.), nr 60861/00, ECHR 2005-VI
Manuel p. Portugalii (dec.), nr 62341/00, 31 stycznia 2002 r.
Marckx p. Belgii, Raport Komisji, 10 grudnia 1977 r.
Marckx p. Belgii, 13 czerwca 1979 r.
Mareš p. Republice Czeskiej, nr 1414/03, 26 października 2006 r.
Margareta i Roger Andersson p. Szwecji, 25 lutego 1992 r.
Marie-Louise Loyer i Bruneel p. Francji, nr 55929/00, 5 lipca 2005 r.
Marion p. Francji, nr 30408/02, 20 grudnia 2005 r.
Markovic i inni p. Włochom [GC], nr 1398/03, ECHR 2006-XIV
Maslov p. Austrii [GC], nr 1638/03, ECHR 2008
Maslova i Nalbandov p. Rosji, nr 839/02, 24 stycznia 2008 r.
Masson i Van Zon p. Holandii, 28 września 1995 r.
Mata Estevez p. Hiszpanii (dec.), nr 56501/00, ECHR 2001-VI
Matoušek p. Republice Czeskiej (dec.), nr 9965/08, 29 marca 2011 r.
Matter p. Słowacji, nr 31534/96, 5 lipca 1999 r.
Matthews p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 24833/94, ECHR 1999-I
Matveyev p. Rosji, nr 26601/02, 3 lipca 2008 r.
Matyjek p. Polsce (dec.), nr 38184/03, ECHR 2006-VII
McCann i inni p. Wielkiej Brytanii, 27 września 1995 r.
McCann p. Wielkiej Brytanii, nr 19009/04, 13 maja 2008 r.
McElhinney p. Irlandii i Wielkiej Brytanii [GC] (dec.), nr 31253/96, 9 lutego 2000 r.
McFarlane p. Irlandii [GC], nr 31333/06, 10 września 2010 r.
McFeeley i inni p. Wielkiej Brytanii, nr 8317/78, decyzja Komisji, 15 maja 1980 r.
McGinley i Egan p. Wielkiej Brytanii, 9 czerwca 1998 r.

McKay-Kopecka p. Polsce (dec.), nr 45320/99, 19 września 2006 r.
McLeod p. Wielkiej Brytanii, 23 września 1998 r.
McMichael p. Wielkiej Brytanii, 24 lutego 1995 r.
McShane p. Wielkiej Brytanii, nr 43290/98, 28 maja 2002 r.
Medvedyev i inni p. Francji [GC], nr 3394/03, ECHR 2010
Meftah i inni p. Francji [GC], nr 32911/96, 35237/97 i 34595/97, ECHR 2002-VII
Megadat.com SRL p. Mołdawii, nr 21151/04, ECHR 2008
Mehmet Nuri Özen i inni p. Turcji, nr 15672/08 i in., 11 stycznia 2011 r.
Mehmet Salih i Abdülsamet Çakmak p. Turcji, nr 45630/99, 29 kwietnia 2004 r.
Melis p. Grecji, no 30604/07, 22 lipca 2010 r.
Melnik p. Ukrainie, nr 72286/01, 28 marca 2006 r.
Meltex Ltd p. Armenii (dec.), nr 37780/02, 27 maja 2008 r.
Menteş i inni p. Turcji, 28 listopada 1997 r.
Mentzen p. Łotwie (dec.), nr 71074/01, ECHR 2004-XII
Merger i Cros p. Francji (dec.), nr 68864/01, 11 marca 2004 r.
Merit p. Ukrainie, nr 66561/01, 30 marca 2004 r.
Micallef p. Malcie [GC], nr 17056/06, ECHR 2009
Michalak p. Polsce (dec.), nr 24549/03, 1 marca 2005 r.
Mieg de Boofzheim p. Francji (dec.), nr 52938/99, ECHR 2002-X
Mihova p. Włochom (dec.), nr 25000/07, 30 marca 2010 r.
Mikolajová p. Słowacji, nr 4479/03, 18 stycznia 2011 r.
Mikolenko p. Estonii (dec.), nr 16944/03, 5 stycznia 2006 r.
Mikulić p. Chorwacji, nr 53176/99, ECHR 2002-I
Milatová i inni p. Republice Czeskiej, nr 61811/00, ECHR 2005-V
Mileva i inni p. Bułgarii, nr 43449/02 i 21475/04, 25 listopada 2010 r.
Milošević p. Holandii (dec.), nr 77631/01, 19 marca 2002 r.
Miroľubovs i inni p. Łotwie, nr 798/05, 15 września 2009 r.
Miszczyński p. Polsce (dec.), nr 23672/07, 8 lutego 2011 r.
Monedero Angora p. Hiszpanii (dec.), nr 41138/05, ECHR 2008
Monnat p. Szwajcarii, nr 73604/01, ECHR 2006-X
Montcornet de Caumont p. Francji (dec.), nr 59290/00, ECHR 2003-VII
Montera p. Włochom (dec.), nr 64713/01, 9 lipca 2002 r.
Moon p. Francji, nr 39973/03, 9 lipca 2009 r.
Mooren p. Niemcom [GC], nr 11364/03, 9 lipca 2009 r.
Moreira Barbosa p. Portugalii (dec.), nr 65681/01, ECHR 2004-V
Moretti i Benedetti p. Włochom, nr 16318/07, 27 kwietnia 2010 r.
Moskal p. Polsce, nr 10373/05, 15 września 2009 r.
Moskovets p. Rosji, nr 14370/03, 23 kwietnia 2009 r.
Moulet p. Francji (dec.), nr 27521/04, 13 września 2007 r.
Moustaquim p. Belgii, 18 lutego 1991 r.
MPP Golub p. Ukrainie (dec.), nr 6778/05, ECHR 2005-XI
Mrkić p. Chorwacji (dec.), nr 7118/03, 8 czerwca 2006 r.
Murray p. Wielkiej Brytanii, 28 października 1994 r.
Mustafa i Armağan Akın p. Turcji, nr 4694/03, 6 kwietnia 2010 r.
Mutlu p. Turcji, nr 8006/02, 10 października 2006 r.
Mykhaylenky i inni p. Ukrainie, nr 35091/02 i in., ECHR 2004-XII

—N—

Nagovitsyn i Nalgiyev p. Rosji (dec.), nr 27451/09 i 60650/09, 23 września 2010 r.
Narinen p. Finlandii, nr 45027/98, 1 czerwca 2004 r.
Naydyon p. Ukrainie, nr 16474/03, 14 października 2010 r.
Nee p. Irlandii (dec.), nr 52787/99, 30 stycznia 2003 r.
Niemietz p. Niemcom, 16 grudnia 1992 r.
Nikolova i Velichkova p. Bułgarii, nr 7888/03, 20 grudnia 2007 r.

Nikula p. Finlandii (dec.), nr 31611/96, 30 listopada 2000 r.
Nogolica p. Chorwacji (dec.), nr 77784/01, ECHR 2002-VIII
Nolan i K. p. Rosji, nr 2512/04, 12 lutego 2009 r.
Nold p. Niemcom, nr 27250/02, 29 czerwca 2006 r.
Nölkenbockhoff p. Niemcom, 25 sierpnia 1987 r.
Norbert Sikorski p. Polsce, nr 17599/05, 22 października 2009 r.
Normann p. Danii (dec.), nr 44704/98, 14 czerwca 2001 r.
Norris p. Irlandii, 26 października 1988 r.
Novinskiy p. Rosji, nr 11982/02, 10 lutego 2009 r.
Novoselelskiy p. Ukrainie, nr 47148/99, ECHR 2005-II
Nurmagomedov p. Rosji, nr 30138/02, 7 czerwca 2007 r.
Nylund p. Finlandii (dec.), nr 27110/95, ECHR 1999-VI

—O—

O'Halloran i Francis p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 15809/02 i 25624/02, ECHR 2007-III
O'Loughlin i inni p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 23274/04, 25 sierpnia 2005 r.
Öcalan p. Turcji (dec.), nr 5980/07, 6 lipca 2010 r.
Öcalan p. Turcji [GC], nr 46221/99, ECHR 2005-IV
Odièvre p. Francji [GC], nr 42326/98, ECHR 2003-III
Oferta Plus SRL p. Mołdawii, nr 14385/04, 19 grudnia 2006 r.
Ohlen p. Danii (striking out), nr 63214/00, 24 lutego 2005 r.
Olaechea Cahuas p. Hiszpanii, nr 24668/03, ECHR 2006-X
Olbertz p. Niemcom (dec.), nr 37592/97, ECHR 1999-V
Olczak p. Polsce (dec.), nr 30417/96, ECHR 2002-X
Oleksy p. Polsce (dec.), nr 1379/06, 16 czerwca 2009 r.
Ölmez p. Turcji (dec.), nr 39464/98, 1 lutego 2005 r.
Olujčić p. Chorwacji, nr 22330/05, 5 lutego 2009 r.
Omkarananda i Divine Light Zentrum p. Szwajcarii, nr 8118/77, decyzja Komisji, 19 marca 1981 r.
Öneryıldız p. Turcji [GC], nr 48939/99, ECHR 2004-XII
Open Door i Dublin Well Woman p. Irlandii, 29 października 1992 r.
Oršuš i inni p. Chorwacji [GC], nr 15766/03, ECHR 2010
Osman p. Wielkiej Brytanii, 28 października 1998 r.
Otto p. Niemcom (dec.), nr 21425/06, 10 listopada 2009 r.
Özpınar p. Turcji, nr 20999/04, 19 października 2010 r.
Öztürk p. Niemcom, 21 lutego 1984 r.

—P—

P.B. i J.S. p. Austrii, nr 18984/02, 22 lipca 2010 r.
P.G. i J.H. p. Wielkiej Brytanii, nr 44787/98, ECHR 2001-IX
P.M. p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 6638/03, 24 sierpnia 2004 r.
Paeffgen GmbH p. Niemcom (dec.), nr 25379/04, 21688/05, 21722/05 i 21770/05, 18 września 2007 r.
Paksas p. Litwie [GC], nr 34932/04, 6 stycznia 2011 r.
Paladi p. Mołdawii [GC], nr 39806/05, 10 marca 2009 r.
Palić p. Bośni i Hercegowinie, nr 4704/04, 15 lutego 2011 r.
Panjeheighalehei p. Danii (dec.), nr 11230/07, 13 października 2009 r.
Pannullo i Forte p. Francji, nr 37794/97, ECHR 2001-X
Papachelas p. Grecji [GC], nr 31423/96, ECHR 1999-II
Papamichalopoulos i inni p. Grecji, 24 czerwca 1993 r.
Papon p. Francji (dec.), nr 344/04, ECHR 2005-XI
Parafia grecko-katolicka Sâmbăta Bihor p. Rumunii (dec.), nr 48107/99, 25 maja 2004 r.
Parafia grecko-katolicka Sâmbăta Bihor p. Rumunii, nr 48107/99, 12 stycznia 2010 r.
Parizov p. „Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii”, nr 14258/03, 7 lutego 2008 r.
Paşa i Erkan Erol p. Turcji, nr 51358/99, 12 grudnia 2006 r.

Patera p. Republice Czeskiej (dec.), nr 25326/03, 10 stycznia 2006 r.
Pauger p. Austrii, nr 24872/94, decyzja Komisji, 9 stycznia 1995 r.
Paul i Audrey Edwards p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 46477/99, 7 czerwca 2001 r.
Paulino Tomás p. Portugalii (dec.), nr 58698/00, ECHR 2003-VIII
Peck p. Wielkiej Brytanii, nr 44647/98, ECHR 2003-I
Peers p. Grecji, nr 28524/95, ECHR 2001-III
Pellegrin p. Francji [GC], nr 28541/95, ECHR 1999-VIII
Pellegriti p. Włochom (dec.), nr 77363/01, 26 maja 2005 r.
Peñañiel Salgado p. Hiszpanii (dec.), nr 65964/01, 16 kwietnia 2002 r.
Peraldi p. Francji (dec.), nr 2096/05, 7 kwietnia 2009 r.
Perez p. Francji [GC], nr 47287/99, ECHR 2004-I
Perlala p. Grecji, nr 17721/04, 22 lutego 2007 r.
Petra p. Rumunii, 23 września 1998 r.
Petrina p. Rumunii, nr 78060/01, 14 października 2008 r.
Pfeifer p. Austrii, nr 12556/03, 15 listopada 2007 r.
Philis p. Grecji, nr 28970/95, decyzja Komisji, 17 października 1996 r.
Phillips p. Wielkiej Brytanii, nr 41087/98, ECHR 2001-VII
Pierre-Bloch p. Francji, 21 października 1997 r.
Pini i inni p. Rumunii, nr 78028/01 i 78030/01, ECHR 2004-V
Pisano p. Włochom (skreślenie) [GC], nr 36732/97, 24 października 2002 r.
Pištárová p. Republice Czeskiej, nr 73578/01, 26 października 2004 r.
Pla i Puncernau p. Andorze, nr 69498/01, ECHR 2004-VIII
Plechanow p. Polsce, nr 22279/04, 7 lipca 2009 r.
Płoski p. Polsce, nr 26761/95, 12 listopada 2002 r.
Pocius p. Litwie, nr 35601/04, 6 lipca 2010 r.
Polanco Torres i Movilla Polanco p. Hiszpanii, nr 34147/06, 21 września 2010 r.
Popov p. Mołdawii, nr 74153/01, 18 stycznia 2005 r.
Post p. Holandii (dec.), nr 21727/08, 20 stycznia 2009 r.
Powell i Rayner p. Wielkiej Brytanii, 21 lutego 1990 r.
Poznanski i inni p. Niemcom (dec.), nr 25101/05, 3 lipca 2007 r.
Predescu p. Rumunii, nr 21447/03, 2 grudnia 2008 r.
Predil Anstalt p. Włochom (dec.), nr 31993/96, 14 marca 2002 r.
Prencipe p. Monako, nr 43376/06, 16 lipca 2009 r.
Pressos Compania Naviera S.A. i inni p. Belgii, 20 listopada 1995 r.
Pretty p. Wielkiej Brytanii, nr 2346/02, ECHR 2002-III
Preussische Treuhand GmbH & Co. KG a.A. p. Polsce (dec.), nr 47550/06, 7 października 2008 r.
Previti p. Włochom (dec.), nr 45291/06, 8 grudnia 2009 r.
Price p. Wielkiej Brytanii, nr 12402/86, decyzja Komisji, 9 marca 1988 r.
Pridatchenko i inni p. Rosji, nr 2191/03, 3104/03, 16094/03 i 24486/03, 21 czerwca 2007 r.
Prokopovich p. Rosji, nr 58255/00, ECHR 2004-XI
Prystavka p. Ukrainie (dec.), nr 21287/02, ECHR 2002-X
Puchstein p. Austrii, nr 20089/06, 28 stycznia 2010 r.
Putz p. Austrii, 22 lutego 1996 r.

—Q—

Quark Fishing Ltd p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 15305/06, ECHR 2006-XIV

—R—

R. p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 33506/05, 4 stycznia 2007 r.
Radio France i inni p. Francji (dec.), nr 53984/00, ECHR 2003-X
Raimondo p. Włochom, 22 lutego 1994 r.
Rambus Inc. p. Niemcom (dec.) nr 40382/04, 16 czerwca 2009 r.
Raninen p. Finlandii, 16 grudnia 1997 r.

Rantsev p. Cyprów i Rosji, nr 25965/04, ECHR 2010
Rasmussen p. Danii, 28 listopada 1984 r.
Ravnsborg p. Szwecji, 23 marca 1994 r.
Refah Partisi (the Welfare Party) i inni p. Turcji (dec.), nr 41340/98, 41342/98, 41343/98 i 41344/98,
 3 października 2000 r.
Řehák p. Republice Czeskiej (dec.), nr 67208/01, 18 maja 2004 r.
Reinprecht p. Austrii, nr 67175/01, ECHR 2005-XII
Reklos i Davourlis p. Grecji, nr 1234/05, 15 stycznia 2009 r.
Revel i Mora p. Francji (dec.), nr 171/03, 15 listopada 2005 r.
Rezgui p. Francji (dec.), nr 49859/99, ECHR 2000-XI
Riabov p. Rosji, nr 3896/04, 31 stycznia 2008 r.
Riad i Idiab p. Belgii, nr 29787/03 i 29810/03, 24 stycznia 2008 r.
Rinck p. Francji (dec.), nr 18774/09, 19 października 2010 r.
Ringeisen p. Austrii, 16 lipca 1971 r.
Robert Lesjak p. Słowenii, nr 33946/03, 21 lipca 2009 r.
Roche p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 32555/96, ECHR 2005-X
Romańczyk p. Francji, nr 7618/05, 18 listopada 2010 r.
Rosenzweig i Bonded Warehouses Ltd p. Polsce, nr 51728/99, 28 lipca 2005 r.
Rossi i inni p. Włochom (dec.), nr 55185/08 i in., 16 grudnia 2008 r.
Rotaru p. Rumunii [GC], nr 28341/95, ECHR 2000-V
RTBF p. Belgii, nr 50084/06, 29 marca 2011 r.
Rudzińska p. Polsce (dec.), nr 45223/99, ECHR 1999-VI
Ruiz-Mateos p. Hiszpanii, 23 czerwca 1993 r.
Rupa p. Rumunii (dec.), nr 37971/02, 23 lutego 2010 r.
Růžicková p. Republice Czeskiej (dec.), nr 15630/05, 16 września 2008 r.
Ryabikh p. Rosji, nr 52854/99, ECHR 2003-IX

—S—

S. i Marper p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 30562/04 i 30566/04, 4 grudnia 2008 r.
S.H. i inni p. Austrii, nr 57813/00, 1 kwietnia 2010 r.
Sablon p. Belgii, nr 36445/97, 10 kwietnia 2001 r.
Saccoccia p. Austrii (dec.), nr 69917/01, 5 lipca 2007 r.
Sadak p. Turcji, nr 25142/94 i 27099/95, 8 kwietnia 2004 r.
Saghinadze i inni p. Gruzji, nr 18768/05, 27 maja 2010 r.
Şahmo p. Turcji (dec.), nr 37415/97, 1 kwietnia 2003 r.
Sakellaropoulos p. Grecji (dec), nr 38110/08, 6 stycznia 2011 r.
Sakhnovskiy p. Rosji [GC], nr 21272/03, 2 listopada 2010 r.
Salabiaku p. Francji, 7 października 1988 r.
Salesi p. Włochom, 26 lutego 1993 r.
Sánchez Ramirez p. Francji, nr 48787/99, decyzja Komisji, 24 czerwca 1996 r.
Sancho Cruz i 14 innych "Agrarian Reform" p. Portugalii, nr 8851/07 i in., 18 stycznia 2011 r.
Şandru i inni p. Rumunii, nr 22465/03, 8 grudnia 2009 r.
Sanles Sanles p. Hiszpanii (dec.), nr 48335/99, ECHR 2000-XI
Sapeyan p. Armenii, nr 35738/03, 13 stycznia 2009 r.
Savino i inni p. Włochom, nr 17214/05, 20329/05 i 42113/04, 28 kwietnia 2009 r.
Scavuzzo-Hager i inni p. Szwajcarii (dec.), nr 41773/98, 30 listopada 2004 r.
Schalk i Kopf p. Austrii, nr 30141/04, ECHR 2010
Scherer p. Szwajcarii, 25 marca 1994 r.
Schmautzer p. Austrii, 23 października 1995 r.
Schouten i Meldrum p. Holandii, 9 grudnia 1994 r.
Schwizgebel p. Szwajcarii, nr 25762/07, ECHR 2010
Sciacca p. Włochom, nr 50774/99, ECHR 2005-I
Scoppola p. Włochom (nr 2) [GC], nr 10249/03, 17 września 2009 r.
Scordino p. Włochom (dec.), nr 36813/97, ECHR 2003-IV

Scordino p. Włochom (nr 1) [GC], nr 36813/97, ECHR 2006-V
Scozzari i Giunta p. Włochom [GC], nr 39221/98 i 41963/98, ECHR 2000-VIII
Sdruzeni Jihoceske Matky p. Republice Czeskiej (dec.), nr 19101/03, 10 lipca 2006 r.
Sejdić i Finci p. Bośni i Hercegowinie [GC], nr 27996/06 i 34836/06, CEDH 2009 r.
Sejdovic p. Włochom [GC], nr 56581/00, ECHR 2006-II
Sekcja Gminy Antilly p. Francji (dec.), nr 45129/98, ECHR 1999-VIII
Selçuk i Asker p. Turcji, 24 kwietnia 1998 r.
Selmouni p. Francji [GC], nr 25803/94, ECHR 1999-V
Senator Lines GmbH p. Krajom UE (dec.) [GC], nr 56672/00, ECHR 2004-IV
Sergey Zolotukhin p. Rosji [GC], nr 14939/03, ECHR 2009
Şerife Yiğit p. Turcji [GC], nr 3976/05, 2 listopada 2010 r.
Shamayev i inni p. Gruzji i Rosji (dec.), nr 36378/02, 16 września 2003 r.
Shamayev i inni p. Gruzji i Rosji, nr 36378/02, ECHR 2005-III
Shavdarov p. Bułgarii, nr 3465/03, 21 grudnia 2010 r.
Shevanova p. Łotwie (skreślenie) [GC], nr 58822/00, 7 grudnia 2007 r.
Shilbergs p. Rosji, nr 20075/03, 17 grudnia 2009 r.
Shtukaturov p. Rosji, nr 44009/05, 27 marca 2008 r.
Sidabras i Džiautas p. Litwie (dec.), nr 55480/00 i 59330/00, 1 lipca 2003 r.
Sidabras i Džiautas p. Litwie, nr 55480/00 i 59330/00, ECHR 2004-VIII
Sigalas p. Grecji, nr 19754/02, 22 września 2005 r.
Šikić p. Chorwacji, nr 9143/08, 15 lipca 2010 r.
Siliadin p. Francji, nr 73316/01, ECHR 2005-VII
Šilih p. Słowenii [GC], nr 71463/01, 9 kwietnia 2009 r.
Silver i inni p. Wielkiej Brytanii, 25 marca 1983 r.
Sisojeva i inni p. Łotwie (skreślenie) [GC], nr 60654/00, ECHR 2007-I
Skorobogatykh p. Rosji (dec.), nr 37966/02, 8 czerwca 2006 r.
Slavgorodski p. Estonii (dec.), nr 37043/97, ECHR 1999-II
Slaviček p. Chorwacji (dec.), nr 20862/02, 4 lipca 2002 r.
Slivenko i inni p. Łotwie (dec.) [GC], nr 48321/99, ECHR 2002-II
Slivenko p. Łotwie [GC], nr 48321/99, ECHR 2003-X
Smirnov p. Rosji (dec.), nr 14085/04, 6 lipca 2006 r.
Smirnova p. Rosji, nr 46133/99 i 48183/99, ECHR 2003-IX
Société Colas Est i inni p. Francji, nr 37971/97, ECHR 2002-III
Société Stenuit p. Francji, 27 lutego 1992 r.
Soering p. Wielkiej Brytanii, 7 lipca 1989 r.
Solmaz p. Turcji, nr 27561/02, 16 stycznia 2007 r.
Sovtransavto Holding p. Ukrainie, nr 48553/99, ECHR 2002-VII
Sporrong i Lönnroth p. Szwecji, 23 września 1982 r.
Stamoulakatos p. Grecji (nr 1), 26 października 1993 r.
Stamoulakatos p. Wielkiej Brytanii, nr 27567/95, decyzja Komisji, 9 kwietnia 1997 r.
Star Cate – Epilekta Gevmata i inni p. Grecji (dec.), nr 54111/07, 6 lipca 2010 r.
Stec i inni p. Wielkiej Brytanii (dec.) [GC], nr 65731/01 i 65900/01, ECHR 2005-X
Steel i inni p. Wielkiej Brytanii, 23 września 1998 r.
Stegarescu i Bahrin p. Portugalii, nr 46194/06, 6 kwietnia 2010 r.
Stephens p. Cyprówi, Turcji i ONZ (dec.), nr 45267/06, 11 grudnia 2008 r.
Stephens p. Malcie (nr 1), nr 11956/07, 21 kwietnia 2009 r.
Štitić p. Chorwacji, nr 29660/03, 8 listopada 2007 r.
Stjerna p. Finlandii, 25 listopada 1994 r.
Stojkovic p. „Byłej Jugosławiańskiej Republice Macedonii”, nr 14818/02, 8 listopada 2007 r.
Stolder p. Włochom, nr 24418/03, 1 grudnia 2009 r.
Stoll p. Szwajcarii [GC], nr 69698/01, ECHR 2007-V
Stran Greek Refineries i Stratis Andreadis p. Grecji, 9 grudnia 1994 r.
Stukus i inni p. Polsce, nr 12534/03, 1 kwietnia 2008 r.
Sud Fondi Srl i inni p. Włochom (dec.), nr 75909/01, 30 sierpnia 2007 r.
Suküt p. Turcji (dec.), nr 59773/00, 11 września 2007 r.

Sürmeli p. Niemcom [GC], nr 75529/01, ECHR 2006-VII
Surugiu p. Rumunii, nr 48995/99, 20 kwietnia 2004 r.
Szabó p. Szwecji (dec.), nr 28578/03, ECHR 2006-VIII

—T—

Tănase p. Mołdawii [GC], nr 7/08, ECHR 2010
Tanrikulu p. Turcji [GC], nr 23763/94, ECHR 1999-IV
Taşkın i inni p. Turcji, nr 46117/99, ECHR 2004-X
Tătar p. Rumunii, nr 67021/01, 27 stycznia 2009 r.
Taylor-Sabori p. Wielkiej Brytanii, nr 47114/99, 22 października 2002 r.
Ternovszky p. Węgrom, nr 67545/09, 14 grudnia 2010 r.
The Christian Federation of Jehovah's Witnesses in France p. Francji (dec.), nr 53430/99, ECHR 2001-XI
Thévenon p. Francji (dec.), nr 2476/02, ECHR 2006-III
Timurtaş p. Turcji, nr 23531/94, ECHR 2000-VI
Tinnelly & Sons Ltd i inni oraz McElduff i inni p. Wielkiej Brytanii, 10 lipca 1998 r.
Todorov p. Bułgarii (dec.), nr 65850/01, 13 maja 2008 r.
Torri p. Włochom, 1 lipca 1997 r.
Tre Traktörer Aktiebolag p. Szwecji, 7 lipca 1989 r.
Treska p. Albanii i Włochom (dec.), nr 26937/04, ECHR 2006-XI
Trofimchuk p. Ukrainie (dec.), nr 4241/03, 31 maja 2005 r.
Tucka p. Wielkiej Brytanii (nr 1) (dec.), nr 34586/10, 18 stycznia 2011 r.
Tuna p. Turcji, nr 22339/03, 19 stycznia 2010 r.
Turgut i inni p. Turcji, nr 1411/03, 8 lipca 2008 r.
Tyrer p. Wielkiej Brytanii, 25 kwietnia 1978 r.
Tyrer p. Wielkiej Brytanii, nr 5856/72, Raport Komisji, 14 grudnia 1976 r.
Tysiąc p. Polsce, nr 5410/03, ECHR 2007-I

—U—

Ülke p. Turcji (dec.), nr 39437/98, 1 czerwca 2004 r.
Ulyanov p. Ukrainie (dec.), nr 16472/04, 5 października 2010 r.
Unédic p. Francji, nr 20153/04, 18 grudnia 2008 r.
Üner p. Holandii [GC], nr 46410/99, ECHR 2006-XII
Užukauskas p. Litwie, nr 16965/04, 6 lipca 2010 r.
Uzun p. Niemcom, nr 35623/05, ECHR 2010

—V—

Van der Tang p. Hiszpanii, 13 lipca 1995 r.
Van Droogenbroeck p. Belgii, 24 czerwca 1982 r.
Van Marle i inni p. Holandii, 26 czerwca 1986 r.
Vanyan p. Rosji, nr 53203/99, 15 grudnia 2005 r.
Varbanov p. Bułgarii, nr 31365/96, ECHR 2000-X
Varnava i inni p. Turcji (dec.), nr 16064/90 i in., 14 kwietnia 1998 r.
Varnava i inni p. Turcji [GC], nr 16064/90 i in., ECHR 2009
Vasilchenko p. Rosji, nr 34784/02, 23 września 2010 r.
Vasilkoski i inni p. „Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii”, nr 28169/08, 28 października 2010 r.
Vassilios Athanasiou i inni p. Grecji, nr 50973/08, 21 grudnia 2010 r.
Veeber p. Estonii (nr 1), nr 37571/97, 7 listopada 2002 r.
Velikova p. Bułgarii (dec.), nr 41488/98, ECHR 1999-V
Velikova p. Bułgarii, nr 41488/98, ECHR 2000-VI

Vera Fernández-Huidobro p. Hiszpanii, nr 74181/01, 6 stycznia 2010 r.
Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) p. Szwajcarii (nr 2) [GC], nr 32772/02, ECHR 2009
Veriter p. Francji, nr 31508/07, 14 października 2010 r.
Verlagsgruppe News GmbH p. Austrii (dec.), nr 62763/00, 16 stycznia 2003 r.
Vernillo p. Francji, 20 lutego 1991 r.
Vijayanathan i Pusparajah p. Francji, 27 sierpnia 1992 r.
Vilho Eskelinen i inni p. Finlandii [GC], nr 63235/00, ECHR 2007-II
Vladimir Romanov p. Rosji, nr 41461/02, 24 lipca 2008 r.
Voggenreiter p. Niemcom, nr 47169/99, ECHR 2004-I
Vokoun p. Republice Czeskiej, nr 20728/05, 3 lipca 2008 r.
Von Hannover p. Niemcom, nr 59320/00, ECHR 2004-VI

—W—

Waite i Kennedy p. Niemcom [GC], nr 26083/94, ECHR 1999-I
Wakefield p. Wielkiej Brytanii, nr 15817/89, decyzja Komisji, 1 października 1990 r.
Weber i Saravia p. Niemcom (dec.), nr 54934/00, ECHR 2006-XI
Weber p. Szwajcarii, 22 maja 1990 r.
Welch p. Wielkiej Brytanii, 9 lutego 1995 r.
Wendenburg i inni p. Niemcom (dec.), nr 71630/01, ECHR 2003-II
Wieser i Bicos Beteiligungen GmbH p. Austrii, nr 74336/01, ECHR 2007-IV
Williams p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 32567/06, 17 lutego 2009 r.
Worm p. Austrii, 29 sierpnia 1997 r.
Worwa p. Polsce, nr 26624/95, ECHR 2003-XI
Woś p. Polsce, nr 22860/02, ECHR 2006-VII

—X—

X p. Belgii i Holandii, nr 6482/74, decyzja Komisji, 10 lipca 1975 r.
X p. Francji, nr 9993/82, decyzja Komisji, 5 października 1982 r.
X p. Francji, nr 9587/81, decyzja Komisji, 13 grudnia 1982 r.
X p. Francji, 31 marca 1992 r.
X p. Holandii, nr 7230/75, decyzja Komisji, 4 października 1976 r.
X p. Niemcom, nr 1611/62, decyzja Komisji, 25 września 1965 r.
X p. Niemcom, nr 1860/63, decyzja Komisji, 15 grudnia 1965.
X p. Niemcom, nr 2606/65, decyzja Komisji, 1 kwietnia 1968.
X p. Niemcom (dec.), nr 7462/76, decyzja Komisji, 7 marca 1977 r.
X p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 6956/75, decyzja Komisji, 10 grudnia 1976 r.
X p. Wielkiej Brytanii (dec.), nr 7308/75, decyzja Komisji, 12 października 1978 r.
X p. Włochom, nr 6323/73, decyzja Komisji, 4 marca 1976 r.
X i Y p. Belgii, nr 8962/80, decyzja Komisji, 13 maja 1982 r.
X i Y p. Holandii, 26 marca 1985 r.
X, Y i Z p. Wielkiej Brytanii [GC], 22 kwietnia 1997 r.
Xenides-Arestis p. Turcji, nr 46347/99, 22 grudnia 2005 r.

—Y—

Y.F. p. Turcji, nr 24209/94, ECHR 2003-IX
Yağmurdereli p. Turcji (dec.), nr 29590/96, 13 lutego 2001 r.
Yaşa p. Turcji, 2 września 1998 r.
Yildirim p. Austrii (dec.), nr 34308/96, 19 października 1999 r.
Yonghong p. Portugalii (dec.), nr 50887/99, ECHR 1999-IX
Yorgiyadis p. Turcji, nr 48057/99, 19 października 2004 r.
Yurttas p. Turcji, nr 25143/94 i 27098/95, 27 maja 2004 r.

—Z—

Z. p. Finlandii, 25 lutego 1997 r.
Z. i inni p. Wielkiej Brytanii [GC], nr 29392/95, ECHR 2001-V
Zagaria p. Włochom (dec.), nr 24408/03, 3 czerwca 2008 r.
Zaicevs p. Łotwie, nr 65022/01, 31 lipca 2007 r.
Zalli p. Albanie (dec.), nr 52531/07, 8 lutego 2011 r.
Zana p. Turcji, 25 listopada 1997 r.
Zander p. Szwecji, 25 listopada 1993 r.
Zapletal p. Republice Czeskiej (dec.), nr 12720/06, 30 listopada 2010 r.
Zehentner p. Austrii, nr 20082/02, 16 lipca 2009 r.
Zhigalev p. Rosji, nr 54891/00, 6 lipca 2006 r.
Ziętal p. Polsce, nr 64972/01, 12 maja 2009 r.
Znamenskaya p. Rosji, nr 77785/01, 2 czerwca 2005 r.